

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПУСТОВА СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 378:37.017.4:502/504

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ
СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ**

011 Освітні, педагогічні науки

01 Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Світлана ПУСТОВА

Науковий керівник

МІРОШНІЧЕНКО Валентина Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор

КИЇВ – 2026

АНОТАЦІЯ

Пустова С. О. Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктор філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» (01 «Освіта/Педагогіка»). Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню проблеми екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження, а саме сутність понять «екологічні цінності», «екологічна свідомість», «екологічна компетентність», «екологічна освіта», «екологічна культура», «екологічна відповідальність», «екологічна поведінка»; схарактеризовано структуру екологічних цінностей студентів соціономічних професій.

Екологічні цінності розглядаються як система усвідомлених ціннісних орієнтацій особистості, які визначають її ставлення до природи як цілісної, унікальної та самоцінної системи. Їхній зміст інтегрує такі взаємопов'язані аспекти: етичний (відображає повагу до природи, визнання її внутрішньої цінності та особисту відповідальність за її збереження), соціальний (пов'язаний з усвідомленням значущості екологічного благополуччя для якості життя сучасного суспільства й майбутніх поколінь), практичний (виявляється у готовності людини реалізовувати принципи екологічно відповідальної поведінки в повсякденному житті, навчанні, професійній діяльності та суспільній взаємодії).

Екологічні цінності студентів соціономічних професій – інтегративне особистісно-професійне утворення, яке відображає усвідомлене ставлення майбутнього фахівця до навколишнього середовища, ґрунтується на визнанні принципів сталого розвитку та особистої відповідальності за результати

взаємодії суспільства і довкілля, виявляється в готовності здійснювати професійну діяльність на засадах екологічно доцільної поведінки.

Структуру екологічних цінностей студентів соціономічних професій розглядаємо як єдність взаємопов'язаних компонентів:

ціннісно-мотиваційного (система екологічних потреб, мотивів, інтересів, переконань і ціннісних орієнтацій, що визначають позитивне ставлення до природи, прагнення до її збереження та внутрішню потребу діяти відповідально щодо довкілля);

когнітивного (сукупність екологічних знань, уявлень і розуміння закономірностей взаємодії людини, суспільства й природи, принципів сталого розвитку, екологічних проблем та шляхів їх розв'язання);

діяльнісного (здатність застосовувати екологічні знання і ціннісні установки в практичній діяльності, реалізовувати екологічно доцільну поведінку, брати участь у природоохоронних, волонтерських і просвітницьких ініціативах, інтегрувати екологічні принципи у майбутню професійну діяльність);

рефлексивного (здатність до самоаналізу власних екологічних переконань, оцінювання наслідків власної діяльності для довкілля, усвідомлення особистої відповідальності та готовності до саморозвитку й самовдосконалення в екологічній сфері).

Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій трактуємо як цілеспрямований і організований процес впливу на особистість, спрямований на засвоєння екологічних знань, усвідомлення цінності природи та гармонійної взаємодії людини з довкіллям, розвиток екологічного мислення, відповідального ставлення до навколишнього середовища й готовності реалізовувати екологічно доцільну поведінку та професійну діяльність відповідно до принципів сталого розвитку.

Процес формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій ґрунтується на принципах (екологізації освітнього процесу; гуманістичної спрямованості; міждисциплінарності; систематичності;

аксіопедагогіки; зв'язку теорії з практикою; соціальної відповідальності та сталого розвитку).

Методологічну основу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій забезпечує комплексне використання аксіологічного, екоцентричного, інноваційного, особистісно орієнтованого, системного, діяльнісного, міждисциплінарного, культурологічного, акмеологічного, екопсихологічного та синергетичного підходів.

Конкретизовано критерії, показники, схарактеризовано рівні сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Згідно з визначеними компонентами структури екологічних цінностей у студентів соціономічних професій було виділено такі критерії: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний, до кожного з яких дібрано показники з метою використання для діагностики рівня сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. У результаті проведеного дослідження було виділено три рівні сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій: низький, середній і високий.

Визначено та обґрунтовано педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій: спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки; розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля.

Розроблено структурно-функціональну модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Модель складається з концептуального (мета, принципи, підходи до формування, компоненти); організаційно-змістового (форми, методи, навчально-методичне забезпечення, етапи, педагогічні умови формування екологічних цінностей) та діагностувального (критерії, рівні сформованості екологічних цінностей, корекційні заходи, результат) блоків. Концептуальний блок визначає

усвідомлення студентами мети, принципів та підходів до формування, змісту екологічних цінностей. Організаційно-змістовий блок містить форми, методи, навчально-методичне забезпечення, етапи, педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Діагностувальний блок включає критерії, рівні сформованості екологічних цінностей, корекційні заходи, результат. Застосування моделювання дозволило виокремити й систематизувати найбільш суттєві ознаки та характеристики процесу формування екологічних цінностей.

Аналіз освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів за спеціальністю 015 Професійна освіта (015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології») Національного університету біоресурсів і природокористування України дозволив виокремити низку фахових дисциплін, які сприяють формуванню екологічних цінностей у студентів. Передусім це «Психологія праці та екокультура особистості», яка є теоретичним та методичним підґрунтям формування екологічних цінностей, висвітлює поняття екологічних цінностей. Її метою є ознайомлення студентів із психологічними аспектами професійної діяльності, закономірностями взаємодії людини з навколишнім середовищем, а також формування усвідомленого ставлення до розвитку екологічної культури та особистісних якостей, необхідних для професійної самореалізації.

Здійснено експериментальну перевірку дієвості визначених педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій на базі Національного університету біоресурсів і природокористування України. Заходи, що проводилися для реалізації кожної із визначених педагогічних умов, передбачали: 1) доповнення змісту навчальних дисциплін (лекцій, практичних та семінарських занять, самостійної та індивідуальної роботи) матеріалом з акцентом на поглиблення екологічних знань студентів, розширення інформованості студентів щодо ролі екологічних знань у професійній діяльності; використання міждисциплінарного підходу; використання екологічно орієнтованих кейсів, проблемних ситуацій і проєктних технологій;

включення екологічної тематики до індивідуальних науково-дослідних завдань студентів; організацію факультативів та вибіркових дисциплін екологічного спрямування; запровадження спецкурсу «Екологічна етика». 2) Участь студентів у волонтерських екологічних проєктах, екологічних акціях і природоохоронних кампаніях, приурочених до міжнародних та національних екологічних дат; залучення до діяльності в громадських екологічних організаціях та волонтерських об'єднань, проведення екологічних толок за участю науково-педагогічних працівників, представників громадськості та волонтерів; проведення ярмарків, тренінгів, конкурсів, флешмобів; проведення екологічної просвітницької роботи (просвітницькі бесіди та заходи щодо взаємодії людини й природи). 3) Застосування ціннісно орієнтованих педагогічних технологій (інтерактивних, проєктних, технологій проблемного навчання, сервісного навчання, інформаційно-цифрових, екологічних тренінгів); створення можливості як для рефлексії власного ставлення студентів до довкілля, так і для формування екологічної культури університетського середовища; організацію діяльності студентського клубу «Екологічна майстерня». 4) Розроблення кожним студентом індивідуальної програми удосконалення екологічних цінностей; запровадження практики самоаналізу власних екологічних вчинків; застосування методики «конструювання екологічних цінностей»; тренінгу розвитку екологічної відповідальності.

Зміни в структурі досліджуваного феномену фіксувалися до початку та наприкінці формувального етапу експерименту. Результати формувального експерименту підтвердили ефективність визначених педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Узагальнені результати підтверджують, що, хоча обидві групи продемонстрували позитивну динаміку, зміни в експериментальній групі є значно відчутнішими. Зокрема, кількість студентів із низьким рівнем розвитку структурних компонентів екологічних цінностей до кінця експерименту в контрольній групі зменшилася в середньому на 2,7 %, в експериментальній – на 24,35 %. Кількість студентів із середнім рівнем збільшилася в ЕГ на 17,94 %, в

КГ на 1,35%; з високим рівнем збільшилася в ЕГ на 6,41 % й у КГ 1,35 %. У контрольній групі спостерігаються лише помірні зрушення, що мають природний характер, тоді як в ЕГ – чітко простежується результативність цілеспрямованого педагогічного впливу. Завдяки методу кутового перетворення Фішера (критерій ϕ^* Фішера) зафіксовано позитивний ефект від застосування визначених педагогічних умов. Педагогічні умови довели свою ефективність у формуванні екологічних цінностей у студентів соціономічних професій на всіх рівнях їх прояву.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків є: аналіз досвіду зарубіжних університетів щодо утвердження екологічних цінностей майбутніх фахівців в системі «людина – людина», розвиток готовності науково-педагогічних працівників до формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій із застосуванням інноваційних технологій; використання потенціалу неформальної освіти для формування екологічних цінностей у студентів.

Ключові слова: цінності, екологічні цінності, екологічна свідомість, екологічна освіта, екологічна культура, екологічна відповідальність, екологічна поведінка, студенти соціономічних професій, екологічні цінності студентів соціономічних професій, формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, професійна підготовка, аксіологічний підхід, сталий розвиток, соціономічні професії, система «людина – людина».

ABSTRACT

Pustova S. O. *Formation of Environmental Values in Students of Socionomic Professions.* Qualifying scientific work submitted as a manuscript.

Dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in Specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences (Field of Knowledge 01 Education/Pedagogy). National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, 2026.

The dissertation is devoted to the study of the problem of environmental values in students of socio-economic professions.

The purpose of the study is to provide a theoretical justification and experimentally verify the pedagogical conditions for the formation of environmental values in students of socio-economic professions.

The conceptual and categorical framework of the study has been refined, including the clarification of the essence of the concepts of «environmental values», «environmental awareness», «environmental competence», «environmental education», «environmental culture», «environmental responsibility», and «environmental behavior». In addition, the structural components of environmental values in students of socio-economic professions have been characterized.

Environmental values are understood as a system of consciously formed value orientations that determine an individual's attitude toward nature as an integral, unique, and intrinsically valuable system. Their content integrates the following interrelated dimensions: the ethical dimension, which reflects respect for nature, recognition of its intrinsic value, and personal responsibility for its preservation; the social dimension, which is associated with an awareness of the importance of environmental well-being for the quality of life of contemporary society and future generations; and the practical dimension, which is manifested in an individual's willingness to implement the principles of environmentally responsible behavior in everyday life, education, professional activity, and social interaction.

Environmental values of students of socio-economic professions are defined as an integrative personal and professional construct that reflects a future specialist's conscious attitude toward nature and the environment. They are grounded in the recognition of the principles of sustainable development and personal responsibility for the outcomes of interactions between society and the environment, and are manifested in a willingness to carry out professional activities based on the principles of environmentally responsible behavior.

The structure of environmental values of students of socio-economic professions is considered as a unity of interrelated components:

Value-motivational component – a system of environmental needs, motives, interests, beliefs, and value orientations that determine a positive attitude toward nature, a commitment to its preservation, and an intrinsic motivation to act responsibly toward the environment.

Cognitive component – a set of environmental knowledge, concepts, and understanding of the patterns of interaction between humans, society, and nature, as well as the principles of sustainable development, environmental challenges, and ways of addressing them.

Behavioral (activity-based) component – the ability to apply environmental knowledge and value orientations in practice, demonstrate environmentally responsible behavior, participate in environmental protection, volunteer, and educational initiatives, and integrate environmental principles into future professional practice.

Reflective component – the ability to critically analyze one's own environmental beliefs, evaluate the environmental consequences of one's actions, recognize personal responsibility, and demonstrate a willingness for continuous self-development and self-improvement in the environmental sphere.

The formation of environmental values in students of socioeconomic professions is understood as a purposeful and systematically organized educational process aimed at shaping the individual through the acquisition of environmental knowledge, the recognition of the intrinsic value of nature and the harmonious relationship between humans and the environment, the development of environmental thinking, a responsible attitude toward the environment, and the readiness to demonstrate environmentally responsible behavior and carry out professional activities in accordance with the principles of sustainable development.

The process of forming environmental values in students of socioeconomic professions is based on the following principles: the ecologization (greening) of the educational process; the principle of humanistic orientation; interdisciplinarity; systematicity; axiopedagogy (value-based pedagogy); the integration of theory and practice; social responsibility; and sustainable development.

The methodological framework for the formation of environmental values in students of socio-economic professions is based on the integrated application of the axiological, ecocentric, innovative, learner-centered, systems, activity-based, interdisciplinary, cultural, acmeological, ecopsychological, and synergetic approaches.

The criteria, indicators, and levels of the formation of environmental values in students of socio-economic professions have been specified and characterized. In accordance with the identified structural components of environmental values, the following assessment criteria were distinguished: value-motivational, cognitive, behavioral (activity-based), and reflective. For each criterion, a set of indicators was developed to diagnose the level of environmental values formation in students of socio-economic professions.

Based on the results of the study, three levels of environmental values formation were identified: low, medium, and high. These levels reflect the degree to which students have developed environmental knowledge, value orientations, environmentally responsible behavior, and reflective awareness regarding their interaction with the environment.

The pedagogical conditions for the formation of environmental values in students of socio-economic professions have been identified and substantiated. These include: orienting the content of the educational process toward the formation of environmental values in students of socio-economic professions; engaging students in practical environmental protection and volunteer activities; creating an environmentally oriented educational environment based on the principles of axiopedagogy (value-based pedagogy); developing students' environmental thinking and personal responsibility for the state of the environment.

These pedagogical conditions provide a comprehensive framework for fostering environmental values by integrating environmental knowledge, value orientations, practical experience, and personal responsibility into the educational process.

A structural and functional model for the formation of environmental values in students of socio-economic professions has been developed. The model consists of three interrelated blocks: the conceptual block (goal, principles, methodological approaches, and structural components of environmental values); the organizational and content block (forms, methods, instructional and methodological support, stages, and pedagogical conditions for the formation of environmental values); and the diagnostic block (assessment criteria, levels of environmental values formation, corrective measures, and expected outcomes). The conceptual block defines students' understanding of the purpose, principles, methodological approaches, and content of environmental values formation. The organizational and content block encompasses the forms, methods, instructional and methodological support, stages, and pedagogical conditions that ensure the effective formation of environmental values in students of socio-economic professions. The diagnostic block includes the assessment criteria, levels of environmental values formation, corrective measures, and the final educational outcome.

The application of modeling made it possible to identify, systematize, and present the essential characteristics and interrelationships of the process of forming environmental values in students of socio-economic professions. This model provides a comprehensive framework for organizing, implementing, and evaluating the educational process aimed at fostering environmental values.

An analysis of the Educational and Professional Programme for the Bachelor's degree in Specialty 015 Professional Education (015.37 Agricultural Production, Agricultural Products Processing, and Food Technologies) at the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine made it possible to identify a number of professional courses that contribute to the formation of environmental values in students. A key role is played by the course «Occupational Psychology and Environmental Culture of the Individual», which provides the theoretical and methodological foundation for the formation of environmental values and introduces students to the concept and significance of environmental values. The course aims to

familiarize students with the psychological aspects of professional activity, the principles governing the interaction between humans and the natural environment, and to foster a conscious commitment to the development of environmental culture and the personal qualities necessary for successful professional self-realization.

The effectiveness of the identified pedagogical conditions for the formation of environmental values in students of socio-economic professions was experimentally verified at the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

The implementation of each pedagogical condition involved the following measures:

- 1) Enhancing the content of the educational process through: enriching the content of academic disciplines (lectures, practical and seminar classes, independent and individual study) with materials aimed at deepening students' environmental knowledge and increasing their awareness of the role of environmental knowledge in professional practice; applying an interdisciplinary approach; using environmentally oriented case studies, problem-based situations, and project-based learning technologies; incorporating environmental topics into students' individual research assignments; organizing elective courses and optional disciplines with an environmental focus; introducing the specialized course "Environmental Ethics."
- 2) Engaging students in practical environmental protection and volunteer activities through: participation in environmental volunteer projects, environmental campaigns, and conservation initiatives dedicated to international and national environmental events; involvement in public environmental organizations and volunteer associations; organizing community environmental clean-up events with the participation of academic staff, community representatives, and volunteers; conducting environmental fairs, training sessions, competitions, and flash mobs; implementing environmental awareness activities, including educational talks and events devoted to human–nature interaction.
- 3) Creating an environmentally oriented educational environment by: applying value-oriented pedagogical technologies, including interactive learning, project-based learning, problem-based learning, service learning, digital educational technologies, and environmental training programs; providing opportunities for students to reflect on their personal attitudes

toward the environment while fostering an environmentally responsible. university culture; establishing and supporting the student club "Environmental Workshop." 4) Developing students' environmental thinking and personal responsibility through: designing an individual program for the development of environmental values for each student; introducing regular self-assessment and reflection on personal environmental behavior; applying the "Environmental Values Construction" methodology; conducting training sessions aimed at developing environmental responsibility.

Changes in the structure of the phenomenon under investigation were measured before and after the formative stage of the experiment. The results of the formative experiment confirmed the effectiveness of the proposed pedagogical conditions for the formation of environmental values in students of socioeconomic professions. The summarized findings indicate that, although both the experimental and control groups demonstrated positive changes, the improvements in the experimental group (EG) were substantially more pronounced. In particular, by the end of the experiment, the proportion of students with a low level of development of the structural components of environmental values had decreased by an average of 2.7% in the control group (CG) and by 24.35% in the experimental group. The proportion of students with a medium level increased by 17.94% in the EG and by 1.35% in the CG, while the proportion of students with a high level increased by 6.41% in the EG and 1.35% in the CG.

Only moderate changes, attributable to the natural course of the educational process, were observed in the control group. In contrast, the experimental group demonstrated clear evidence of the effectiveness of the purposeful pedagogical intervention. The *Fisher angular transformation method (Fisher's ϕ criterion)** confirmed the statistically significant positive effect of implementing the proposed pedagogical conditions. The findings demonstrate that these pedagogical conditions are effective in fostering the environmental values of students of socioeconomic professions across all identified levels of their development.

Promising directions for further research include: examining the experience of foreign universities in fostering environmental values among future professionals in the "person-to-person" sphere; developing the readiness of academic staff to cultivate environmental values in students of socionomic professions through the use of innovative educational technologies; and exploring the potential of non-formal education as a means of fostering environmental values in students.

Keywords: values; environmental values; environmental awareness; environmental education; environmental culture; environmental responsibility; environmental behavior; students of socionomic professions; environmental values of students of socionomic professions; formation of environmental values in students of socionomic professions; professional training; axiological approach; sustainable development; socionomic professions; the "person-to-person" system.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України

1. Пустова С. О. Відвідування природоохоронних територій як освітній захід формування екологічних цінностей у студентів. *Мистецька освіта та розвиток творчої особистості*. 2024. № 4. С. 94–98.
<https://doi.org/10.32782/ART/2024-4-16>

2. Пустова С., Тушко К. Визначення педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2025. № 39 (4). С 134–153.
<https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v39i4.1801> (Пустовою С. обґрунтовано педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Тушко К. сформульовано вступ та висновки).

3. Пустова С. О., Діденко І. А., Бондар Ю. О., Марченко О. А. Формування екологічних цінностей здобувачів освіти в контексті сталого

розвитку засобами активних методів навчання. *Природнича освіта та наука*. 2025. № 6. С. 34–38. <https://doi.org/10.32782/NSER/2025-6.05> (Пустовою С. здійснено аналіз наукових періоджерел та їх узагальнення. Діденком І. сформульовано вступну частину. Бондар Ю. запропоновано та обґрунтовано методи дослідження. Марченко О. сформульовано висновки).

4. Пустова С. О. Історичні аспекти формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Наукові інновації і передові технології. Серія «Педагогіка»*. 2025. Вип. 12 (52). С. 2153–2162. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12\(52\)-2153-2162](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12(52)-2153-2162)

5. Пустова С. О. Модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Наука і техніка сьогодні. Серія «Педагогіка»*. 2026. Вип. 3 (57). [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2026-3\(57\)-1478-1489](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2026-3(57)-1478-1489)

6. Пустова С. О. Критерії, показники та рівні сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка»*. 2026. Вип. 3 (61). С. 1144–1156. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-3\(61\)-1144-1156](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-3(61)-1144-1156)

7. Пустова С. О. Аналіз результатів експериментального дослідження формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Суспільство та національні інтереси. Серія «Педагогіка»*. 2026. Вип. 5 (25). С. 863–872. [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2026-5\(25\)-863-872](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2026-5(25)-863-872)

Статті у наукових періодичних міжнародних виданнях

8. Pustova S. Application of portfolio technology for forming environmental values of students of socio-economic professions. *Vědaa perspektivy*. 2026. № 3 (58). С. 49–55. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-3\(58\)-49-55](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-3(58)-49-55)

Тези наукових доповідей

9. Боголюбов В. М., Пустова С. О. Проблеми імплементації освіти для сталого розвитку в систему освіти України. *Екологія–2017: Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю*, м. Вінниця, 25–27 вересня 2019 р. : збірник наукових праць. Вінниця, 2019. С. 197. <https://dspace.udpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7e5f879a-f114-4859-a0d1->

[4d689a03cd93/content#page=199](https://drive.google.com/file/d/4d689a03cd93/content#page=199) (Пустовою С. обґрунтовано доцільність інтеграції принципів сталого розвитку в освітні програми Боголюбовим В. сформульовано вступну частину і висновки).

10. Пустова С. О., Крижановська О. Т. Формування екологічної свідомості серед відвідувачів парків (на прикладі національного природного парку «Голосіївський»). *Дністерські читання: Міжнародна конференція Дністровського регіонального ландшафтного парку*, м. Тлумач, 18 жовтня 2024 року: тези доповіді. Одеса, 2024. С. 207–210.

<https://drive.google.com/file/d/1TqiExI0vt675uwB6c2nLXP790E1Ui89F/view>

(Пустовою С. розкрито роль сучасних інтерактивних технологій для формування екологічних цінностей. Крижановською О. сформульовано вступ і висновки).

11. Пустова С. О., Бондар Ю. О. Екскурсії екостежками як спосіб формування екологічної свідомості студентів. *Екологічно сталий розвиток урбосистем: виклики та рішення в контексті євроінтеграції України: Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція*, м. Харків, 5–6 листопада 2024 року: тези коференції, Харків, 2024. С. 222.

https://ecology.kname.edu.ua/images/Materialy_conferenciya/Materiali_2024_OSTAT_OCNII.pdf (Пустовою С. досліджено виховний потенціал екскурсії. Бондар Ю.

сформульовано вступ і висновки).

12. Pustova S., Miroshnichenko V. The main factors of the development of environmental values among students of higher educational institutions. *Dialogue between cultures: values, principles, perspectives: Proceedings of the International Scientific Conference*, Ostroh, November 8, 2024. Ostroh, 2024. P. 176.

https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9455/1/dialoh_miz_kulturamy.pdf (Pustova S. визначено чинники формування екологічних цінностей у студентів. Miroshnichenko V. сформульовано вступ і висновки).

13. Пустова С., Устименко І., Крижановська О. Роль парків у формуванні освітньо-культурного простору для розвитку екологічної свідомості відвідувачів. *Лісовирощування: історичната інноваційна діяльність у галузі*

лісового господарства: II Всеукраїнська науково-практична конференція до 205-річчя з дня народження В. Є. Фон Граффа, м. Овруч–м. Малин, 08 листопада 2024 року: тези коференції, Малин, 2024. С. 141. <https://clipr.cc/QCp4w> (Пустовою С. описано засоби екологоорієнтованого освітнього середовища. Устименко І. сформульовано вступ. Крижановською О. сформульовано висновки).

14. Пустова С., Устименко І., Крижановська О. Національний природний парк «Голосіївський» – унікальний природний і освітній осередок столиці. *Лісівнича освіта і наука: стан, проблеми та перспективи розвитку*: VII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Ломжа–м. Малин, 21 березня 2025 року: тези доповідей, Малин, Ломжа, 2025. Ч. 2. С. 157–160. <https://mltk.co.ua/wp-content/uploads/2020/11/2.-Edukacja-i-nauka-lesna-stan-problemy-i-perspektywy-rozwoju.-Cz.-2.-Lomza-Malyn-21.03.2025.pdf> (Пустовою С. узагальнено практичний матеріал щодо впровадження наочних засобів для формування екологічних цінностей у студентів. Устименко І. сформульовано вступ. Крижановською О. сформульовано висновки).

15. Пустова С. О. Педагогічні інновації у сфері екологічної освіти: кейс конкурс у «Урок з екологічного маркування». *Міждисциплінарні підходи та педагогічна майстерність у підготовці здобувачів вищої освіти та підвищенні кваліфікації персоналу*: Міжнародна науково-практична конференція, м. Чернігів, 28 березня 2025 року: тези коференції, Чернігів, 2025. С. 382. <https://clipr.cc/aPv4H>

16. Мірошніченко В., Пустова С. Роль міжнародної комунікації у формуванні екологічних цінностей серед студентів соціономічних професій. *Міжнародна і міжкультурна комунікація у формуванні іміджу України: стратегії розвитку*: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 1 травня 2025 року: тези конференції, Київ, 2025. С. 105. <https://dglib.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/226af823-bfb6-4382-9bd4-e0011caafb4c/content> (Пустовою С. досліджено роль міжнародної комунікації в поширенні екологічних ініціатив. Мірошніченко В. сформульовано висновки).

17. Pustova S. Formation of the foundations of environmental awareness. *The history of education for sustainable development in the works of global scholars: International Conference*, Mykolaiv, June 5–7, 2025: Conference Proceedings, Mykolaiv, 2025. P. 100.

<https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/50108/188886.pdf=y>

18. Пустова С. О., Мірошніченко В. І. Методика формування екологічної культури студентів в умовах війни. *Актуальні проблеми сучасної науки та освіти: XV Міжнародна науково-практична конференція*, м. Львів, 29–30 липня 2025 року: тези конференції, Львів, 2025. С. 96.

<https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/47592/183562.pdf>

(Пустовою С. окреслено суть методики формування екологічної культури студентів в умовах війни. Мірошніченко В. сформульовано висновки).

19. Пустова С., Мірошніченко В. Природно-заповідні території як навчально-практична платформа формування екологічної свідомості студентів. *Осінні читання освітян. Освіта під час війни: актуальні аспекти, ефективні форми та безпечний простір: I Всеукраїнська науково-практична конференція*, м. Чернігів, 30 жовтня 2025 року: тези конференції, Чернігів, 2025. С. 320.

<https://clipr.cc/BZm32> (Пустовою С. розкрито роль природно-заповідних територій як навчально-практичної платформи формування екологічної свідомості студентів. Мірошніченко В. сформульовано висновки).

20. Пустова С. Формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій у контексті європейських освітніх практик. *Освіта України в умовах війни та повоєнної відбудови: глобальні тенденції та національні виклики: Міжнародна науково-практична конференція*, м. Київ, 26 травня, 2026 року: тези конференції, Київ, 2026. С. 233.

https://nubip.edu.ua/sites/default/files/rich_text_files/2026.pdf

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

21. Pustova S.O., Tushko K.Yu., Miroshnichenko V.I., Volobuiev V.V., Torichnyi V.O. Ecolabelling: a step toward environmental safety and efficient natural

resource use. *Moderní aspekty vědy*: LIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut, 2025. p. 120–129. <https://doi.org/10.52058/59-2025> (Pustova S. обґрунтовано екологічне маркування як крок до екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів. Tushko K. Розкрито поняття екологічної безпеки. Miroshnichenko V. сформульовано висновки. Volobuiev V. Запропоновано підходи до маркування. Узагальнено джерела з проблеми).

22. Пустова С. О., Бондар Ю. О., Діденко І. А., Марченко О. А. Інтеграція екологічної освіти у фахову підготовку студентів спеціальності «Садово-паркове господарство». *Природнича освіта та наука*. 2025. № 2. С. 59–65. <https://doi.org/10.32782/NSER/2025-2.09> (Пустовою С. розроблено рекомендації для вдосконалення навчальних програм з підготовки майбутніх фахівців до роботи в умовах сталого розвитку та охорони довкілля. Бондар Ю. сформульовано вступ. Діденком І. узагальнено джерела з проблеми, Марченко О. сформульовано висновки).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	21
ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ	32
1.1. Формування екологічних цінностей як суспільна та науково-педагогічна проблема	32
1.2. Поняттєво-категорійний апарат дослідження	48
1.3. Особливості формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій	73
Висновки до розділу першого	84
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ	88
2.1. Зарубіжний досвід формування екологічних цінностей у студентів	88
2.2. Критерії, показники та рівні сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій	103
2.3. Педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій	113
2.4. Структурно-функціональна модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій	124
Висновки до розділу другого	146
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ	150
3.1. Зміст та організація експериментальної роботи	150
3.2. Методика формувального етапу експерименту	177
3.3. Аналіз та узагальнення результатів експериментальної роботи	197
Висновки до розділу третього	207
ВИСНОВКИ	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	215
ДОДАТКИ	252

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

ЗВО – заклад вищої освіти

НТП – науково-технічний прогрес

ООН – Організація Об'єднаних націй

ОПП – освітньо-професійна програма

ЦСТ – Цілі сталого розвитку

ЮНЕСКО – (UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ЮНЕП – Програма ООН з довкілля (UNEP – United Nations Environment Programme)

ВСТУП

Актуальність дослідження. На початку XXI століття людство дедалі гостріше відчуває наслідки глобальних екологічних викликів. Кліматичні зміни, забруднення повітря, води й ґрунтів, виснаження природних ресурсів, скорочення біорізноманіття свідчать про необхідність переосмислення взаємин людини з природою. У період навчання у закладі вищої освіти (далі – ЗВО) відбувається становлення особистості майбутнього фахівця, формування його моральних переконань, професійної етики та життєвих пріоритетів. Тому інтеграція екологічних цінностей у зміст професійної підготовки студентів є важливим завданням сучасної педагогічної науки та освітньої практики. Особливої уваги потребує питання формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій (майбутніх педагогів, соціальних працівників, психологів, менеджерів соціальної сфери, фахівців із публічного управління тощо), професійна діяльність яких безпосередньо пов'язана з роботою з людьми, формуванням громадської думки, вихованням молодого покоління та впливом на соціальні процеси.

У документах Організації Об'єднаних Націй, зокрема в Цілях сталого розвитку (Sustainable Development Goals), наголошується на необхідності забезпечення якісної освіти, спрямованої на формування екологічної свідомості та відповідальної поведінки. У Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» (2019) як пріоритетне завдання визначено формування екологічних цінностей і підвищення екологічної свідомості суспільства, що підкреслює потребу посилення екологічного компонента в професійній підготовці студентів.

Для формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій важливим є врахування досвіду вирішення проблеми дослідження, як у міждисциплінарному науковому дискурсі, так і в педагогічній теорії і практиці.

Аналіз цінностей з позиції соціологічного (М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, М. Рокіч, В. Каритка, О. Салтовський), соціокультурного (Ф. Клакхон, А. Кребер, Е. Тайлор, Ф. Стродтбек, І. Бех, І. Зверева, І. Зязюн, В. Кремінь, О. Сухомлинська), психологічного (Т. Антоненко, Г. Костюк, А. Маслоу, К. Роджерс, Ш. Шварц), філософського (І. Зязюн, В. Касьян, І. Савицька), педагогічного (І. Бех, П. Ігнатенка, І. Сопівник, Р. Сопівник) підходів засвідчує багатоаспектність та інтегральний характер цього феномену.

Аксіологічною проблемою формування особистості студента досить плідно займалися І. Бех, М. Васильєва, О. Заболотська, І. Зязюн, Н. Крилова, М. Роганова, А. Осіпцов, В. Семиченко, Г. Шевченко.

Важливе значення мають праці, присвячені вивченню загальних основ (Н. Анацька, І. Бартнєва, О. Біда, В. Луканюк, Т. Сафранов, О. Пошетун) та ціннісного виміру (Дж. Хайкл (John Huckle) та А. Вальс (Arjen E.J. Wals), О. Біда, В. Вербицький, Г. Пономарьова, К. Шевчук, Т. Юркова) екологічної освіти, характеристиці екологічної підготовки окремих категорій вихованців (А. Крамаренко, В. Мірошніченко, В. Рогоза, А. Варениченко, С. Дубяга, М. Кочубей, В. Мелаш, Н. Пустовіт, С. Совгіра, В. Глуханюк, Б. Загоруйко, В. Яковець), праці, в яких розглянуто особливості формування і структуру екологічної культури (С. Дерябо, О. Васюк, В. Дубовий, О. Дубовий, І. Пасічник, Л. Фенчак, А. Чичук, В. Ясвін). Різні аспекти формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій знайшли своє відображення в дисертаційних дослідженнях І. Колодько, Н. Куриленко, Д. Отич, Л. Титаренко, О. Шевчук та ін.

Попри значну кількість досліджень, присвячених екологічній освіті та формуванню екологічних цінностей, переважна більшість із них стосується підготовки фахівців природничо-екологічного профілю. Водночас проблема формування екологічних цінностей у студентів соціономічних спеціальностей, майбутня професійна діяльність яких передбачає активний вплив на розвиток особистості, соціальних відносин і суспільства загалом, ще не отримала належного наукового висвітлення. Потребують подальшого наукового

обґрунтування педагогічні умови, методи та засоби формування екологічних цінностей у майбутніх фахівців соціономічної сфери, а також інтеграція екологічної проблематики у зміст їхньої професійної підготовки.

Посилює актуальність теми необхідність розв'язання існуючих суперечностей, а саме між:

загостренням екологічних проблем сучасного суспільства та недостатнім рівнем сформованості екологічних цінностей у студентів закладів вищої освіти, зокрема соціономічних професій;

значним потенціалом освітнього середовища закладів вищої освіти у формуванні екологічних цінностей студентів та його недостатнім використанням;

суспільною потребою у фахівцях соціономічної сфери, здатних реалізовувати принципи сталого розвитку та екологічної відповідальності, і недостатнім рівнем теоретико-методичного забезпечення формування екологічних цінностей у процесі їхньої професійної підготовки.

Актуальність проблеми дослідження, її теоретична й практична значущість, необхідність розв'язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: «Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України за темою «Теоретико-методичні основи навчально-виховної роботи у природоохоронних та аграрних вищих навчальних закладах» (номер державної реєстрації 0115U003561).

Тему дисертаційного дослідження затверджено (протокол № 4 від 17.10.2024 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. З'ясувати сучасний стан розробленості проблеми дослідження у педагогічній теорії та практиці, уточнити сутність і структуру поняття «екологічні цінності студентів соціономічних професій».
2. Конкретизувати критерії та показники, охарактеризувати рівні сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.
3. Визначити та обґрунтувати педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.
4. Розробити структурно-функціональну модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.
5. Експериментально перевірити дієвість визначених педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Об'єкт дослідження – формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Гіпотезою дослідження є припущення про те, що формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій буде більш результативним, якщо забезпечити впровадження в освітньому процесі обґрунтованих педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань на різних етапах дослідження використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні*: аналіз (історичний, порівняльний, дефінітивний), синтез, порівняння, узагальнення, систематизація – для з'ясування стану розробленості проблеми дослідження у педагогічній теорії та практиці, визначення сутності процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, обґрунтування педагогічних умов реалізації досліджуваного процесу; моделювання – для розроблення моделі формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; *емпіричні*: анкетування, бесіда, пряме і непряме

спостереження, метод експертних оцінок, самооцінювання – для діагностування рівня сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; педагогічний експеримент – для перевірки ефективності педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій;

математичної статистики: оброблення, кількісний і якісний аналіз отриманих даних, описова статистика, метод кутового перетворення Фішера (критерій ϕ^* Фішера) – для оцінки вірогідності різниці між відсотковими частинами двох вибірок (контрольної та експериментальної груп), t-критерій Стьюдента – для порівняння середніх значень вибірок у КГ та ЕГ та підтвердження достовірності отриманих результатів;

графічні: представлення результатів дослідження за допомогою рисунків, таблиць, наочного та порівняльного аналізу отриманих експериментальних даних.

Експериментальна база та організація дослідження. Експериментальне дослідження проводилося в період із 2023 до 2026 р. на базі Національного університету біоресурсів і природокористування України, Хмельницького національного університету, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Камянець-Подільський державний інститут». Усього на констатувальному етапі в дослідженні брали участь 376 студентів спеціальності 015 «Професійна освіта», на формувальному – 152 студенти.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів:

уперше: визначено та експериментально перевірено педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій: спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів

аксіопедагогіки; розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля; розроблено структурно-функціональну модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, яка складається з концептуального (мета, принципи та підходи до формування, компоненти); організаційно-змістового (форми, методи, навчально-методичне забезпечення, етапи, педагогічні умови формування екологічних цінностей) та діагностувального (критерії, рівні сформованості екологічних цінностей, корекційні заходи, результат) блоків.

уточнено: критерії, показники (ціннісно-мотиваційний: усвідомлення цінності природи та природних ресурсів; визнання необхідності гармонійної взаємодії людини і довкілля; мотивація до екологічно відповідальної поведінки; готовність брати участь у природоохоронній діяльності; когнітивний: знання основ екології та принципів сталого розвитку; розуміння глобальних і локальних екологічних проблем; обізнаність щодо способів раціонального природокористування; здатність аналізувати екологічні ситуації; діяльнісний: участь у природоохоронних заходах; дотримання екологічно доцільних моделей поведінки; здатність застосовувати екологічні знання у професійній діяльності; вияв ініціативи у реалізації екологічних проєктів та рефлексивний: усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля; здатність оцінювати власні екологічні вчинки; прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури; готовність сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності) та охарактеризовано рівні (низький, середній і високий) сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій;

удосконалено зміст та організацію освітнього процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій;

подальшого розвитку дістали теоретичні засади і практичні аспекти методики формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; розуміння сутності екологічних цінностей студентів соціономічних професій як інтегративного особистісно-професійного утворення, яке поєднує систему ціннісних орієнтацій, екологічних знань, практичних умінь і досвіду

екологічно відповідальної поведінки, відображає усвідомлене ставлення майбутнього фахівця до природи та навколишнього середовища, ґрунтується на визнанні принципів сталого розвитку й особистої відповідальності за наслідки взаємодії суспільства і довкілля та виявляється у готовності здійснювати професійну діяльність на засадах екологічної доцільності, соціальної відповідальності й забезпечення екологічної безпеки суспільства.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в проведенні заходів з упровадження в освітній процес педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій (доповнення змісту навчальних дисциплін матеріалом з акцентом на поглиблення екологічних знань студентів у професійній діяльності; використання міждисциплінарного підходу; введення вибіркового дисциплін екологічного спрямування; упровадження спецкурсу «Екологічна етика»; участь студентів у волонтерських екологічних проєктах, екологічних акціях; проведення ярмарків, тренінгів, конкурсів, тощо; організація діяльності студентського клубу «Екологічна майстерня»; розроблення кожним студентом індивідуальної програми удосконалення екологічних цінностей), використанні таких форм (проблемні лекції, практикуми, інтелектуальні та рольові ігри, тренінги, екологічна лабораторія, міждисциплінарна майстерня, лекції-конструювання, індивідуальні консультації, самостійна робота, вебінари), методів (творчі, проблемні, змагальні, дискусії, дебати, кейс-метод, робота в групах, мозкового штурму, індивідуальні завдання), технологій (інтерактивні, проєктні, проблемного навчання, інформаційно-цифрові, тренінгові, ігрові, дослідницького навчання, критичного мислення) та засобів (навчально-методичні; інформаційно-комунікаційні: мультимедійні презентації, відеоматеріали; наочні; практичні; соціально-комунікативні; екологоорієнтованого освітнього середовища) навчання.

Матеріали дослідження використано науково-педагогічними працівниками у процесі підготовки та викладання курсів «Психологія праці та екокультури особистості» «Формування ціннісного світогляду», «Валеологія та

основи медичних знань», «Правова культура особистості», для проведення позанавчальних заходів.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Національного університету біоресурсів і природокористування України (акт про впровадження від 07.05.2025 р.), Хмельницького національного університету (довідка № 035/36 від 24.04.2026 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/39 від 24.04.2026 р.), навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Камянець-Подільський державний інститут» (довідка № 277 від 15.04.2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі подані в дисертації наукові результати авторка отримала самостійно. У роботах, написаних у співавторстві, особисто здобувачці належать: у статті [2] обґрунтування педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; у статті [3] особистим внеском здобувачки є визначення ролі активних методів навчання для формування екологічних цінностей; у тезах [9] здобувачці належить обґрунтування доцільності інтеграції принципів сталого розвитку в освітні програми; у тезах [10] здобувачка описує роль сучасних інтерактивних технологій для формування екологічних цінностей; у тезах [11] досліджено виховний потенціал екскурсії; у тезах [12] визначено чинники формування екологічних цінностей у студентів; у тезах [13] описано засоби екологоорієнтованого освітнього середовища; у тезах [14] узагальнено практичний матеріал щодо впровадження наочних засобів для формування екологічних цінностей у студентів; у тезах [16] досліджено роль міжнародної комунікації в поширенні екологічних ініціатив, у тезах [18] окреслено суть методики формування екологічної культури студентів в умовах війни; у тезах [19] розкрито роль природно-заповідних територій як навчально-практичної платформи формування екологічної свідомості студентів; у розділі монографії [21] особистим внеском здобувачки є обґрунтування екологічного маркування як кроку до екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів; у статті [22] особистим внеском здобувачки є розроблення

рекомендацій для вдосконалення навчальних програм з підготовки майбутніх фахівців до роботи в умовах сталого розвитку та охорони довкілля.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях різного рівня: Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Екологія – філософія існування людства (Київ, 2024 р.); Міжнародна конференція Дністровського регіонального ландшафтного парку (Тлумач, 2024 р.); Міжнародна наукова конференція «Dialogue between Cultures: Values, Principles, Perspectives» (Ostroh, 2024); Міжнародна науково-практична конференція «Міждисциплінарні підходи та педагогічна майстерність у підготовці здобувачів вищої освіти та підвищенні кваліфікації персоналу» (Чернігів, 2025 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна і міжкультурна комунікація у формуванні іміджу України: стратегії розвитку» (Київ, 2025 р.); Міжнародна конференція «European Green Dimensions: Fundamental, Applied, and Industrial Aspects» (Миколаїв, 2025 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної науки та освіти» (Львів, 2025 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Освіта України в умовах війни та повоєнної відбудови: глобальні тенденції та національні виклики» (Київ, 2026 р.); VI-й Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю «Екологія–2017» (Вінниця, 2019 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні екологічні виклики в Україні та світі» (Київ, 2024 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Екологічно сталий розвиток урбосистем: виклики та рішення в контексті євроінтеграції України» (Харків, 2024 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Лісовирощування: історична та інноваційна діяльність у галузі лісового господарства» (Овруч–Малин, 2024 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Осінні читання освітян. Освіта під час війни: актуальні аспекти, ефективні форми та безпечний простір» (Чернігів, 2025 р.).

Публікації. Отримані результати дослідження були оприлюднені в 22 наукових працях (10 одноосібних), з яких 7 статей у фахових виданнях

України, 1 стаття у науковому періодичному міжнародному виданні, 1 розділ монографії, 13 тез і матеріалів конференцій.

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загального висновку, списку використаних джерел (319 найменувань, із них 69 – іноземною мовою), додатків розміщених на 43 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 296 сторінок, із них основного тексту – 181 сторінка. Дисертація ілюстрована 20 рисунками, 5 таблицями.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

1.1. Формування екологічних цінностей як суспільна та науково-педагогічна проблема

У ХХ ст. внаслідок стрімкого розвитку науки і техніки та впливу результатів цього розвитку на навколишнє середовище значного поширення набуває ідея переорієнтації ціннісних основ суспільства загалом, в тому числі освітньої сфери. У дослідженнях II половини ХХ ст. екологічні цінності трактуються як компонент світоглядної культури особистості. Посилюється увага вчених до проблем екологічної свідомості, моральної відповідальності та ставлення до навколишнього середовища. Це стало основою для сучасної екологічної освіти. Екологічна проблематика набуває особливого значення у підготовці студентів, зокрема соціономічних професій, оскільки визначає їхню здатність дотримуватись гармонії у взаємодії людини і природи.

Ідеї екологічної відповідальності та гармонійного співіснування людини і природи мають тривалу історію розвитку і базуються на ноосферній концепції В. Вернадського, яка стала теоретичною основою для інтеграції екологічних, соціальних та економічних аспектів діяльності людини.

Осмислення природи та ролі людини в природному середовищі бере початок у класичній філософії природи, у межах якої сформувалися концептуальні засади антропоцентричного та екоцентричного підходів до взаємодії людини й довкілля. Упродовж багатьох століть домінувала антропоцентрична парадигма, що визначала природу передусім як ресурсну основу людської діяльності та засіб задоволення матеріальних і соціальних потреб суспільства

Антропоцентризм як інтелектуальна парадигма в XX столітті активно досліджувався американським істориком Л. Вайтом (L. White) [317] та британським ботаніком В. Бакстером (W. Baxter) [252]. У їх працях природа постає як інструментальний ресурс, а екологічні проблеми – як наслідок помилок в управлінні або недосконалості технологій. Ці дослідники наголошували про необхідність оптимізації використання природних благ і вдосконаленні механізмів екологічного менеджменту.

Зокрема, Л. Вайт намагався показати, що корені екологічної проблеми сягають християнської інтерпретації Святого Письма, де у книзі Буття видається модель взаємозв'язку між людиною і світом як домінуванням першої над другим [317].

Ця теза викликала жваву дискусію як у філософських, так і богословських колах, і стимулювала богословів до ґрунтовної відповіді. Такою відповіддю стала теза, що старозавітні тексти відображають етичну модель взаємодії людини з природою, яка ґрунтується на визнанні самоцінності всього створеного світу. Також сучасні дослідники спростовують стереотип про схвалення біблійними текстами антропоцентричного бачення, що легітимізує утилітарне та образливе ставлення до природнього світу [214].

У процесі становлення духовних і культурних західних людських цінностей у домодерний період людину переважно осмислювали крізь призму її взаємозв'язку з Богом і космічним порядком. Ще з античних часів філософи визначали людину як мікрокосм, підкреслюючи, що вона відображає структуру макрокосмосу, поєднуючи у своєму єстві елементи як органічної, так і неорганічної природи [97, с. 128]. Водночас людині відводилася роль чогось більшого – істоти, здатної виходити за межі природної зумовленості та набувати вищого духовного сенсу [296, с. 224].

Протилежною за змістом до антропоцентричної була екоцентрична філософська позиція, що почала розвиватися з другої половини XX століття. У цьому контексті наукові підходи Е. Леопольда (A. Leopold), Дж. Лавлока (J. Lovelock), П. Тейлора (P. Taylor), Дж. Сешнса (J. Seshions), Б. Девалла

(B. Deval), А. Несса (A. Naess) стали основою сучасного розуміння екологічних цінностей.

Американський природоохоронець, вчений-еколог Е. Леопольд у книзі «A Sand County Almanac» (1949) [281] обґрунтував концепцію «земельної етики», згідно з якою людина є частиною біотичного співтовариства та несе відповідальність за його цілісність і стабільність. Його принцип – правильним є те, що сприяє цілісності, стабільності й красі біотичного співтовариства – став підґрунтям для становлення сучасної екологічної етики та формування екологічної компетентності в освітньому середовищі.

Важливим етапом розвитку сучасної екологічної науки стала гіпотеза Гайї, запропонована Дж. Лавлоком у праці «Gaia: A New Look at Life on Earth». Її сутність полягає у розумінні Землі як цілісної саморегульованої системи, у якій живі організми, атмосфера, океани та ґрунтовий покрив взаємодіють між собою, підтримуючи екологічну рівновагу та умови, необхідні для існування життя [285].

Визначну роль у розвитку концепції екологічної рівності та теоретичних моделей у розвитку екологічної поведінки відіграє науковий доробок П. Тейлора. Дослідник розробив екоцентричну етичну концепцію, в якій наголошував на праві всіх живих організмів на існування незалежно від їхньої практичної значущості для людини [308].

Дж. Сешнс (J. esions) та Б. Деввал (B. Deval) у праці «Deer Ecology: Living as if Nature Mattered» (1985) [261] розширили етико-ціннісний аспект концепції глибинної екології та наголосили на інтеграцію екологічних цінностей у культурні, соціальні та освітні практики, де розглядалася екологічна свідомість як основа розвитку відповідальної особистості.

Значний вплив на становлення сучасної екологічної думки справила концепція глибинної екології, запропонована норвезьким філософом А. Нессом (A. Naess), який у 1973 році ввів у науковий обіг цей термін. В основі концепції лежить визнання самоцінності природи та всіх живих організмів, незалежно від їхньої практичної користі для людини. Особливого значення надається

збереженню біорізноманіття, підтриманню природної рівноваги та мінімізації антропогенного втручання у природні процеси. На відміну від антропоцентричного підходу, глибинна екологія розглядає людину як невід'ємний елемент біосфери, а не її домінуючу силу. У монографії «Ecology, community, and lifestyle» (1989) А. Несс [287] сформулював принципи, відповідно до яких природа має глибоку цінність. Його дослідження присвячені ідеї необхідності трансформації способу життя людини задля гармонізації взаємин із довкіллям. У межах цього підходу, екологічна відповідальність розглядається як моральний обов'язок людини, а не як вимушений засіб збереження ресурсів.

Одним з фундаментальних доробків природничої і філософської думки є праця В. Вернадського «Біосфера» (1926), в якій вперше було науково обґрунтовано цілісне вчення про біосферу як глобальну оболонку Землі, перетворену діяльністю живих організмів. В. Вернадський розглядає біосферу не просто як сукупність живих організмів, а як єдину геохімічну оболонку Землі, що охоплює нижні шари атмосфери, гідросферу, верхню частину літосфери. Живі організми виступають активною силою, яка формує склад, структуру й еволюцію цієї оболонки. Особливе місце в концепції займає людина. Дослідник доводить, що наукова й господарська діяльність людства поступово перетворюється на нову геологічну силу. У подальших працях це призвело до формування ідеї ноосфери – стадії розвитку біосфери, коли свідомою діяльністю людини визначає її еволюцію [211, с. 48]. Людина не просто частина природи, а відповідальний чинник її змін.

Вчення про перехід біосфери в ноосферу є вершиною творчості В. Вернадського. Учений вперше обґрунтував ідею переходу біосфери до якісно нового стану. Сам термін «ноосфера» був уведений у науковий обіг Ле Руа, а його подальшого широкого поширення та активного використання набув завдяки працям Т. де Шардена [140].

У концепції В. Вернадського ноосфера постає не як абстрактна сфера панування розуму, а як закономірний і неминучий етап еволюції біосфери. Ще

у 1926 році в праці «Думки про сучасне значення історії знань» учений підкреслював, що біосфера, сформована протягом усього геологічного часу та перебуваючи у стані рівноваги, зазнає дедалі глибших змін під впливом наукової діяльності людства. Саме цю трансформовану науковою думкою, організованою працею та спрямовану на задоволення потреб зростаючого людства біосферу він згодом означив поняттям ноосфери [236].

Доречним є зауваження, що в сучасних перехідних умовах спостерігається прискорення системних змін у регіонах, що відбувається паралельно з кризовими міжсистемними трансформаціями. Це свідчить про якісний злам у геологічній історії Землі та водночас про становлення нового етапу розвитку людства, у якому провідну роль відіграє морально зорієнтований колективний розум. Такий процес є ознакою переходу до засад сталого розвитку регіонів. Розв'язання проблем сталого розвитку сприяє економічному зростанню, зумовленому використанням досягнень науково-технічного прогресу. Водночас поряд із позитивними результатами НТП має і суперечливі наслідки: засоби, що покликані забезпечувати життєдіяльність людини, можуть перетворюватися на чинники її руйнування. Загрозу деградації біосфери ще передбачав В. Вернадський, розглядаючи діяльність людини як потужну геологічну силу [236].

Із 1960-х років екологічна проблематика посіла провідне місце в наукових дослідженнях, що було зумовлено усвідомленням масштабів глобальної екологічної кризи. Науковці дедалі активніше звертали увагу на обмеженість природних ресурсів, порушення екологічної рівноваги та необхідність перегляду усталених моделей взаємодії суспільства з природою. В цей період з'явилися праці Ж. Дорста, В. Дугласа, Б. Коммонера та Р. Карсон, які стали важливими концептуальними орієнтирами для розвитку екологічної думки.

Французький природознавець Ж. Дорст (Jean Pierre Dorst) в науковій роботі «Перед тим, як природа загине» (*Avant que nature meure*) (1965) майже пророче описав глобальні тенденції зникнення видів та руйнування природних екосистем [262]. Автор довів, що демографічний вибух, інтенсифікація

сільського господарства та технологічний прогрес без екологічних запобіжників створюють ситуацію, у якій «природа може не встигнути оговтатися». Його роботи стали фундаментом сучасного розуміння глобальної екологічної кризи.

Науковець та суддя Верховного суду США В. Дуглас (W. O. Douglas) у публіцистичних працях сформулював важливу ідею про необхідність дикій природі не лише нашого захисту, а й нашого морального визнання. У його книгах «Чужі землі і привітні люди» (*Strange lands and friendly people*) (1951), «Моя дика природа: тихоокеанський захід» (*My wilderness: the Pacific Wes*) (1960), «Моя дика природа: на схід до Катадіна» (*My wilderness: east to Katahdin*) (1961), «Прощання з Техасом: зникаюча незаймана природа» (*Farewell to Texas: a vanishing wildernes*) (1967), «Про людей і гори» (*Of Men and Mountains*) (1982) розкрито красу недоторканих ландшафтів та описано, як легко людина може їх знищити, не усвідомлюючи власної відповідальності. Автор звертався до суспільства як адвокат природи, наголошуючи, що економічна вигода не може бути вищою за екологічну цінність [251]. Ця публіцистика активно вплинула на рух за створення національних парків та збереження природних територій.

Американський вчений і соціальний активіст Б. Коммонер (B. Commoner) у книзі «Замкнене коло» (*The Closing Circle*) (1971) навів численні приклади шкідливих наслідків промислових технологій, підкреслюючи, що вибір наукового прогресу має бути моральним, а не лише технічним. У цій же книзі було сформульовано чотири закони Коммонера: 1) усі елементи світу взаємопов'язані (*everything is connected to everything else*): існує єдина екосфера, в межах якої вплив на один її компонент неминуче відбивається на всіх інших; 2) будь-яка речовина або продукт діяльності не зникає безслідно (*everything must go somewhere*): у природі не існує «відходів» як чогось зайвого, так само як і місця, куди можна остаточно щось «викинути»; 3) природа знає краще (*nature knows best*): техногенні спроби «покращити» природу можуть призвести до її руйнування; 4) використання природних ресурсів не буває без наслідків

(безкоштовних обідів не буває (*there is no such thing as a free lunch*): будь-яка експлуатація довкілля супроводжується витратами і перетворенням цінних ресурсів на менш придатні або навіть шкідливі) [78, с. 91.]. Ці закони екології стали інтелектуальним містком між природничими науками та соціальною політикою.

Поява «Мовчазної весни» (*Silent Spring*) (1962) Р. Карлсон (R. L. Carson) стала переломним моментом у розвитку екологічної свідомості людства [257]. З науковою точністю Р. Карсон розповіла про небезпеку пестицидів, що руйнували природні харчові ланцюги та завдали шкоди здоров'ю людини, наголошувала на не прогнозованості втручання у природні процеси. Авторка писала, що ті, хто ставить на перше місце прибуток і технічний розвиток, часто неусвідомлено виходять із припущення, що поява людини в історичному процесі нібито скасовує потребу збереження природної рівноваги. Проте така позиція є такою ж хибною, як і твердження про скасування закону всесвітнього тяжіння. Природна рівновага ґрунтується на складній системі взаємозв'язків як усередині живого світу, так і між ним і довкіллям. Це не заперечує активної ролі людини у впливі на природу, однак вимагає від неї усвідомленості, відповідальності та здатності передбачати можливі наслідки власних дій [258]. Її наукові погляди стали каталізатором екологічного законодавства США, а згодом і міжнародної політики з контролю шкідливих речовин.

Праці Ж. Дорста, В. Дугласа, Б. Коммонера, Р. Карсон суттєво вплинули на формування екологічних цінностей кількох поколінь. У цих роботах природа постає не як ресурс, а як рівноправний партнер людини, а відповідальність – як ключова умова зрілості громадянина та основа формування стійких екологічних переконань. Учені звертають увагу, що на 1960-ті роки припадає зростання суспільної уваги до екологічних проблем [220, с. 112].

Масове відзначення у США першого «Дня Землі» 22 квітня 1970 року стало свідченням того, що екологічна тематика набула вагомego значення в суспільному дискурсі. Перші соціологічні дослідження, присвячені якості довкілля як суспільній проблемі, були зосереджені на оцінюванні рівня

екологічної занепокоєності населення та визначенні основних чинників забруднення навколишнього середовища. Зокрема, у США до кінця 1970-х років здійснено значну кількість емпіричних досліджень, які дали змогу окреслити соціальні передумови формування екологічних орієнтацій громадян [220, с. 112]. Встановлено, що ключовими предикторами екологічної стурбованості виступають рівень освіти, вік, політичні переконання (зокрема ліберальні), проживання в урбанізованому середовищі та політична ідентифікація з Демократичною партією; ці чинники зберігали свою стабільність щонайменше протягом наступного десятиліття [315].

Для комплексного вивчення глобальних екологічних процесів формувалися міжнародні наукові об'єднання. Це підтверджує діяльність Римського клубу (міжнародного науково-дослідницького об'єднання відомих вчених-глобалістів, громадських діячів та політиків). Римський клуб утворено 1968 року в Римі за ініціативою італійського економіста й менеджера А. Печчеї. Група науковців і мислителів, серед яких А. Печчеї, Е. Янч, Д. Габор, М. Месарович, Г. Тіманн та Е. Пестель, занепокоєні тенденціями розвитку світової цивілізації, дійшли висновку, що людство перебуває на переломному етапі між двома епохами. За їхнім переконанням, подальше дотримання традиційних стратегій розвитку є неприйнятним, оскільки воно неминуче веде до глобальної кризи. У зв'язку з цим постала нагальна потреба у глибокому переосмисленні усталених підходів, відмові від застарілих уявлень і формуванні нової системи цінностей. Як наслідок, було визначено ключове завдання Римського клубу – осмислити якісно нову ситуацію, у якій опинилося людство в умовах технотронної епохи, та розробити альтернативні стратегії розвитку цивілізації, запропонувавши нові сценарії її майбутнього [192].

Зокрема, за ініціативи та фінансової підтримки Римського клубу група науковців під керівництвом Д. Медоуз здійснила масштабне дослідження, результати якого було представлено у праці «Межі зростання». Автори звернули увагу на ризик істотного загострення глобальних проблем упродовж 2010–2020 років і не виключали можливості системної кризи наприкінці ХХІ

століття. Серед основних чинників такого розвитку подій вони виокремили зростання рівня забруднення довкілля і водних ресурсів, виснаження ґрунтів, а також поступове вичерпання енергетичних ресурсів, від яких значною мірою залежить функціонування сучасної цивілізації.

У 1980-х роках сформувалася концепція сталого розвитку (*sustainable development*), розроблення й поширення якої значною мірою пов'язують із діяльністю Римського клубу. Її основна ідея полягала в забезпеченні потреб сучасного людства без загрози для можливостей майбутніх поколінь задовольняти власні потреби, що передбачало збереження природного середовища та зменшення антропогенного навантаження на нього. Концепція сталого розвитку об'єднала соціальні, економічні, політичні, культурні й екологічні складові суспільного розвитку. Орієнтиром є досягнення балансу між поточними потребами та довгостроковими пріоритетами. Водночас вона акцентувала увагу на необхідності раціонального використання природних ресурсів, насамперед невідновлюваних, а також на виробленні узгоджених механізмів співпраці держав щодо розв'язання екологічних проблем на різних рівнях.

Водночас простежується низка спільних положень між концепцією сталого розвитку та ідеями глобальної біоетики. Передусім це стосується утвердження загальних біоетичних принципів і цінностей, серед яких – збереження єдиного життєвого простору людини і природи, підтримання належної якості життя, зменшення шкоди для всіх форм живого, охорона біорізноманіття та забезпечення справедливого ставлення до кожного прояву життя. Глобальний характер обох підходів передбачає необхідність ухвалення рішень на міжнародному рівні, розроблення ефективних етико-правових і законодавчих механізмів, взаємодію демократичних держав із громадськими та політичними інституціями, а також формування стратегічного мислення щодо майбутнього людства.

Початок 1980-х років характеризувався становленням екофілософського напрямку в межах інвайронментальної етики [25, с. 156], основою якого стало

визнання всіх форм життя як самодостатніх і цінних кінцевих цілей. Життя розглядалося як цінність саме по собі, незалежно від його утилітарного значення чи зовнішніх підстав для оцінювання. У межах екофілософського підходу нівелюється розмежування між поняттями «мати благо» та «бути благом», оскільки кожна форма життя наділяється власним внутрішнім благом і, відповідно, внутрішньою цінністю. У зв'язку з цим основною метою нової екологічної етики визначається збереження та підтримання життя у всьому його різноманітті через визнання самоцінності всіх живих організмів.

На сучасному етапі глобальна біоетика набуває виразного соціального та прикладного характеру. Її прагматичний аспект виявляється у впровадженні біоетичних норм, принципів і цінностей у функціонування конкретних суспільних систем, зокрема у сфері державного управління, політики, економіки та екології... Соціально орієнтована модель біоетики спрямована на соціальний добробут – гармонію суспільства, природи людських цінностей [186]. Вищезгадані наукові концепції формують теоретичну основу сучасного підходу до формування екологічних цінностей (таблиця 1.1).

Вивчення проблематики екологічних цінностей суттєво активізувалося наприкінці XX століття завдяки працям Р. Данлап (Riley Dunlap), який в 1978 році спільно з К. Ванлір (Kent D. Van Liere) запропонував концепцію New Environmental Paradigm (New Ecological Paradigm) (NEP) – нової екологічної парадигми, що стала альтернативою так званій «домінантній соціальній парадигмі» індустріального суспільства та теоретичною основою для вивчення екологічних цінностей, установок і світогляду особистості [264].

Концепція New Ecological Paradigm базується на розумінні людини як невід'ємної складової екосистеми, а не її безмежного володаря. Вона виходить із визнання обмеженості природних ресурсів, об'єктивного характеру екологічних законів, дія яких не може бути змінена чи скасована соціальними або технологічними досягненнями. Водночас концепція акцентує увагу на тому, що надмірний антропогенний вплив здатний порушувати природну рівновагу та спричиняти екологічні кризи глобального масштабу. Відтак, NEP відображає

екологічно орієнтований світогляд, що поєднує наукове розуміння взаємодії суспільства і природи з ціннісними установками сталого розвитку.

Таблиця 1.1.

Систематизація наукових концепцій формування екологічних цінностей

Параметри	Антропоцентричний підхід	Екоцентричний підхід
Сутність	Людина та її потреби є головним пріоритетом; природа розглядається як ресурс для задоволення людських інтересів	Природа та всі живі істоти мають власну цінність; людина є частиною екосистеми, а не її центром
Ключова цінність	Комфорт, економічний розвиток, добробут людини	Баланс, збереження екосистем, гармонійне співіснування з природою
Проблематика	Екологічні наслідки часто ігноруються заради економічної вигоди	Пріоритет екологічної стійкості та збереження природних ресурсів
Відомі представники	Лінн Вайт, Вільям Бакстер	Володимир Вернадський, Олдо Леопольд, Джеймс Лавлок, Пол Тейлор, Джордж Сешнс, Біл Девалл, Арне Несс
Наукові роботи	«The Historical Roots of Our Ecologic Crisis» (1967), «People or Penguins: The Case for Optimal Pollution» (1974)	«The Biosphere» (1926), «A Sand County Almanac» (1949), «Gaia: A New Look at Life on Earth» (1979), «Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics» (1981), «Deep Ecology: Living as if Nature Mattered» (1985), «Ecology, Community and Lifestyle» (1989)
Основна ідея	Природа підпорядкована людині	Людина підпорядкована природі

Джерело: розроблено автором

У межах цієї концепції вперше було розроблено інструментарій для вимірювання екологічного світогляду населення – відповідну шкалу екологічних установок. Шкала NEP (NEP Scale) є стандартизованим соціологічним інструментом оцінювання рівня екологічної свідомості. Її первісна версія з'явилася у 1978 р., а згодом була вдосконалена й набула сучасного вигляду (revised NEP scale, 2000) [263, с. 441], що відобразило ширше розуміння взаємозалежності людини й природи та посилення екологічного виміру соціологічного аналізу. Сучасна версія шкали NEP містить 15 тверджень, що відображають базові виміри екологічного світогляду: межі зростання (обмеженість природних ресурсів); антиантропоцентризм (заперечення ідеї абсолютного домінування людини над природою); крихкість природної рівноваги; заперечення людського винятку з екологічних законів; усвідомлення можливості екологічної кризи. Респонденти оцінюють ступінь згоди з кожним твердженням за шкалою Лайкерта, що дозволяє отримати кількісний показник екологічної свідомості. У межах сучасних досліджень NEP часто використовується як індикатор екологічної свідомості, який корелює з проєкологічною поведінкою, громадянською активністю та підтримкою екологічної політики [220].

У контексті дослідження екологічних цінностей методика NEP застосовується для: виявлення рівня сформованості екологічних переконань; порівняльних досліджень екологічної свідомості різних соціальних, вікових та професійних груп; аналізу впливу освіти, культури й соціального середовища на екологічний світогляд; оцінювання ефективності екологічної освіти та виховних програм. Шкала NEP є важливим елементом моделі «цінності – вірування – норми» (VBN-model) П. Стерна [301], де вона виконує функцію вимірювання екологічних вірувань, що пов'язують цінності особистості з формуванням моральних норм та поведінкових практик [8; 9]. Концепція та методика New Ecological Paradigm Р. Данлапа є одним із найбільш визнаних інструментів у сучасних зарубіжних міждисциплінарних дослідженнях

екологічної свідомості, що поєднує соціологічну теорію, ціннісний підхід та практичні можливості кількісного аналізу.

Важливим етапом розвитку міжнародної екологічної політики стала конференція ООН з проблем навколишнього середовища (Стокгольм, 1972). Вона привернула увагу світової спільноти до необхідності спільного розв'язання екологічних проблем. Конференція об'єднала представників більшості держав світу, науковців і міжнародних організацій. Одним із її ключових результатів стало ухвалення Декларації принципів, у якій було закріплено право кожної людини на безпечне й сприятливе навколишнє середовище, а також відповідальність держав за його збереження в інтересах сучасного і майбутніх поколінь. Водночас на міжнародному рівні було офіційно визнано, що соціально-економічний розвиток має здійснюватися з урахуванням екологічних меж і природоохоронних вимог. Практичним наслідком конференції стало створення Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (UNEP), яка й сьогодні відіграє провідну роль у координації міжнародної діяльності у сфері охорони довкілля.

Подальший розвиток ідей екологічної безпеки та гармонізації взаємовідносин між суспільством і природою пов'язаний із діяльністю Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку, яка у 1987 році представила програмну доповідь «Наше спільне майбутнє». У цьому документі на міжнародному рівні вперше було сформульовано концепцію сталого розвитку, відповідно до якої задоволення потреб сучасного покоління не повинно обмежувати можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби.

Міжнародне офіційне визнання Концепція сталого розвитку отримала на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992), у якій взяли участь представники 179 країн, науковці та неурядові організації. В преамбулі підсумкового документа зазначалося, що населення зіткнулося з проблемами голоду та деградації екосистем, які безпосереднього впливають на добробут людей. На конференції було затверджено низку

міжнародних документів, що стали основою для практичної реалізації принципів сталого розвитку в подальшому:

1) Програма дій «Порядок денний на XXI століття» (1992) – спрямована на втілення принципів сталого розвитку на національному і регіональному рівнях, передбачає глобальне партнерство для справедливого задоволення потреб сучасного та майбутніх поколінь. План подальшого впровадження цієї програми був прийнятий на Саміті Землі +5 (1997), де підкреслювалося, що сталий розвиток потребує інтеграції економічних, соціальних та екологічних цілей.

2) План дій Всесвітнього саміту зі сталого розвитку, ухвалений у Йоганнесбурзі у 2002 році, визначив стратегічні напрями реалізації цілей сталого розвитку та окреслив першочергові заходи для їх досягнення. Особливу увагу в документі приділено ролі науки й освіти як ключових чинників формування екологічних знань, компетентностей і відповідального ставлення до довкілля.

3) Прийняття Ольборзької хартії «Міста Європи на шляху до сталого розвитку» (1994) стало важливим кроком у поширенні принципів сталого розвитку на місцевому рівні. Документ закликав органи місцевого самоврядування розробляти довгострокові стратегії розвитку територіальних громад, інтегруючи екологічні, соціальні та економічні пріоритети.

4) Суттєвий внесок у демократизацію екологічної політики зробила Організація конвенція (1998), яка закріпила право громадян на вільний доступ до екологічної інформації, участь у прийнятті рішень, що стосуються довкілля, а також можливість судового захисту цих прав.

Водночас міжнародне співтовариство сформувало нормативно-правову основу для розв'язання найгостріших екологічних проблем сучасності. Зокрема, Конвенція про біологічне різноманіття (1993), Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням (1996), Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (1992) та Кіотський протокол (1997) визначили основні механізми збереження природних ресурсів, протидії зміні клімату та скорочення викидів парникових

газів, заклавши підґрунтя для подальшого розвитку міжнародної екологічної співпраці.

Важливим етапом розвитку міжнародної стратегії стало ухвалення Порядку денного сталого розвитку на 2030 рік (2015), що визначив 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР) та 169 завдань [151]. Ці глобальні цілі продовжують і розширюють ідеї Цілей розвитку тисячоліття та окреслюють пріоритетні напрями діяльності держав і суспільства, формуючи основу для виховання екологічної свідомості та цінностей у студентів, а також підготовки фахівців, здатних ухвалювати відповідальні рішення в умовах глобальних екологічних викликів. Зміст Цілей сталого розвитку охоплює широкий спектр проблем, вирішення яких безпосередньо пов'язане з формуванням екологічно відповідальної свідомості: подолання бідності й голоду, забезпечення здоров'я та благополуччя, розвиток якісної освіти, досягнення гендерної рівності, гарантування доступу до чистої води та санітарії, перехід до чистої енергії, стимулювання інновацій та сталого економічного зростання, подолання нерівності, розвиток стійких міст і громад, формування відповідальних моделей споживання й виробництва, протидія зміні клімату, охорона океанів і морських ресурсів, збереження наземних екосистем, утвердження ефективних інституцій та розвиток глобального партнерства.

Проблеми взаємодії людини й природи залишаються актуальними та потребують подальшого наукового осмислення й практичного розв'язання. Це було доведено на кліматичній конференції ООН, яка відбулася в Глазго (Шотландія). У роботі конференції взяли участь близько 30 тисяч представників із різних країн світу, серед яких були глави держав і урядів, представники міжнародних організацій, громадянського суспільства, наукової спільноти, бізнесу та засобів масової інформації. Головною метою заходу було вироблення нової міжнародної кліматичної угоди, покликаної забезпечити більш дієвий механізм протидії зміні клімату порівняно з положеннями Паризької угоди 2015 року. Цим документом став Кліматичний пакт Глазго 2021 (Glasgow Climate Pact 2021) [266]).

В Україні реалізація екологічної політики забезпечується низкою нормативно-правових актів, серед яких закони: «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991), «Про охорону атмосферного повітря» (1992), «Про місцеве самоврядування» (1997), «Про оцінку впливу на довкілля» (2017), «Про волонтерську діяльність» (2017), «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.» (2019), «Про управління відходами» (2023) тощо. Зазначені документи демонструють консолідацію зусиль, спрямованих на утвердження екологічних цінностей і реалізацію ініціатив у сфері сталого розвитку.

Ефективність екологічної політики значною мірою забезпечується застосуванням системи індикаторів сталого розвитку (таблиця 1.2), яка дає змогу комплексно оцінювати стан довкілля, своєчасно виявляти проблемні сфери та ухвалювати виважені рішення щодо їх розв'язання

Таблиця 1.2.

Основні індикатори сталого розвитку та їх роль у формуванні екологічних цінностей у студентів

Складова	Основні індикатори	Призначення для формування екологічних цінностей
Екологічна	Індекс екологічної ефективності; частка вторинної сировини; енергоспоживання; повторне використання води; викиди парникових газів; обсяг скидів стічних вод; кількість аварій з екологічною шкодою; обсяг інвестицій у охорону довкілля	Дозволяє оцінити стан довкілля, усвідомити наслідки антропогенної діяльності та стимулює екологічно відповідальну поведінку
Економічна	Індекс продовольчої безпеки; економічна свобода; рівень процвітання	Формує розуміння взаємозв'язку економічного розвитку та

		ресурсозбереження
Соціальна	Індекс благодійності; індекс соціального прогресу; індекс людського розвитку; розвиток людського капіталу	Сприяє усвідомленню соціальної відповідальності та взаємозв'язку людської діяльності та стану довкілля

Джерело: сформовано автором

Отже, розвиток екологічної науки, міжнародної екологічної політики та глобальних ініціатив у сфері сталого розвитку сформував концептуальне підґрунтя для становлення екологічної освіти й утвердження екологічних цінностей як важливої складової сучасної освіти. У цьому контексті система вищої освіти покликана забезпечувати не лише засвоєння екологічних знань, а й формування екологічного світогляду, відповідального ставлення до довкілля, уміння приймати екологічно виважені рішення та готовності до практичної діяльності, спрямованої на збереження природних екосистем і реалізацію принципів сталого розвитку.

У контексті професійної підготовки студентів соціономічних спеціальностей Цілі сталого розвитку є важливою аксіологічною та світоглядною основою формування екологічних цінностей. Вони орієнтують майбутніх фахівців на усвідомлення особистої й професійної відповідальності за збереження довкілля, розвиток екологічного мислення та готовність ухвалювати рішення з урахуванням екологічних, соціальних і економічних наслідків.

1.2. Поняттєво-категорійний апарат дослідження

Дослідження процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних спеціальностей потребує чіткого визначення базових понять, що відображають сутність феномена, його структуру та механізми становлення. Сучасний науковий дискурс характеризується високою міждисциплінарністю:

проблему вивчають філософи, психологи, педагоги, соціологи, екологи. Саме тому поняттєво-категорійний апарат є системоутворювальним елементом дослідження, що забезпечує логічну чіткість і наукову обґрунтованість теоретичної моделі формування екологічних цінностей. У межах дослідження ключовими є такі поняття: екологічна свідомість, екологічна культура, екологічна освіта, екологічна компетентність, екологічна поведінка, екологічна відповідальність, цінності, екологічні цінності, студенти соціономічних професій, формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Однією з ключових категорій дослідження є екологічна свідомість, яку розглядають як інтегративне особистісне утворення, що поєднує екологічні знання, ціннісні орієнтації, переконання, емоційно-мотиваційні установки та готовність до екологічно відповідальної поведінки. Вона характеризує рівень усвідомлення людиною нерозривного взаємозв'язку із природним середовищем, розуміння власної відповідальності за його збереження та здатність регулювати свою діяльність відповідно до принципів сталого розвитку.

У психологічних дослідженнях екологічна свідомість визначається як форма суспільної та індивідуальної свідомості, що відображає систему уявлень, ставлень і настанов щодо взаємодії людини з природним середовищем. Зокрема, Д. Отіч [142] трактує її як цілісне сприйняття оточуючого світу і себе як суб'єкта, що у ньому діє, формується і змінюється протягом усього онтогенезу. За М. Шедловською, екологічною свідомістю є сукупність поглядів, уявлень і емоційних ставлень, що відображають особливий характер взаємодії людини з природою, в основі якого лежить узгодження потреб суспільства, соціальної групи чи особистості з можливостями природного середовища [246, с. 98–99]. Натомість у соціологічному підході екологічна свідомість розглядається як продукт суспільного розвитку та реакція на глобальні екологічні виклики. Зарубіжні дослідники Р. Данлап (Riley Dunlap) і В. Каттон (William Catton) у межах екологічної соціології доводять, що вона

формується в процесі зміни домінантних культурних і світоглядних парадигм. У концепції New Environmental Paradigm (NEP) автори наголошують на необхідності переходу від антропоцентричної до екоцентричної моделі мислення, що відображає усвідомлення меж зростання, вразливості природних систем і залежності людини від біосфери [259, с. 44]. Більшість сучасних дослідників сходяться на думці, що екологічна свідомість виступає внутрішнім внутрішнім регулятором поведінки особистості [310]. З урахуванням цих підходів, доцільно розглядати, що екологічна свідомість визначає не лише специфіку сприйняття людиною природного середовища, а й зумовлює характер її взаємодії з довкіллям та особливості життєдіяльності в ньому.

Цікавими є висновки щодо ролі цінностей у структурі екологічної свідомості. У працях Ю. Саунової [205] цінності представлені як в мотиваційно-ціннісному компоненті, так і рефлексивному. Дослідник О. Набочук [136] відносить цінності до окремого аксіологічного компоненту. Автор зазначає, що в контексті психологічних умов професійної підготовки студентів соціономічних спеціальностей екологічні цінності набувають професійно спрямованого характеру, оскільки професія передбачає готовність не лише до особистої екологічно відповідальної поведінки, а й до трансляції екологічної свідомості [136] в соціальну практику, організації просвітницької діяльності, формування екологічної культури різних соціальних груп. Ми поділяємо позицію Б. Попкова [161, с. 187] та М. Хроленко [235], які виокремлюють цінності разом з мотивами в компонент спрямованості.

Ще однією важливою категорією дослідження є екологічна освіта, яку розглядають як безперервний педагогічний процес, що забезпечує формування екологічної свідомості, ціннісного ставлення до природи, відповідних компетентностей і практичного досвіду екологічно відповідальної поведінки. Екологічна освіта трактується не лише як процес засвоєння системи екологічних знань, а як комплексна підготовка особистості, спрямована на розвиток світоглядних переконань, морально-етичних засад і професійних якостей, необхідних для відповідальної взаємодії з довкіллям.

Відповідно до позиції ЮНЕСКО, екологічна освіта орієнтована на розвиток знань, цінностей і навичок, необхідних для формування відповідального ставлення до довкілля та активної участі у розв'язанні екологічних проблем. Перші концептуальні засади екологічної освіти були закладені в Декларації міжурядової конференції з питань освіти в галузі навколишнього середовища (Тбілісі, 1977), проведеної за підтримки ЮНЕСКО та ЮНЕП. Цей документ визначив стратегічні цілі, принципи й основні напрями розвитку екологічної освіти, сформувавши її методологічні основи. Подальший розвиток концепції відбувся під час Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992), де було обґрунтовано необхідність переорієнтації освіти відповідно до принципів сталого розвитку. У програмному документі «Порядок денний на XXI століття» (Agenda 21) освіту визначено як домінантний механізм розвитку людського потенціалу, формування екологічної свідомості та забезпечення переходу суспільства до моделі сталого розвитку.

Світова практика засвідчує, що екологічна освіта повинна мати безперервний і багаторівневий характер. Її реалізація має охоплювати всі ланки освітньої системи: заклади дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої, позашкільної та післядипломної освіти [17; 22; 147].

У працях О. Пометун [157], Н. Пустовіт [184; 185] екологічна освіта розглядається як педагогічна система, спрямована на розвиток екологічної компетентності, екологічної етики та здатності до сталого способу життя. В. Луканюк вважає екологічну освіту фундаментальним складником освіти для сталого розвитку, спрямованим на послідовну екологізацію всіх галузей суспільної життєдіяльності, зокрема економіки, як важливої передумови забезпечення стійкої рівноваги між потребами суспільства та можливостями природи [118, с. 96.].

На відміну від традиційних моделей, орієнтованих переважно на інформування, сучасні концепції екологічної освіти [22–24; 45] наголошують на її трансформаційному потенціалі – здатності змінювати світогляд, цінності та

моделі поведінки. Натомість саме у підготовці студентів соціономічних спеціальностей екологічна освіта має стратегічне значення, оскільки ці фахівці (педагоги, психологи, соціальні працівники) виступають провідниками екологічних ідей у суспільстві та формують нові соціальні практики екологічно відповідальної поведінки.

Категорія «екологічні компетентності» у сучасному науковому дискурсі використовується для позначення інтегрованого результату екологічної освіти, що поєднує систему екологічних знань, умінь, цінностей, мотиваційних установок і досвіду діяльності, необхідних для прийняття екологічно обґрунтованих рішень у професійних і життєвих ситуаціях. У сучасних дослідженнях науковці [18; 113; 225] розглядають екологічні компетентності як цілісний особистісно-професійний феномен, що поєднує когнітивні, ціннісні, мотиваційні та діяльнісні складові і забезпечує готовність майбутніх фахівців до екологічно відповідальної професійної та соціальної практики.

Дослідники О. Гаращук, В. Куценко та А. Кудерова зазначають, що в сучасних умовах екологічна компетентність набуває статусу важливого показника культури особистості, основними проявами якої є екологічна відповідальність та ощадливе ставлення до природних ресурсів. Розвиток інформаційного суспільства зумовлює необхідність подальшого вдосконалення теоретико-методологічних і методичних підходів до використання новітніх інформаційних технологій в освітній діяльності, особливо в контексті формування екологічних знань, цінностей і моделей поведінки [53, с. 67–68].

Складну багатовимірну структуру має поняття «екологічна культура». Вона охоплює світоглядні орієнтації, систему екологічних цінностей, норми та моделі поведінки, а також екологічно відповідний стиль життя. Екологічна культура відображає рівень інтеграції екологічних знань, переконань і практичної діяльності особистості та суспільства.

Теоретичні засади дослідження екологічної культури закладені у працях В. Вернадського [227], який розглядав культуру взаємодії людини і природи як ключову умову переходу людства до ноосферного етапу розвитку цивілізації.

Учений підкреслював, що людство, взате в цілому, стає потужною геологічною силою, а отже несе особливу відповідальність за подальшу еволюцію біосфери. У цьому контексті екологічна культура постає як форма духовно-практичного освоєння світу, що забезпечує гармонізацію відносин суспільства і природи.

У наукових дослідженнях екологічна культура інтерпретується як інтегративна характеристика особистості. Автори наголошують, що екологічна культура не зводиться до сукупності знань, а формується як стійка система особистісних смислів і поведінкових установок. Імпонує позиція І. Пасічника [149, с. 265] щодо трактування екологічної культури як цілісної інтегративної якості, що включає мотиваційно-ціннісний, когнітивний і діяльнісний компоненти. Водночас, А. Льовочкіна зазначає, що екологічна культура є показником зрілості особистості, здатної будувати свою діяльність відповідно до принципів еволюції суспільства і природи [122].

Автори навчального посібника «Екологічна культура» стверджують, що за своєю суттю екологічна культура є інтегрованою системою цінностей, норм і моделей поведінки, що визначають характер взаємодії людини як із природним довкіллям, так і зі створеним нею соціокультурним середовищем («другою природою»). Вона забезпечує гармонізацію відносин між суспільством і природою, орієнтуючи діяльність особистості на науково обґрунтовані принципи природокористування, відповідальність та самореалізацію в контексті сталого розвитку [69]. Основу екологічної культури становить екологічно доцільне ставлення людини до природного середовища та результатів власної діяльності. Воно виявляється у раціональному використанні природних ресурсів і сил природи, екологічно відповідальному виробництві матеріальних благ, енергії та речовин, а також у прагненні до гармонізації взаємодії з соціально-побутовим середовищем.

На сучасному етапі розвитку суспільства екологічна культура має світоглядну та ціннісно-смыслову природу [143; 152; 204]. На противагу технократичним моделям розвитку, що розглядають природу передусім як

ресурс, екологічна культура ґрунтується на ідеях партнерства, відповідальності та етичного ставлення до довкілля. У контексті професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій екологічна культура набуває особливого значення, оскільки вона визначає не лише характер особистої екологічної поведінки, а й готовність до формування екологічних цінностей у інших, інтеграції екологічних смислів у педагогічну, психологічну та соціальну практику.

Екологічна відповідальність у розглядається в науковій літературі [77; 92; 102; 278; 312] як інтегративна особистісно-професійна якість, що виявляється у готовності суб'єкта усвідомлювати, прогнозувати й приймати наслідки власних рішень і дій у контексті їхнього впливу на довкілля, соціальні системи та майбутні покоління. Вона поєднує розуміння екологічних наслідків, внутрішнє прийняття екологічних норм і реальну екологічно доцільну діяльність.

Філософсько-етичні засади екологічної відповідальності ґрунтуються на працях Г. Йонаса (H. Jonas), який у концепції «принципу відповідальності» обґрунтував необхідність морального обов'язку людини перед природою і майбутніми поколіннями. Учений наголошував чинити так, щоб наслідки діяльності були сумісні з постійним існуванням справжнього людського життя на Землі, тим самим закладаючи етичний фундамент сучасного екологічного мислення [89].

У науковій традиції екологічної освіти Р. Карсон у праці «Silent Spring» [257] акцентувала на персональній та суспільній відповідальності за екологічні наслідки техногенної діяльності, пов'язуючи екологічну відповідальність із громадянською активністю та моральним вибором. Дж. Дьюї розглядав відповідальність як результат виховання досвіду рефлексивної дії, у якому людина навчається співвідносити власні вчинки з їх соціальними й природними наслідками. Навідміну від суто нормативного розуміння відповідальності як дотримання правил, у його концепції вона постає як внутрішньо прийнята здатність діяти свідомо й прогностично.

У сучасних західних дослідженнях (А. Kollmuss [274], S. Kaplan [273]) екологічна відповідальність трактується як ядро екологічно відповідальної поведінки, що формується на перетині знань, цінностей, соціальних норм і особистісної спрямованості. ... Екологічна відповідальність передбачає не адаптивне, а трансформаційне ставлення до реальності, готовність змінювати власні дії та соціальні практики.

У вітчизняній педагогічній науці проблема екологічної відповідальності розробляється в працях Ю. Бродовича та В. Бродович [30], М. Кочубея [106], Я. Логвінової [116]. Дослідники розглядають її як ключову характеристику екологічно компетентного фахівця та результат цілеспрямованої екологічної освіти. Так, колектив авторів на чолі з Н. Пустовіт розглядають екологічну відповідальність як вияв екологічно доцільної поведінки і такують як усвідомлену готовність особистості діяти відповідно до екологічних цінностей і нести моральну відповідальність за наслідки професійної діяльності [185]. На противагу підходам, у яких відповідальність зводиться до контролю або санкцій, сучасні педагогічні концепції [20] акцентують її внутрішньоособистісний і світоглядний характер.

У контексті професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей екологічна відповідальність набуває особливого значення, оскільки передбачає здатність інтегрувати екологічні критерії у педагогічні, соціальні та психологічні рішення, виступати носієм екологічних норм і транслятором цінностей сталого розвитку у суспільстві.

Однією з важливих категорій дослідження є екологічна поведінка, під якою розуміється система свідомих дій і вчинків особистості, зумовлених її індивідуальними, соціальними та професійними цінностями й спрямованих на збереження довкілля, ощадливе використання природних ресурсів і запобігання негативному впливу на природні екосистеми. У дослідженні екологічна поведінка розглядається як практичне відображення сформованих екологічних цінностей, переконань і особистої відповідальності.

У психологічних [246] та соціально-екологічних дослідженнях [156; 248] екологічну поведінку аналізують як багатовимірний феномен. Зокрема, П. Стерн визначає її як цілеспрямовану діяльність, що безпосередньо або опосередковано сприяє зменшенню негативного впливу людини на довкілля [300; 302], підкреслюючи її залежність від мотиваційно-ціннісних детермінант.

У працях С. Клейтона [260] екологічна поведінка інтерпретується як зовнішній прояв екологічної ідентичності особистості, що характеризує рівень інтеграції природи в структуру її «Я-концепції». На відміну від вузьких інтерпретацій, які зводять екологічну поведінку до виконання окремих природоохоронних дій, такий підхід передбачає розуміння екологічної поведінки як форми реалізації громадянської та професійної відповідальності, що виявляється у свідомому прийнятті рішень і практичних діях, спрямованих на збереження довкілля.

У дослідженнях В. Глуханюка, Б. Загоруйка та В. Яковця [58], Г. Глухової [59], В. Вербицького [41] екологічна поведінка розглядається як інтегрований результат екологічної освіти, що поєднує знання, ціннісні орієнтації та досвід екологічно доцільної діяльності. Напротивагу суто інформаційним моделям екологічного навчання, компетентнісні й аксіологічні підходи акцентують необхідність спеціальної організації освітнього середовища, у якому студент набуває досвіду відповідальної взаємодії з природним і соціальним середовищем.

Своєю чергою, О. Колонькова трактує екологічну поведінку як сукупність дій і вчинків особистості, що прямо чи опосередковано сприяють збереженню, відновленню та відтворенню природного середовища [103]. Екологічно доцільну поведінку особистості доцільно розглядати як інтегративне багатокомпонентне утворення, ефективне функціонування якого забезпечується у межах цілісної системи взаємопов'язаних елементів: мети, ставлення, мотивів і поведінкових проявів [85; 245]. На думку Г. Беленької, природодоцільна поведінка проявляється у позитивному емоційно забарвленому та свідомо виваженому ставленні людини до рослинного і тваринного світу, готовності

брати участь у практичній природоохоронній діяльності, а також у дотриманні норм і правил раціонального природокористування [15, с. 4–5.].

Погоджуємось з Н. Трофімчук, що проблема екологізації освіти студентів передбачає особливе посилення уваги на поглибленні духовно-моральнісних чинників в освітньому та виховному процесі [229, с. 63]. У контексті формування екологічних цінностей у студентів це створює необхідність реалізації набутих знань та умінь у їх проектуванні на діяльність в професійній (соціономічній) сфері з акцентом на ціннісні пріоритети природи, екологічної доцільності та вирішення екологічних проблем.

Центральною категорією дослідження є поняття «екологічні цінності», яке ґрунтується на низці підходів до аналізу цінностей як фундаментальної складової особистості. Поняття «цінність» увійшло до філософський обігу в 60-х роках ХІХ ст. завдяки представникам німецького неокантіанства Р. Лотце, Г. Когену. Відтоді це поняття посіло важливе місце у філософії та культурології, що зумовило формування окремого напрямку філософського знання – аксіології. Основними завданнями аксіології стало дослідження сутності цінностей, їхнього місця в системі реальності та структури ціннісного світу людини [125, с. 113].

«Цінності» як термін широко використовується у філософії, соціології та культурології для позначення людського, соціального й культурного значення різноманітних явищ дійсності. У філософському розумінні цінність трактується як категорія, що відображає належне й бажане на відміну від реального та фактичного. Кожному історичному етапу розвитку суспільства властива власна система цінностей. Саме в цій системі закріплюються критерії та орієнтири, визнані певним суспільством або соціальною групою, на основі яких функціонують механізми нормативного контролю, суспільні інститути та спрямовується індивідуальна й колективна діяльність людей [135].

Феномен «цінності» є об'єктом вивчення представників різних наукових напрямів і галузей знань та інтерпретується як багатовимірне утворення, що поєднує філософські, соціологічні, соціокультурні, психологічні й педагогічні

аспекти. У соціологічному дискурсі поняття «цінність» розглядається як специфічний прояв суспільного життя, через який потреби й інтереси особистості як соціального суб'єкта проєктуються на об'єкти та соціальні надбання, надаючи їм відповідних соціальних характеристик залежно від їх значущості у життєдіяльності цього суб'єкта (М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, М. Рокіч). З позицій соціокультурного підходу, що представлений як у зарубіжних (Ф. Клакхон, А. Кребер, Е. Тайлор, Ф. Стродтбек), так і у вітчизняних (І. Бех, І. Зверєва, І. Зязюн, В. Кремінь, О. Сухомлинська) наукових школах, суспільство постає як динамічна система розвитку, у межах якої цінності особистості, різних соціальних груп і соціуму загалом зазнають постійних змін. У межах психологічного підходу сутність цінностей інтерпретується як прояв і відображення базових потреб людини (Г. Костюк, А. Маслоу, К. Роджерс, Ш. Шварц).

Один із фундаторів синергетичного підходу І. Пригожин підкреслював, що абсолютна істина не є власністю жодної людини чи спільноти. На його думку, призначення майбутніх поколінь полягає у формуванні нових зв'язків, які забезпечать реалізацію людських цінностей ... подальший розвиток науки пов'язується з діяльністю майбутніх поколінь, які формуватимуть її як інтегративну систему, здатну поєднати різноманітні аспекти реальності [52]. З цього приводу І. Савицька додає, що ключовим об'єктом дослідження «нової науки» виступає світогляд особистості як цілісна система, яка інтегрує сукупність її ціннісних орієнтацій [203].

Філософські та культурологічні основи виховання цінностей вивчали І. Бех [13; 14], В. Бліхар, Г. Католик, Б. Католик [21], В. Кремень [112], М. Роганова [195], Ж. Юзвак [247].

Погоджуємося з думкою, що психологічні особливості особистості, її свідомість, поведінкові прояви, потреби та ціннісні орієнтації зазнають змін під впливом суспільних трансформацій, процесів у політичній, економічній, культурній і духовній сферах. Кожне суспільство вирізняється певним рівнем розвитку культури, специфікою потреб та сформованою системою життєвих

цінностей [144, с. 205–206]. У студентів як представників нового покоління ці процеси характеризуються особливою динамічністю.

Кожен із наукових підходів висвітлює окремий аспект природи цінностей та їх ролі в розвитку особистості й суспільства. Філософський підхід визначає методологічні засади їх осмислення, розглядаючи цінності як фундаментальні життєві орієнтири та ідеали. Соціокультурний підхід трактує їх як результат історичного розвитку, культурних традицій і суспільного досвіду, що забезпечують соціальну згуртованість та ідентичність. Соціологічний підхід розкриває цінності як регулятори соціальної поведінки й показники суспільних змін. Синергетичний підхід інтерпретує аксіосферу як відкриту систему, здатну до самоорганізації та розвитку. Психологічний підхід акцентує увагу на цінностях як внутрішніх мотиваційно-сміслових утвореннях, що визначають життєві орієнтири та поведінку особистості. Педагогічний підхід розглядає цінності як основу, зміст і результат виховання, у процесі якого вони набувають характеру стійких особистісних якостей.

Аналіз науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що поняття «цінність» відображає значущість різних явищ і об'єктів для людини та суспільства, визначаючи їхню здатність задовольняти потреби, інтереси й спрямовувати життєдіяльність особистості та соціальних спільнот. Узагальнення наукових підходів засвідчує, що цінності є багатовимірним, динамічним і системним феноменом, дослідження якого потребує комплексного міждисциплінарного підходу.

За філософським баченням В. Касьяна, під цінністю розуміють соціокультурне утворення, що відображає значущість об'єктів, явищ, норм і результатів людської діяльності для особистості та суспільства. Цінності виконують функцію світоглядних орієнтирів, формуючи уявлення людини про ідеали, мораль, красу та добро. Вони виникають і розвиваються в контексті культури, визначаючи спрямованість поведінки та характер взаємодії людини з навколишнім світом [94].

За О. Рибак, психологічне трактування цінностей має багатовимірний зміст. З одного боку, воно характеризує значущі властивості предметів, явищ і процесів навколишнього світу, які виступають об'єктами ціннісного ставлення людини. З іншого боку, цінність відображає внутрішній світ особистості, її психологічні особливості, переконання та духовно-моральні орієнтири, що визначають ставлення до навколишньої дійсності. Водночас поняття цінності використовується дослідницею для характеристики міжособистісних відносин, спілкування та соціальної взаємодії, у процесі яких відбувається утвердження, передавання й усвідомлення ціннісних смислів, що набувають суспільного, духовного та загальнолюдського значення [191, с. 108]

Сучасний психологічний підхід трактує особистість як суб'єкта взаємин у системі «Людина – Світ», де відбувається активна взаємодія її особистісних якостей зі світом природи та культури. Основою цих взаємин виступає ціннісно-смысловий діалог, що сприяє усвідомленню людиною значущості навколишнього світу для власного життя і розвитку [5]. З такої позиції у концепції М. Рокіча (Rokeach) цінність розглядається як стійке переконання особистості щодо переваги певного способу поведінки або кінцевої життєвої мети над іншими можливими альтернативами. Система цінностей, за М. Рокічем, є ієрархічно організованою сукупністю таких переконань, упорядкованих за рівнем їхньої відносної важливості, що визначає спрямованість поведінки та життєвих пріоритетів людини [293, с. 345].

Через систему цінностей людина визначає способи своєї взаємодії зі світом, іншими людьми та власною особистістю, окреслюючи те, чого вона прагне, що здатна і готова реалізовувати у своєму житті. Цінності є невід'ємною складовою Я-концепції, за допомогою якої особистість усвідомлює та позиціонує себе у світі. Цінності виступають основою особистісного розвитку, визначають ставлення людини до себе, інших людей і навколишнього світу, а також формують її індивідуальність, сприяючи відстоюванню власних переконань, потреб і життєвих орієнтирів [95].

Серед численних досліджень проблематики цінностей особливої уваги заслуговує АСТ-підхід, розроблений і впроваджений у психотерапевтичну практику Р. Гаррісом. У межах терапії прийняття та відповідальності (Acceptance and Commitment Therapy, АСТ) дослідник розглядає цінності як найглибші прагнення людини щодо того, яким чином вона бажає взаємодіяти зі світом, іншими людьми та власним «Я». Цінності відображають те, що людина прагне розвивати в собі та своєму житті, які принципи й переконання хоче відстоювати. Саме вони визначають життєві пріоритети та слугують своєрідним орієнтиром, що надає сенсу й спрямованості людській діяльності [272]. В. Гладьо пропонує до цінностей відносити всі матеріальні та ідеальні явища, що набувають значення для людини та визначають її ставлення до навколишнього світу, заради яких людина діє, витрачає сили, заради якого людина живе [57].

У сучасних наукових джерелах відсутній єдиний підхід до класифікації цінностей. У межах нашого дослідження особливого значення набуває трактування поняття «цінність» у педагогічній науці, насамперед у контексті теорії виховання. Цінності розглядаються як складники морального, духовного розвитку та загальної культури особистості, що визначають її ставлення до суспільства, навколишнього середовища, інших людей і самої себе [216].

Педагогічний підхід ґрунтується на розумінні цінності як когнітивної системи, що опосередковує взаємозв'язок між суспільною свідомістю, репрезентованою в освітньому просторі, та професійною діяльністю педагога (М. Драгоманов, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський). Теоретичні засади виховання цінностей і формування ціннісних орієнтацій особистості ґрунтовно обґрунтовано у працях сучасних учених, зокрема І. Беґа, П. Ігнатенка, О. Киричука, В. Струманського, які розкрили сутність ціннісного підходу як визначального чинника особистісного розвитку.

У праці «Теоретичні основи сучасної української педагогіки» О. Вишневецький стверджує, що ... попри наявність структурної

впорядкованості та логічної послідовності системи цінностей, яка функціонує на кожному рівні соціального організму, її змістові характеристики відрізняються, що пояснюється неоднорідністю самих рівнів соціальної організації. Автор виокремлює три групи цінностей: соціальні, духовні та індивідуальні. До соціальних цінностей він зараховує ставлення особистості до природи та інших людей. Їхніми складовими, на думку дослідника, є ставлення до сім'ї, громади, національної спільноти та загальнолюдських цінностей. Учений підкреслює, що формування цих цінностей відбувається насамперед у процесі виховання. Духовні цінності охоплюють соціальні цінності, але розглядаються крізь призму морально-етичних переконань особистості. До індивідуальних цінностей науковець відносить сферу приватного життя людини, яка забезпечує її особистісну життєздатність і спрямована на самовдосконалення та розвиток власного потенціалу [46].

Освіта для сталого розвитку є новим етапом розвитку екологічної освіти, що сформувався наприкінці XX – на початку XXI століття. Відповідно до положень основних документів, ухвалених на всесвітніх форумах і самітах зі сталого розвитку впродовж 1992–2018 рр., вона інтегрує екологічний, економічний і соціальний виміри з метою формування в молодого покоління нової системи цінностей, світоглядних орієнтирів і моделей поведінки [160 с. 34–35]. У цьому контексті екологічні проблеми розглядаються не ізольовано, а в нерозривному зв'язку із соціальними та економічними процесами. Відповідно, головною метою освіти для сталого розвитку є формування мислення, спрямованого на забезпечення сталого майбутнього, а також утвердження відповідних цінностей, життєвих пріоритетів і відповідальної поведінки.

Підвищену увагу до проблематики цінностей Т. Белан пояснює тим, що система цінностей, сформована в суспільстві, значною мірою визначає напрями його науково-технічного, соціального та культурного розвитку, а також впливає на стан і перспективи розвитку педагогічної теорії та практики. Особливої актуальності питання цінностей набуває в переломні та кризові періоди суспільного розвитку, коли відбувається переоцінка життєвих пріоритетів і

трансформація ціннісних орієнтацій. У таких умовах формуються нові духовні, політичні, релігійні та морально-етичні цінності, які, спираючись на традиційні загальнолюдські й національні надбання, визначають подальші вектори розвитку особистості та суспільства [12].

У науковій спадщині І. Зязюна чітко простежується думка про те, що цінності набувають справжнього змісту лише тоді, коли вони реалізуються в реальному житті через активну діяльність і вчинки особистості. Учений наголошував, що цінності виконують регулятивну функцію, організовуючи та спрямовуючи поведінку людини. Їх прояв виявляється у конкретних вчинках, ставленнях і формах взаємодії, а багатоманітність цінностей свідчить про складність і багатогранність структури особистості. Водночас більш повне відображення ставлення людини до навколишньої дійсності у її світогляді зумовлюється глибшим пізнанням світу та усвідомленням власного місця в ньому [84].

Сучасна українська освіта розвивається в умовах глибоких трансформацій, зумовлених переходом до нової освітньої парадигми, у центрі якої перебуває особистість як найвища цінність. Такий підхід передбачає розгляд людини в єдності її індивідуальних особливостей, соціальних взаємозв'язків і культурного середовища, що визначають її розвиток та самореалізацію. Його теоретичним підґрунтям є антропологічна та педоцентрична концепції, відповідно до яких пріоритетного значення набувають розвиток індивідуальності, формування здатності до самопізнання, самоствердження й розкриття особистісного потенціалу. Важливою ознакою цієї парадигми є її ціннісна спрямованість. Освітній процес орієнтується на формування системи матеріальних і духовних цінностей, що забезпечують утвердження гуманістичних ідеалів, розвиток духовної культури особистості та її гармонійну взаємодію із суспільством і навколишнім світом. У зв'язку з цим аксіологічний підхід посідає провідне місце серед сучасних науково-педагогічних концепцій, оскільки саме він визначає зміст, цілі та пріоритети

освіти, спрямованої на виховання відповідальної, свідомої й соціально активної особистості.

У цьому контексті ми брали до уваги думку авторів монографії «Система цінностей майбутнього фахівця і його місце на сучасному ринку праці» Ю. Пелеха та Д. Кукли. Вони звертаються до європейського вектору української вищої школи, згадують 17 виховних дилем польського педагога А. Шолтисека [306], зокрема дев'яту дилему, в яких ідеться про невіддільність у педагогіці процесів навчання та виховання, а саме, що не може бути доброго навчання без доброго виховання й навпаки, і підтримують діяду: теорія навчання – теорія виховання в контексті виховного університетського середовища. Вони погоджуються що університетське середовище є визначальним елементом, що сприяє формуванню якостей вихованця, важливих для функціонування і досягнення життєвих цілей [254].

Звертаючись до університетського виховання, насамперед, ураховують систему ціннісних орієнтацій студента, сформованість його ціннісно-сміслової сфери. Відтак вважають, можна говорити про виховні цінності, центральне місце серед яких посідає особистість дитини чи дорослого, спрямована на самореалізацію та досягнення особистісної зрілості. Таке розуміння людини як найвищої, універсальної та автономної цінності визначає її роль як головного орієнтира й критерію ефективності виховання [154].

Слушною є думка Г. Шевченко про важливість системно-ціннісного виховання в закладах вищої освіти, спрямованого на формування духовно зрілої особистості. Науковиця підкреслює, що внутрішня суперечливість людської сутності, яка виявляється у боротьбі між добром і злом, благородним і ницим, обумовлює необхідність розвитку в молоді прагнення до морально схвальної поведінки та потреби здійснювати добродійні й гуманістично спрямовані вчинки [244].

Поділяємо думку І. Беха [13, с. 34], що реалізація сформованої системи цінностей у процесі особистісного становлення забезпечує здатність людини осмислювати та вибудовувати власну життєву стратегію на основі культурних

надбань, філософських і методологічних орієнтирів суспільного розвитку та індивідуального життєвого досвіду.

У контексті екологічної проблематики ці уявлення трансформуються в орієнтації, що визначають етичні моделі взаємодії людини з природою, відповідальність за довкілля та готовність до стійкої поведінки (А. Леопольд, Г. Брундтланд, Б. Каллікот). Зокрема, Ю. Пелех та Д. Кукла трактують поняття «цінностей», «ціннісні орієнтації», «екологічні цінності» як складові ціннісно-сміслової сфери особистості та аксіологічне підґрунтя майбутньої професійної діяльності [154].

У сучасному науковому дискурсі дедалі ширше використовується поняття «екологічна цінність», що відображає зростання уваги до аксіологічних засад взаємодії людини з довкіллям. Водночас формується цілісна система екологічних цінностей, універсальність якої полягає в тому, що природа розглядається не лише як об'єкт практичного чи утилітарного використання, а й як цінність пізнавального, естетичного, морального та економічного значення... у межах системи екологічних цінностей особливого значення набуває осмислення взаємозв'язку між традиційними ціннісними орієнтирами та новітніми аксіологічними підходами [135]. Водночас А. Леопольд у «Земельній етиці» [281] зазначає, що формування екологічних цінностей є ключовим для переходу від експлуататорської моделі розвитку до гармонійної моделі взаємодії з довкіллям. Екологічні цінності як феномен є предметом дослідження багатьох наукових галузей. Сьогодні проблема екологічних цінностей розглядається з філософських позицій, у контексті культурології, соціології, антропології, психології та педагогіки, що свідчить про її міждисциплінарний характер.

У сучасній науковій літературі існують різні підходи до визначення сутності екологічних цінностей (таблиця 1.3).

Нам імпонує думка про традиційний поділ цінностей на матеріально та духовно орієнтовані. Вони виступають важливими регуляторами поведінки людини як на суспільному, так і на індивідуальному рівнях.

Таблиця 1.3

Визначення терміну «екологічні цінності»

Автор	Визначення
А. М. Крамаренко [109]	Соціально-психологічні утворення, що відображають систему цілей, мотивів, ідеалів, установок та інших світоглядних характеристик особистості педагога, формуючи його соціально-ціннісні орієнтації у процесі професійної діяльності природничого спрямування
Л. П. Морозова, А. О. Бондарчук, Ю. С. Варук [135]	Сукупність духовних, моральних і світоглядних орієнтирів, що визначають ставлення людини до довкілля та регулюють її екологічно доцільну поведінку.
В. В. Рогоза [196]	Екологічні цінності – це інтегративне психічне утворення особистості, яке формується шляхом інтеріоризації суспільно значущих екологічних норм і виступає внутрішнім чинником мотивації та регуляції екологічно відповідальної діяльності в системі «людина – природа»
О. Васюк, Р. Сопівник [36]	складне особистісне утворення, що демонструє ставлення особи до об'єктів довкілля та врегульовує її взаємозв'язки з природою, ґрунтується на моральних нормах і принципах, суспільних екологічних уявленнях та ідеалах, установках, емоціях, знаннях, переконаннях, оцінюванні подій екологічного змісту та характеризується вмінням виконувати екологічні завдання освіти.

Джерело: сформовано автором

Особистість, починаючи із сімейного середовища, поступово засвоює здатність співвідносити власні ціннісні орієнтації із суспільно значущими цінностями. Матеріально орієнтовані цінності пов'язані передусім із володінням матеріальними благами, фінансовими ресурсами, професійним успіхом, кар'єрним зростанням та іншими аспектами матеріального добробуту.

Водночас їх домінування може ускладнювати усвідомлення єдності всього живого та перешкоджати розумінню того, що матеріальні здобутки й особистий успіх, досягнуті на шкоду іншим, не є сталими й передбачають моральну відповідальність за власні дії. Саме такі цінності становлять основу матеріально-практичного етичного напрямку.

Духовно орієнтовані цінності мають універсальний характер і спрямовані на утвердження добра, гармонії у різноманітті, толерантності, любові та шанобливого ставлення до всіх форм життя. Саме вони забезпечують розвиток моральних взаємин як між людьми, так і між людством та природним середовищем. Такі цінності є результатом культурного поступу суспільства та становлять підґрунтя духовно-практичного етичного напрямку [135].

Ціннісні орієнтації визначають світогляд людини й суспільства, на основі якого формується оцінка природних явищ та обираються способи взаємодії з природою. Якщо домінує матеріально-практичний підхід, у межах якого навколишнє середовище розглядається переважно як ресурс або об'єкт споживання, це може призводити до руйнування довкілля на різних рівнях. Екологічні цінності, своєю чергою, поєднують у собі характерні ознаки та властивості, притаманні системі загальнолюдських цінностей загалом.

Термін «екологічні цінності» використано в низці вітчизняних та зарубіжних педагогічних досліджень [36; 42; 109; 110; 196; 226]. Однак немає єдиного підходу в його трактуванні. Досліджується проблематика цінностей екологічно спрямованої особистості майбутніх фахівців початкової освіти в контексті їх професійної підготовки (О. Біда, Н. Борисенко, Н. Граматик, І. Малишевська, М. Кузьма-Качур, А. Крамаренко). Багатоаспектність екологічних цінностей свідчить про неоднозначність та комплексний характер цієї категорії [2; 109; 110].

У соціологічному вимірі екологічні цінності трактуються як система соціальних установок, що визначають характер взаємодії суспільства з навколишнім середовищем. Їх формування зумовлюється впливом культурних традицій, громадської думки, засобів масової комунікації та освітньої політик

[234, с. 158]. Відповідно до цього підходу, екологічна поведінка особистості визначається не лише її індивідуальними переконаннями, а й соціальними нормами, вимогами та очікуваннями середовища. З психологічної точки зору екологічні цінності пов'язані з розвитком екологічної свідомості, почуття моральної відповідальності, емпатійного ставлення до природи, а також здатності особистості до рефлексивного осмислення власного впливу на навколишнє середовище [201; 209]. Формування екологічних цінностей передбачає розвиток емоційного ставлення до природи, що виступає підґрунтям для розвитку екологічно спрямованої мотивації та поведінки.

З позиції педагогічної науки екологічні цінності розглядаються як результат цілеспрямованого освітнього впливу, спрямованого на формування у здобувачів освіти стійких переконань щодо важливості збереження довкілля, відповідального використання природних ресурсів та активної участі в екологічно значущій діяльності. Формування таких цінностей відбувається у процесі навчання, виховання й соціалізації особистості, тому ефективність їх засвоєння значною мірою визначається системністю, інтегрованістю та практичною спрямованістю освітнього процесу [11, с. 33]. А сучасна екологічна освіта базується на когнітивному, емоційно-ціннісному, мотиваційному та діяльнісному компонентах феномену екологічних цінностей задля визначення способу мислення, світогляду і поведінкових орієнтацій особистості [188].

Поняття «екологічні цінності» розглядається як особистісно зумовлена значущість об'єктів навколишнього середовища в системі соціального буття, що формується на основі прийняття екологічних установок, очікувань, знань, емоцій, переконань, намірів, оцінок і практичних дій, пов'язаних із сучасними та майбутніми екологічними викликами [10, с. 31]. У дослідженні А. Крамаренко екологічні цінності майбутнього вчителя початкової школи розглядаються як інтегративне особистісне утворення, що відображає індивідуальну значущість об'єктів довкілля в контексті соціальної взаємодії. Науковиця акцентує увагу на тому, що їх зміст визначається не лише рівнем екологічних знань, а й сформованістю екологічних установок, переконань,

емоційно-ціннісного ставлення, намірів, оцінних суджень і готовності до здійснення екологічної та еколого-педагогічної діяльності. Водночас екологічні ціннісні орієнтації авторка трактує як систему особистісних смислів, що формується в процесі засвоєння екологічних цінностей і забезпечує ціннісну спрямованість поведінки майбутнього педагога у взаємодії з природним середовищем [111, с. 216].

У монографії [110] А. Крамаренко обґрунтовує педагогічну модель формування екологічних цінностей, що інтегрує когнітивний, емоційно-ціннісний і діяльнісний компоненти екологічної культури. Окрему увагу приділено методичному забезпеченню цього процесу, зокрема запропоновано комплекс педагогічних засобів і практичних методик, спрямованих на інтеграцію екологічного змісту в професійну підготовку майбутніх педагогів.

Сучасні науковиці С. Толочко та О. Васюк трактують екологічні цінності як систему особистісних переконань, установок і мотивів, що спрямовані на усвідомлення значущості природи, відповідальність за її збереження та активну участь у вирішенні екологічних проблем [226, с. 1200].

Для нашого дослідження слушним є зауваження С. Совгіри, що формування екологічних цінностей у майбутніх фахівців професій типу «людина–людина» постає як складний, багатокomпонентний і цілісний процес, що охоплює когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційний та поведінковий аспекти розвитку особистості. Реалізація цього процесу потребує його інтеграції в усі етапи професійної підготовки та спирається на сучасні психолого-педагогічні підходи, орієнтовані на становлення екологічної свідомості майбутнього фахівця [213].

Тому для розроблення класифікації екологічних цінностей ми врахували типологію цінностей за А. Маслоу та М. Шелером [279], класифікацію цінностей М. Рокича [293; 294], а також типологію, за якою цінності можуть бути матеріальними та духовними; дійсними та уявними; первинними, вторинними, третинними потребами; апіорними та апостеріорними

цінностями; цінностями сучасними, минулими, майбутніми; інструментальними та фінальними; естетичними, правовими, релігійними тощо.

До системи екологічних цінностей А. Варениченко, С. Дубяга, В. Мелаш вносять такі:

- загальнолюдські екологічні цінності (усвідомлення самоцінності життя в усіх його проявах, шанобливе ставлення до природного середовища, підтримання гармонійних взаємин людини і природи, сприйняття Землі як цілісної та унікальної екосистеми);

- еколого-етичні (турботливе ставлення до біорізноманіття, розвиток екологічної самосвідомості та відчуття єдності людини з природою, раціональне природокористування, свідоме регулювання власних споживчих потреб і здійснення екологічно відповідального контролю за власною діяльністю та поведінкою учнів у довкіллі);

- еколого-гуманістичні цінності (збереження та зміцнення здоров'я людини в умовах зростання екологічних загроз, усвідомлення людини як активного суб'єкта, діяльність якого має узгоджуватися із законами природи, а також розуміння її як невід'ємної складової природного середовища);

- еколого-естетичні цінності (визнання природи джерелом естетичних переживань і незамінною основою людського життя);

- соціопродуктивна еколого-орієнтована діяльність як цінність (засвоєння знань про основні екосистеми Землі та їх популяризація серед учнів; особиста участь у природоохоронній діяльності й мотивування школярів до екологічно відповідальної поведінки; готовність до організації різноманітних форм еколого орієнтованої діяльності, що охоплюють дослідницький, трудовий, природоохоронний, краєзнавчий, творчий, ігровий та оздоровчий напрями.);

- особистісно-екологічні цінності (милосердність, духовна та фізична єдність з природою) [34].

Дослідники наголошують на можливості повноцінного розкриття сутності ціннісно-сміслової сфери особистості лише через її комплексний і цілісний аналіз [6; 154; 203; 244].

Екологічні цінності становлять основу формування екологічної свідомості, системи внутрішніх переконань і моделей екологічно відповідальної поведінки, що зумовлює їхню визначальну роль у професійній підготовці студентів соціономічних професій. Саме тому вони виступають одним із пріоритетних об'єктів педагогічного впливу, оскільки сприяють розвитку відповідального ставлення до довкілля та усвідомленню особистої причетності до його збереження. У педагогічній науці екологічні цінності розглядаються як сукупність стійких переконань і ціннісних орієнтацій особистості щодо важливості охорони природного середовища, які визначають характер професійної діяльності майбутнього фахівця, рівень його соціальної відповідальності та готовність приймати екологічно виважені рішення в різних сферах життєдіяльності.

Отже, екологічні цінності розглядаємо як інтегративне особистісне утворення, що відображає систему переконань, установок, знань та моделей поведінки, спрямованих на відповідальне ставлення до природи та дотримання принципів сталого розвитку [175]. Екологічні цінності є тими внутрішніми орієнтирами, які визначають усвідомлення людиною себе частиною біосфери, вміння бачити красу навколишнього світу й діяти так, щоб не зашкодити йому. Як системне утворення екологічні цінності охоплюють низку взаємопов'язаних складників: загальнолюдські екологічні цінності, еколого-етичні цінності, еколого-гуманістичні, еколого-естетичні, особистісно-екологічні.

До загальнолюдських екологічних цінностей належать визнання самоцінності життя в усіх його проявах, усвідомлення необхідності збереження чистого повітря, питної води, родючих ґрунтів, біорізноманіття та інших природних ресурсів. Важливими складовими цих цінностей є відповідальне й шанобливе ставлення до природи, прагнення до гармонійної взаємодії людини з довкіллям, а також розуміння Землі як єдиної взаємопов'язаної екосистеми, від стану якої залежить існування сучасних і майбутніх поколінь. У цьому контексті забезпечення екологічної безпеки та збереження життя на планеті набувають статусу пріоритетних загальнолюдських цінностей, що визначають

стратегічні орієнтири сталого розвитку суспільства й відповідального природокористування

Еколого-етичні цінності передбачають дбайливе ставлення до рослинного і тваринного світу, усвідомлення людиною своєї нерозривної єдності з природним середовищем, раціональне використання природних ресурсів, відповідальність перед майбутніми поколіннями, обмеження надмірних споживацьких потреб і свідомий контроль за поведінкою у довкіллі з погляду моралі, добра і зла щодо природи.

До еколого-гуманістичних цінностей відносимо орієнтацію на збереження здоров'я людини в умовах погіршення екологічної ситуації, розуміння людини як творця, діяльність якого має відповідати законам природи, а також усвідомлення її як невід'ємної складової природного світу. Вони спрямовані на те, щоб збереження природи покращувало якість життя самої людини, не порушуючи при цьому природний баланс. Ця група екологічних цінностей поєднує турботу про природу із турботою про людину, проголошує, що кожна людина має право на безпечне, здорове та гармонійне довкілля для свого розвитку, створення здорових умов праці та життя.

Еколого-естетичні цінності відображають усвідомлення краси природи як важливої духовної й культурної цінності, що позитивно впливає на емоційний стан людини, сприяє її гармонійному розвитку та є невичерпним джерелом натхнення для творчості. Вони ґрунтуються на емоційно-ціннісному сприйнятті природного середовища, здатності відчувати його гармонію, велич і неповторність. Таке ставлення формує не лише естетичне захоплення природою, а й внутрішню потребу зберігати її, оскільки руйнування природного середовища сприймається як втрата значущої духовної цінності. Еколого-естетичні цінності є важливим чинником розвитку екологічно відповідальної особистості, адже мотивують до дбайливого ставлення до довкілля не лише з прагматичних міркувань, а й на основі глибокого емоційного та духовного зв'язку з природою.

Окреме місце посідають особистісно-екологічні цінності, суть яких полягає в усвідомленні власної причетності до екологічного стану планети, переконанні, що «Я» дію екологічно не тому, що мене змушують, а тому, що це мій свідомий вибір, передбачає екосвідомий побут (сортування сміття, відмова від одноразового пластику, економія води та енергії), вибір на користь екологічних брендів, внутрішня потреба жити в гармонії з довкіллям, відповідально ставитись до природи.

Поняттєво-категорійний апарат дослідження відображає логіку переходу від внутрішніх світоглядних утворень (екологічних цінностей і свідомості) до результативних характеристик професійної підготовки (екологічних компетентностей і поведінки), а також є фундаментом для розроблення теоретичної моделі та методичного забезпечення процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Системне осмислення таких категорій, як «екологічні цінності», «екологічна свідомість», «екологічна компетентність», «екологічна освіта», «екологічна культура», «екологічна відповідальність», «екологічна поведінка» тощо дає змогу визначити логіку, механізми й педагогічні умови становлення екологічно орієнтованої особистості студента, здатної забезпечувати сталий розвиток і гармонійну взаємодію суспільства та природи в сфері професії.

1.3. Особливості формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій

За логікою нашого дослідження доцільним є визначення особливостей формування екологічних цінностей у студентів саме соціономічних професій. Соціономічними є сфери соціальної практики, в яких засобом професійної діяльності виступає сама особистість фахівця. Особливості підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій, досліджували С. Архипова та Л. Тернова [7], О. Василенко, О. Гуменюк [33] Л. Руденко [201], Л. Барановська

та А. Заслужена [10], О. Біла [19], Т. Браніцька [28], І. Візнюк, Н. Рабецька та С. Долинний [47], І. Іскерський [88], Т. Тюльпа [231], О. Чуйко [237; 238].

Зокрема, С. Гвоздій [55] звертає увагу, що соціономічні (ті, що допомагають) професії (від лат. *societas* – суспільство) – це види професійної діяльності, основою яких є взаємодія за типом «людина – людина». Для представників цих професій окрема особистість або соціальна група виступає не лише елементом соціального оточення, а безпосереднім об'єктом і предметом професійної діяльності, що передбачає надання допомоги, підтримки, розвитку та супроводу людини в різних сферах її життєдіяльності. Дослідниця спирається на трактування соціономічних професій Л. Бурковою як професій, представники яких розв'язують професійні завдання, пов'язані зі сферою суспільних відносин та міжособистісної взаємодії, зміст діяльності яких спрямований на розвиток, регулювання та дослідження соціальних процесів, виявлення закономірностей і тенденцій суспільного розвитку, а також на збереження й трансформацію історично сформованих культурних цінностей, традицій і соціальних норм на всіх рівнях суспільної взаємодії [31, с. 72].

Подібної наукової позиції дотримуються більшість науковців. За О. Файермен, соціономічні професії (від латинського *societas* – суспільство та *nomos* – закон/правило) – це спеціальності, предметом праці яких є інша людина або група людей. Головна мета таких фахівців – розвиток, виховання, навчання, надання допомоги, захист, організація комунікації тощо [232]. Такої ж думки дотримуються автори монографії «Професійна підготовка майбутніх фахівців соціономічної сфери щодо розвитку комунікативної компетентності» [47].

До соціономічних О. Кокун, О. Корніяка та Г. Гуменюк відносять військових, медичних, психологічних, педагогічних, соціально забезпечувальних та інших професій [101].

Згідно класифікації професій за предметом праці (типологія «людина – людина») [98], цей напрямок поділяється на такі сфери:

освіта, виховання та просвітництво (вчитель, викладач, вихователь; педагог-організатор, соціальний педагог; тренер, репетитор, інструктор; майстер виробничого навчання;

охорона здоров'я та психологія (лікар, медсестра, фельдшер; психолог, психотерапевт, психіатр; нутриціолог, реабілітолог; соціальний працівник (фахівець із соціальної допомоги вдома);

юриспруденція та соціальний захист (юрист, адвокат, прокурор; нотаріус, суддя; працівник поліції, детектив, інспектор; спеціаліст служби зайнятості та органів соціального захисту; спеціаліст із персоналу (HR-менеджер);

сервіс, торгівля та масові комунікації (журналіст, теле- та радіоведучий; спеціаліст із зв'язків з громадськістю (PR-менеджер); офіціант, бармен, адміністратор (готелю, ресторану); продавець, консультант; спеціаліст кол-центру (менеджер з підтримки клієнтів).

Поділяємо бачення, що соціономічні професії характеризуються суб'єкт-суб'єктною спрямованістю діяльності, у межах якої професійний вплив здійснюється щодо окремої особистості, соціальних груп і суспільних спільнот. Їх нерідко називають людинознавчими професіями, оскільки людина є як об'єктом професійної уваги, так і активним учасником професійної взаємодії. Визначальною ознакою цих професій є домінування міжособистісних відносин, а провідним змістом праці виступає організація ефективної взаємодії, комунікації та співробітництва між людьми [141]. Важливо, що до основних критеріїв успішної професійної діяльності у сфері соціономічних професій дослідники відносять насамперед орієнтацію фахівця на допомогу іншій людині, готовність до конструктивної міжособистісної взаємодії та побудови відносин, спрямованих на підтримку й допомогу тощо [141].

Характер професійних завдань у сфері соціономічних професій вирізняється нелінійністю, нестандартністю та тривалим характером реалізації. Кожен клієнтський запит постає як унікальна ситуація, у якій поєднуються різноманітні причини й обставини, емоційні та раціональні чинники, закономірні й випадкові компоненти. У зв'язку з цим професіоналізм фахівця

соціономічної сфери визначається не лише володінням методами, способами та технологічними прийомами діяльності, а передусім особистісними якостями суб'єкта професійної взаємодії, які забезпечують ефективність дій, спрямованих на трансформацію психічної та соціально-психологічної реальності в інтересах об'єкта допомоги.

Соціономічними дослідники вважають професії, зміст яких пов'язаний із розв'язанням професійних завдань у сфері соціальних відносин. Їх діяльність спрямована на розвиток, регулювання та дослідження соціальних процесів, закономірностей і тенденцій, а також на збереження, відтворення й трансформацію історично сформованих форм культури та суспільних традицій на всіх рівнях соціальної взаємодії. До соціономічних належать професії психолога, педагога, соціального педагога, соціолога, а також представників юридичної сфери [39].

З метою обґрунтування сутності соціономічних професій О. Корчова вводить поняття «соціономічна сфера», трактуючи його як інтегровану систему соціальних взаємодій, реалізація якої здійснюється через організацію, управління, дослідження та регулювання соціальних відносин на всіх рівнях функціонування суспільства [105, с. 236].

У контексті професійної підготовки студентів соціономічних професій формування екологічних цінностей набуває соціально-трансляційного змісту, оскільки передбачає не лише особисту екологічно відповідальну діяльність, а й готовність формувати екологічно орієнтовані моделі поведінки у вихованців як представників певних професійних спільнот. Під час розв'язання професійних завдань у фахівця в системі «людина – дюдина» виникає потреба в особистісній зрілості, адже, як зазначає О. Бондаренко, «надавати людині чи спільноті смислову, емоційну та екзистенційну підтримку» в складних життєвих обставинах можливо лише за наявності особистісних ресурсів високого рівня. У зв'язку з цим пріоритетним завданням професійного становлення представника соціономічної сфери є його особистісний розвиток і формування цінностей, у тому числі – екологічних [26].

Методологічну основу емпіричного дослідження екологічних цінностей у студентів соціонмічних професій становить теорія універсальних цінностей Ш. Шварца, яка дозволяє кількісно вимірювати орієнтації особистості в соціономічній сфері («сфері турботи, благоденства та безпеки»). Ці цінності прямо корелюють із проєкологічною поведінкою та стають індикаторами внутрішньої мотивації до екологічної активності [297].

У межах соціально-психологічного підходу, П. Стерн розвинув VBN-модель («цінності – вірування – норми») [302], яка пояснює механізми формування екологічної поведінки через послідовний ланцюг внутрішніх регуляторів: від цінностей до вірувань, особистих норм і практичної поведінки. В основі цієї моделі лежить положення, що екологічна поведінка формується під впливом глибинних цінностей, які трансформуються у переконання та моральні норми, а не є ситуативним або випадковим проявом.

Таблиця 1.4 демонструє компоненти VBN-моделі та їх прояв у контексті екологічної свідомості студентів. Ця модель показує, що екологічна освіта стає ефективною лише тоді, коли вона орієнтована на формування цінностей, розвиток усвідомлення наслідків діяльності та закріплення внутрішніх норм, що стимулюють стійку екологічну поведінку.

Таблиця 1.4.

**Компоненти моделі «Цінності – Вірування – Норми – Поведінка»
(VBN-модель П. Стерна)**

Етап моделі	Змістовна характеристика	Прояв у контексті екологічної свідомості та цінностей
Цінності (Values)	Базові світоглядні орієнтації особистості, що визначають її ставлення до природи та суспільства	<i>Біосферні цінності</i> – орієнтація на збереження природи, екосистем і біорізноманіття як самоцінності; <i>Альтруїстичні цінності</i> – турбота про добробут інших людей, майбутніх поколінь, суспільства; <i>Егоїстичні цінності</i> – орієнтація на особисту вигоду, комфорт, матеріальні інтереси.

		Біосферні та альтруїстичні цінності сприяють проекологічній поведінці, тоді як домінування егоїстичних цінностей знижує її ймовірність.
Вірування (Beliefs)	Система екологічних переконань, що опосередковує вплив цінностей на поведінку	Усвідомлення екологічних наслідків людської діяльності (<i>awareness of consequences</i>); Прийняття особистої відповідальності за ці наслідки (<i>ascription of responsibility</i>); Формування екологічного світогляду відповідно до концепції New Environmental Paradigm (NEP), що відображає розуміння взаємозв'язку людини і природи.
Особисті норми (Personal norms)	Внутрішнє моральне зобов'язання діяти екологічно відповідально	Формуються за умови: – визнання серйозності екологічних проблем; – усвідомлення власної причетності до їх виникнення та розв'язання; – переживання морального імперативу діяти відповідно до екологічних цінностей. Є безпосереднім внутрішнім регулятором екологічної поведінки.
Екологічна поведінка (Behavior)	Зовнішній прояв дії ціннісно-нормативного механізму	Індивідуальні повсякденні практики (ощадливе використання ресурсів, сортування відходів); Громадянська екологічна активність; Професійно зумовлена екологічно відповідальна діяльність, зокрема у сфері соціономічних професій.

Джерело: [291; 293].

Узагальнення теоретичних підходів до розуміння сутності екологічних цінностей, а також аналіз сучасних моделей формування екологічної поведінки дають підстави стверджувати, що екологічні цінності є системою усвідомлених

ціннісних орієнтацій особистості, які визначають її ставлення до природи як цілісної, унікальної та самоцінної системи. Їхній зміст інтегрує кілька взаємопов'язаних складових. Етичний аспект відображає повагу до природи, визнання її внутрішньої цінності та особисту відповідальність за її збереження. Соціальний аспект пов'язаний з усвідомленням значущості екологічного благополуччя для якості життя сучасного суспільства й майбутніх поколінь. Практичний аспект виявляється у готовності людини реалізовувати принципи екологічно відповідальної поведінки в повсякденному житті, навчанні, професійній діяльності та суспільній взаємодії.

Аналіз галузевої структури вищої освіти України дозволив встановити, що найбільш поширеною є галузь А Освіта (1201 програма), яка представлена у більшості педагогічних, класичних та багатoproфільних університетів [189]. Підготовку студентів за спеціальностями галузі А Освіта (А1 Освітні науки, А2 Дошкільна освіта, А3 Початкова освіта, А4 Середня освіта, А5 Професійна освіта, А6 Спеціальна освіта, А7 Фізична культура і спорт), за даними 2025 року, здійснюють 331 університетів [190]. Провідними ЗВО з підготовки студентів за спеціальністю А5 Професійна освіта студентів є такі: Академія праці, соціальних відносин і туризму, Бердянський державний педагогічний університет, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінницький національний технічний університет, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, Державний біотехнологічний університет, Донбаський державний педагогічний університет, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Західноукраїнський національний університет, Кам'янець-Подільський державний інститут, Київський міжнародний університет, Київський національний університет будівництва і архітектури, Київський національний університет технологій та дизайну, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Університет менеджменту освіти

Національної академії педагогічних наук України, Хмельницький національний університет, Рівненський державний гуманітарний університет та ін. [139].

Увагу вчених привертає те, що особливістю професій соціономічного типу є «допомагаюча діяльність», яка трансформується в головний елемент професійної діяльності, інакше кажучи, діяльність, що допомагає, стає професією, коли суб'єкт допомагаючої діяльності починає усвідомлено і цілеспрямовано застосовувати спеціальні знання та навички.

Погоджуємося, що цей тип професій підходить під особистий профіль людей, які мають спеціальні здібності та професійно важливі особисті якості. Під професійно важливими якостями особистості ми розуміємо стійкі інтегральні характеристики, що створюють можливість успішного виконання професійної діяльності. Для представників професій соціономічного типу до таких якостей відносять відповідальність, готовність до самовдосконалення та самореалізації, здатність самостійно організовувати свою роботу та роботу інших, доброзичливість до людей, вміння слухати та чути, добре і зрозуміло говорити та виступати публічно [141].

З огляду на те, що соціономічна сфера містить значну кількість професій, у межах дослідження наша увага зосереджується на підготовці майбутніх фахівців спеціальності 015 «Професійна освіта». Аналіз наукової літератури щодо підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій дозволяє дійти висновку про те, що в процесі навчання студенти мають набувати особистісних якостей. Стиль поведінки представників соціономічних професій, який визначається комплексом їхніх особистісних рис, ціннісних орієнтацій та інтересів, суттєво впливає на характер міжособистісних взаємин, що складаються у процесі професійної діяльності. Саме тому особистісні якості фахівця посідають провідне місце й значною мірою визначають ефективність його професійної діяльності.

Одним із напрямків удосконалення якості професійної підготовки фахівців соціономічних професій є формування у них екологічних цінностей, що

забезпечують як саму здатність якісно виконувати професійні функції, так і особистісні позиції людини.

На думку С. Толочко та О. Васюк [226, с. 1203], формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій має низку специфічних особливостей, зумовлених насамперед спрямованістю їхньої майбутньої професійної діяльності на взаємодію з людьми. До таких особливостей науковиці відносять посилення ціннісного компонента професійної підготовки, реалізацію мультидисциплінарного підходу, урахування психологічних характеристик здобувачів освіти, а також активне застосування інтерактивних технологій навчання, що сприяють усвідомленню екологічних проблем і розвитку екологічно відповідальної поведінки. До структурних компонентів екологічних цінностей здобувачів освіти соціономічних професій вони відносять когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий.

У контексті нашого дослідницького пошуку цікавим є науковий доробок Л. Романюк. Зокрема, ознайомлення з результатами емпіричного аналізу загальних цінностей, цінностей освіти і праці [199; 200]. Науковиця стверджує, що основною вимогою до сучасного змісту вищої освіти є розмаїття цінностей в системі освіти, яке варто сприймати як систему, до якої, крім знань, умінь та навичок, додається досвід творчої діяльності і емоційно чуттєвого ставлення до дійсності. Їх можна відстежувати за допомогою методики вивчення цінностей особистості Ш. Шварца [297]. Також авторка звертає увагу на запропоновані зарубіжними авторами (Ш. Шварцем, М.Рокичем) списки цінностей, які виявляються в сфері праці.

Зв'язок між цінностями й спрямованістю у деяких професійних групах вивчали зарубіжні дослідники Л. Сагів (L. Sagiv) [291], Д. Браун (D. Brown) [255], М. Вах, П. Гослінг [318] та сформулювали функції цінностей у виборі професійних ролей. Сучасні дослідники актуалізують питання формування екологічних цінностей у майбутніх фахівців соціономічної сфери в процесі їх професійної підготовки. Зокрем, В. Рогоза та Ю. Пелех вказують на необхідність підготовки професіонала з глибоким внутрішнім світом,

індивідуальною своєрідністю, духовним багатством. На їхнє переконання, практичним свідченням досягнення зазначених результатів є сформованість у студентів екологічних цінностей, які мають визначальне значення для майбутньої професійної діяльності. До них належать: визнання цінності життя в усіх його формах і проявах; сприйняття природи як самодостатньої цінності; прагнення до гармонійної взаємодії людини і природи; біоцентричне ставлення, що передбачає відповідальність за збереження світу живих істот; усвідомлення значущості здорового довкілля; орієнтація на якість життя крізь призму екологічного благополуччя; визнання цінності екологічних знань; а також розуміння екологічного іміджу як важливого компонента професійної та особистісної культури [197].

У доробку сучасних вчених [17; 18; 56; 58; 67] наголошується на необхідності екологізації професійної підготовки майбутніх фахівців: визначення, аналіз і ґрунтовне опрацювання ключових екологічних проблем під час вивчення загальноосвітніх і професійно орієнтованих дисциплін; надання екологічним знанням професійної спрямованості та зв'язку з майбутньою діяльністю; систематизацію набутих екологічних знань у цілісну систему; а також їх практичне застосування для розв'язання професійних і життєвих завдань. Звертається увага на потенціал занять різних форм та видів щодо формування екологічних цінностей [230].

У результаті аналізу наукових праць [56; 217; 218; 226] та з урахуванням особливостей професійної діяльності фахівців соціономічної сфери нами сформульовано поняття «екологічні цінності студентів соціономічних професій», які розуміємо як інтегративне особистісно-професійне утворення, яке поєднує систему ціннісних орієнтацій, екологічних знань, практичних умінь і досвіду екологічно відповідальної поведінки, відображає усвідомлене ставлення майбутнього фахівця до навколишнього середовища, ґрунтується на визнанні принципів сталого розвитку й особистої відповідальності за наслідки взаємодії суспільства і довкілля та виявляється у готовності здійснювати

професійну діяльність на засадах екологічної доцільності, соціальної відповідальності й забезпечення екологічної безпеки суспільства.

Структуру екологічних цінностей студентів соціономічних професій розглядаємо як єдність взаємопов'язаних компонентів:

ціннісно-мотиваційного (система екологічних потреб, мотивів, інтересів, переконань і ціннісних орієнтацій, що визначають позитивне ставлення до природи, прагнення до її збереження та внутрішню потребу діяти відповідально щодо довкілля);

когнітивного (сукупність екологічних знань, уявлень і розуміння закономірностей взаємодії людини, суспільства й природи, принципів сталого розвитку, екологічних проблем та шляхів їх розв'язання);

діяльнісного (здатність застосовувати екологічні знання і ціннісні установки в практичній діяльності, реалізовувати екологічно доцільну поведінку, брати участь у природоохоронних, волонтерських і просвітницьких ініціативах, інтегрувати екологічні принципи у майбутню професійну діяльність);

рефлексивного (здатність до самоаналізу власних екологічних переконань, оцінювання наслідків власної діяльності для довкілля, усвідомлення особистої відповідальності та готовності до саморозвитку й самовдосконалення в екологічній сфері).

Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій трактуємо як цілеспрямований і організований процес впливу на особистість, спрямований на засвоєння екологічних знань, усвідомлення цінності природи та гармонійної взаємодії людини з довкіллям, розвиток екологічного мислення, відповідального ставлення до навколишнього середовища й готовності реалізовувати екологічно доцільну поведінку та професійну діяльність відповідно до принципів сталого розвитку.

Отже, екологічні цінності студентів соціономічних професій – це багатокомпонентне утворення, його формування передбачає створення відповідних педагогічних умов.

Висновки до розділу першого

1. У результаті вивчення наукової літератури з'ясовано, що формування екологічних цінностей майбутніх фахівців є предметом уваги широкого кола науковців різних галузей. Теоретичну основу формування екологічних цінностей становлять такі наукові концепції: сталого розвитку, освіти для сталого розвитку, аксіологічна, екоцентрична, культурологічна, екопсихологічна, біоетична та компетентнісна концепції, які в сукупності забезпечують формування ціннісного ставлення до природи, екологічної відповідальності та готовності до екологічно доцільної професійної діяльності.

«Цінності» як термін широко використовується у філософії, соціології та культурології для позначення людського, соціального й культурного значення різноманітних явищ дійсності. Кожному історичному етапу розвитку суспільства властива власна система цінностей.

Кожен із наукових підходів висвітлює окремий аспект природи цінностей, розкриваючи їхню багатовимірність і роль у розвитку особистості та суспільства. Так, філософський підхід формує методологічне підґрунтя дослідження, розглядаючи цінності як фундаментальні смисложиттєві орієнтири, універсальні ідеали та базові засади людського буття. У межах соціокультурного підходу цінності постають як результат історичного й культурного розвитку суспільства, виконуючи функцію регуляторів соціальних взаємин, чинників суспільної згуртованості та формування колективної ідентичності.

Соціологічний підхід акцентує увагу на цінностях як соціальних регуляторах, що визначають особливості поведінки різних соціальних груп, впливають на характер суспільних взаємодій і відображають зміни, які відбуваються в соціальному середовищі. З позицій синергетичного підходу система цінностей розглядається як динамічне, відкрите утворення, здатне до розвитку, самоорганізації та адаптації під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Водночас психологічний підхід зосереджується на особистісному вимірі цінностей, трактуючи їх як стійкі мотиваційно-сміслові утворення, що

визначають внутрішню позицію людини, її життєві пріоритети, спрямованість діяльності та особливості прийняття рішень. Педагогічний підхід переводить теоретичні виміри у практичну площину, розглядаючи цінності як цільову домінанту, зміст і результат процесу виховання та соціалізації, що трансформуються в особистісні якості вихованця. Узагальнення результатів аналізу науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що поняття «цінність» відображає значущість різних явищ, об'єктів і процесів для людини та суспільства. Саме цінності визначають, що людина вважає важливим і пріоритетним, оскільки вони пов'язані із задоволенням її потреб, реалізацією інтересів і досягненням особистісно та суспільно значущих цілей. Водночас цінності виконують роль орієнтирів, які спрямовують поведінку людини, впливають на її життєві вибори та забезпечують узгодження індивідуальних прагнень із потребами соціальних спільнот і суспільства загалом.

2. Установлено, що освіта для сталого розвитку є новим етапом розвитку освіти, що сформувався наприкінці XX – на початку XXI століття. Вона інтегрує екологічний, економічний і соціальний виміри з метою формування в молодого покоління нової системи цінностей. Екологічні цінності як феномен є предметом дослідження багатьох наукових галузей. Сьогодні проблема екологічних цінностей розглядається з філософських позицій, у контексті культурології, соціології, антропології, психології та педагогіки, що свідчить про її міждисциплінарний характер. З позиції педагогічної науки екологічні цінності розглядаються як результат цілеспрямованого освітнього впливу, спрямованого на формування у здобувачів освіти стійких переконань, установок, знань та моделей поведінки, спрямованих на відповідальне ставлення до природи та дотримання принципів сталого розвитку.

Як системне утворення екологічні цінності охоплюють низку взаємопов'язаних складників: загальнолюдські екологічні цінності, еколого-етичні цінності, еколого-гуманістичні, еколого-естетичні, особистісно-екологічні. Екологічні цінності виступають фундаментом формування екологічної свідомості, внутрішніх норм і проекологічної поведінки, що робить

їх ключовим об'єктом педагогічного впливу у підготовці студентів соціономічних професій.

Осмислення поняттєво-категорійного апарату дослідження, зокрема таких категорій, як «цінності», «екологічні цінності», «екологічна свідомість», «екологічна компетентність», «екологічна освіта», «екологічна культура», «екологічна відповідальність», «екологічна поведінка», відображає логіку переходу від внутрішніх світоглядних утворень (екологічних цінностей і свідомості) до результативних характеристик професійної підготовки (екологічної компетентності й поведінки), а також є фундаментом для розроблення теоретичної моделі та методичного забезпечення процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

3. На основі результатів теоретичного аналізу наукових праць, з урахуванням особливостей професійної діяльності фахівців соціономічної сфери сформульовано поняття «екологічні цінності студентів соціономічних професій» як інтегративне особистісно-професійне утворення, яке поєднує систему ціннісних орієнтацій, екологічних знань, практичних умінь і досвіду екологічно відповідальної поведінки, відображає усвідомлене ставлення майбутнього фахівця до навколишнього середовища, ґрунтується на визнанні принципів сталого розвитку й особистої відповідальності за наслідки взаємодії суспільства і довкілля та виявляється у готовності здійснювати професійну діяльність на засадах екологічної доцільності, соціальної відповідальності й забезпечення екологічної безпеки суспільства.

Структуру екологічних цінностей студентів соціономічних професій становить єдність взаємопов'язаних компонентів:

ціннісно-мотиваційного (система екологічних потреб, мотивів, інтересів, переконань і ціннісних орієнтацій, що визначають позитивне ставлення до природи, прагнення до її збереження та внутрішню потребу діяти відповідально щодо довкілля);

когнітивного (сукупність екологічних знань, уявлень і розуміння закономірностей взаємодії людини, суспільства й природи, принципів сталого розвитку, екологічних проблем та шляхів їх розв'язання);

діяльнісного (здатність застосовувати екологічні знання і ціннісні установки в практичній діяльності, реалізовувати екологічно доцільну поведінку, брати участь у природоохоронних, волонтерських і просвітницьких ініціативах, інтегрувати екологічні принципи у майбутню професійну діяльність);

рефлексивного (здатність до самоаналізу власних екологічних переконань, оцінювання наслідків власної діяльності для довкілля, усвідомлення особистої відповідальності та готовності до саморозвитку й самовдосконалення в екологічній сфері).

Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій трактуємо як цілеспрямований і організований процес впливу на особистість, спрямований на засвоєння екологічних знань, усвідомлення цінності природи та гармонійної взаємодії людини з довкіллям, розвиток екологічного мислення, відповідального ставлення до навколишнього середовища й готовності реалізовувати екологічно доцільну поведінку та професійну діяльність відповідно до принципів сталого розвитку.

Отже, визначення сутності екологічних цінностей у студентів соціономічних професій дозволило розглядати процес їх формування як важливий елемент фахової підготовки.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях [22; 131; 172; 173; 174].

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

2.1. Зарубіжний досвід формування екологічних цінностей у студентів

Для підвищення ефективності формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій доцільним є звернення як до вітчизняного, так і до зарубіжного досвіду у сфері професійної підготовки майбутніх фахівців. Особливу увагу в межах нашого дослідження приділено аналізу особливостей організації освітнього процесу в закладах вищої освіти зарубіжних країн [80; 208; 307], що дозволяє визначити перспективні підходи до формування екологічних цінностей та оцінити можливості їх упровадження у вітчизняну освітню практику, особливо підготовки студентів соціономічних професій, у тому числі вивчення формування екологічних цінностей.

У зарубіжній теорії і практиці життєві цінності є важливим елементом структури особистості, тому місія закладу вищої освіти полягає у створенні умов для формування в студентів здатності реалізовувати власні потреби та інтереси на основі інтеріоризованих життєвих цінностей і ціннісних орієнтацій [256]. Пріоритетна увага європейської освітньої практики приділяється не лише засвоєнню екологічних знань, а й розвитку відповідального ставлення до природи, екологічної культури, екологічного мислення та здатності ухвалювати екологічно виважені рішення у професійній діяльності [265].

Відповідаючи на глобальні екологічні та соціальні виклики сучасності, ЮНЕСКО започаткувала Програму «ESD for 2030» («Освіта для сталого розвитку до 2030 року»), яка визначає стратегічні орієнтири розвитку освіти в інтересах сталого майбутнього. Її основною метою є поширення знань про сталий розвиток, надання державам методичної й експертної підтримки, а також реалізація практичних ініціатив, спрямованих на інтеграцію принципів сталого розвитку в освітню політику та практику. Програма також створює

умови для міжнародного співробітництва, взаємного навчання, обміну успішними практиками та впровадження інноваційних підходів завдяки розвитку інформаційних ресурсів, професійних мереж і партнерських взаємодій [265]. Важливим напрямом її реалізації є «Партнерство з екологізації освіти» (Greening Education Partnership), яке нині об'єднує 98 країн світу та понад 2 000 організацій, що спільно працюють над упровадженням принципів сталого розвитку в освітні системи.

Оскільки на сьогодні освіта отримує менше 2 % загального обсягу фінансування, спрямованого на боротьбу зі зміною клімату, подолання цього дефіциту є необхідною умовою для масштабування ролі освіти у зміцненні кліматичної стійкості та адаптаційної спроможності суспільства. Тому Освіта для сталого розвитку (Education for Sustainable Development, ESD), Партнерство з екологізації освіти (Greening Education Partnership) прагнуть надихнути країни на активні дії щодо забезпечення здобувачів освіти знаннями, уміннями, навичками та цінностями, необхідними сталого розвитку в умовах переходу до цифрової та «зеленої» економіки [265].

Розроблена за ініціативою ЄС у 2022 році Європейська рамка компетентностей зі сталого розвитку (Green Comp) визначає дванадцять компетентностей, об'єднаних у чотири взаємопов'язані категорії:

- втілення цінностей сталого розвитку (Embodying Sustainability Values);
- усвідомлення складності сталого розвитку (Embracing Complexity in Sustainability);
- візюнування сталого майбутнього (Envisioning Sustainable Futures);
- діяльність заради сталого розвитку (Acting for Sustainability) [271].

Розроблення Європейської рамки компетентностей у сфері сталого розвитку є одним із напрямів політики, визначених у Європейському зеленому курсі (European Green Deal) як важливий каталізатор розвитку освіти з питань екологічної сталості в Європейському Союзі.

Green Comp визначає комплекс компетентностей у сфері сталого розвитку, які мають бути інтегровані в освітні програми з метою сприяння

формуванню в здобувачів освіти знань, умінь, навичок, цінностей і ставлень, що забезпечують здатність мислити, планувати та діяти на засадах емпатії, відповідальності й дбайливого ставлення до нашої планети та громадського здоров'я [271].

До ключових компонентів екологічної освіти належать: формування екологічної свідомості та чутливості до стану довкілля, засвоєння системи знань про природне середовище й актуальні екологічні виклики, розвиток ціннісного ставлення до природи та мотивації до її збереження, оволодіння практичними вміннями щодо виявлення й розв'язання екологічних проблем, залучення до діяльності, спрямованої на поліпшення стану навколишнього середовища та забезпечення його сталого розвитку. Водночас екологічна освіта не передбачає нав'язування здобувачам освіти єдиної моделі поведінки чи наперед визначених способів розв'язання екологічних проблем. Її основне призначення полягає у розвитку здатності критично оцінювати різні підходи до вирішення екологічних питань, аналізувати можливі альтернативи, приймати виважені рішення, діяти відповідально в інтересах довкілля й суспільства [267].

Найбільш послідовно ціннісний вимір екологічних компетентностей представлений у працях Дж. Хайкла (J. Huckle) та А. Вальса (A.E.J. Wals) [274], які розглядають їх як складову громадянської та професійної зрілості особистості. А. Вальс наголошує, що екологічні компетентності пов'язані з формуванням внутрішніх орієнтирів, здатності до морального вибору та соціально відповідальної поведінки в контексті сталого розвитку.

Ідея поширення екологічної освіти (освіта на відкритому повітрі (outdoor education) та навчання через практичний досвід (experiential education)) отримала відображення в Програмі Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (UNEP), що визначає основні напрями її розвитку [268]. ЮНЕСКО визначає екологічну освіту як самостійний і стратегічно важливий напрям освітньої політики, що реалізується через спеціальні міжнародні програми та ініціативи. Відповідно до цих рекомендацій кожна країна формує власну національну систему екологічної освіти, адаптуючи її до

національних потреб, освітніх пріоритетів і соціокультурних особливостей. При цьому зміст таких програм спирається не лише на загальновизнані наукові підходи, а й ураховує історичні традиції, культурні цінності та гуманітарну спадщину кожного народу, що забезпечує їхню відповідність національному контексту й підвищує ефективність екологічного виховання.

Північноамериканська асоціація екологічної освіти (NAAEE) розробила такі Керівні принципи досконалості для екологічної освіти:

1. Об'єктивність і достовірність є одним із базових принципів екологічної освіти. Його реалізація передбачає, що навчальні матеріали повинні ґрунтуватися на науково обґрунтованих, перевірених і актуальних даних щодо стану довкілля, причин виникнення екологічних проблем та можливих шляхів їх розв'язання. Водночас важливо забезпечувати всебічне висвітлення екологічних питань, представляючи різні наукові підходи та погляди до їхнього розуміння, оцінювання й вирішення. Такий підхід сприяє формуванню критичного мислення, екологічної свідомості та здатності особистості приймати відповідальні рішення у сфері взаємодії з довкіллям.

2. Глибина: матеріали з екологічної освіти мають сприяти формуванню усвідомлення природного та антропогенного (створеного людиною) середовища, розумінню екологічних понять, стану довкілля й екологічних проблем, а також розвитку усвідомлення почуттів, цінностей, ставлень і уявлень, що лежать в основі екологічних проблем, відповідно до вікових та індивідуальних особливостей розвитку здобувачів освіти.

3. Орієнтація на розвиток практичних навичок передбачає, що зміст екологічної освіти має сприяти формуванню в здобувачів освіти здатностей, актуальних упродовж усього життя. Йдеться насамперед про вміння аналізувати екологічні ситуації, критично оцінювати їхні причини й наслідки, приймати обґрунтовані рішення та діяти екологічно відповідально. Сформовані навички повинні допомагати особистості не лише розв'язувати конкретні проблеми довкілля, а й своєчасно та конструктивно реагувати на нові екологічні виклики.

4. Практична спрямованість (орієнтація на дії): передбачає, що зміст екологічної освіти має не лише забезпечувати засвоєння екологічних знань, а й мотивувати здобувачів освіти до їх практичного застосування. Важливою складовою цього принципу є формування громадянської відповідальності, готовності аналізувати екологічні проблеми, оцінювати їх наслідки та використовувати набуті знання, уміння й особистісний досвід для прийняття обґрунтованих рішень. Такий підхід спонукає до активної участі у природоохоронній діяльності, реалізації екологічних ініціатив і здійснення практичних дій, спрямованих на збереження довкілля та забезпечення сталого розвитку.

5. Методична обґрунтованість: передбачає, що зміст і навчальні матеріали з екологічної освіти мають спиратися на сучасні педагогічні підходи, методи й освітні технології, ефективність яких підтверджена науковими дослідженнями та практикою. Їх застосування повинно забезпечувати створення сприятливого освітнього середовища, яке активізує пізнавальну діяльність здобувачів освіти, сприяє розвитку екологічного мислення, формуванню ціннісних орієнтацій і набуттю досвіду екологічно відповідальної поведінки.

6. Зручність використання: матеріали з екологічної освіти мають бути якісно розробленими, логічно структурованими та простими у використанні [268].

У сучасній системі екологічної освіти США виокремлюють два взаємодоповнювальні напрями – екологічний і природоохоронний, які в сукупності забезпечують цілісне розуміння взаємодії людини з природним середовищем. Екологічний напрям спрямований на засвоєння знань про закономірності функціонування природних систем, особливості організації та розвитку біосфери, механізми адаптації й спадковості живих організмів, а також процеси, що визначають динамічну рівновагу екосистем і природні зміни в довкіллі. Водночас природоохоронний напрям акцентує увагу на проблемах раціонального використання природних ресурсів, збереження навколишнього

середовища та дослідженні наслідків антропогенного впливу на природні екосистеми.

Поєднання цих напрямів сприяє формуванню в здобувачів освіти цілісної системи екологічних знань, усвідомленню взаємозалежності людини й природи, розвитку дослідницьких умінь, критичного та екологічного мислення, а також готовності до пошуку й реалізації ефективних рішень, спрямованих на збереження довкілля та забезпечення сталого розвитку.

Показовим у цьому контексті є досвід Мічиганського університету (США), де підготовка майбутніх учителів екологічного спрямування передбачає оволодіння міждисциплінарними знаннями в різних галузях науки та проходження ґрунтовної педагогічної практики перед початком професійної діяльності. Такий підхід забезпечує готовність майбутніх педагогів організовувати освітній процес таким чином, щоб спільно зі здобувачами освіти аналізувати актуальні екологічні проблеми, знаходити обґрунтовані рішення та формувати відповідальне ставлення до охорони навколишнього середовища [313; 314; 319].

Формування екологічних цінностей студентів університетів США здійснюється на основі системи принципів, серед яких провідне місце посідають турбота про довкілля, екологічна безпека, шанобливе ставлення до природи, розвиток внутрішньої мотивації, когнітивних здібностей, самореалізації та творчого потенціалу особистості. Такий підхід забезпечує не лише засвоєння екологічних знань, а й розвиток ціннісного ставлення до навколишнього середовища та готовності до екологічно відповідальної поведінки. Водночас ефективність формування екологічних цінностей визначається такими характеристиками, як їх усвідомленість і правильність, інтенсивність прояву, домінантність у структурі особистісних орієнтацій та відчуття особистої причетності до розв'язання екологічних проблем.

За висновками Т. Кочубей, А. Очеретяного [108], І. Савицької [202], процес формування екологічних цінностей у студентів здійснюється поетапно та охоплює низку взаємопов'язаних кроків: 1) занурення особистості у ціннісно

орієнтоване середовище; 2) наповнення ціннісних орієнтирів доступним і зрозумілим змістом; 3) здійснення когнітивного пізнання та осмислення екологічних проблем; 4) усвідомлення потреби трансформації наявних світоглядних установок; 5) визначення та конструювання перспективних світоглядних цілей; 6) активне включення у комунікативну взаємодію, діалог і практичну діяльність; 7) рефлексивний аналіз власних ціннісних переконань; 8) реалізація творчого потенціалу в екологічно спрямованій діяльності; 9) закріплення екологічних цінностей як особистісних переконань; 10) інтеграція сформованих цінностей у суспільно корисну діяльність; 11) активізація механізмів подальшого оновлення та розвитку світоглядних цінностей.

Т. Кочубей та А. Очеретяний звертають увагу на характеристику специфіки кожного з визначених етапів, виокремлюючи серед найбільш ефективних форм навчальної роботи лекції-презентації та лекції-дискусії. У процесі пізнання природи студент поступово усвідомлює значущість екологічних цінностей, необхідність їх прийняття та можливість практичного втілення у власній життєдіяльності. Цьому сприяє змістове наповнення ціннісних стимулів, завдяки якому вони набувають для особистості зрозумілого й особистісно значущого характеру [108]. Реалізація цього процесу здійснюється шляхом проведення лекцій-дискусій, під час яких здобувачі освіти аналізують, узагальнюють та оцінюють інформацію, обмінюються різними поглядами й підходами до розв'язання проблемних та конфліктних ситуацій. Важливу роль також відіграють майстер-класи за участю фахівців-практиків, зокрема політиків, громадських діячів, представників засобів масової інформації, волонтерів та активних членів громади, які діляться власним професійним і життєвим досвідом, сприяючи розширенню світогляду та формуванню ціннісних орієнтацій учасників освітнього процесу.

У європейських дослідженнях з освіти для сталого розвитку (Education for Sustainable Development) екологічні компетентності розглядаються як ключовий результат професійної підготовки. Зокрема, у працях Д. Тілбері (D. Tilbury)

[284; 310; 311] підкреслюється, що екологічна компетентність охоплює не лише когнітивні результати навчання, а й здатність до критичного мислення, етичної оцінки та трансформаційної дії. Д. Тілбері зазначає, що екологічні компетентності означають спроможність не просто розуміти проблеми сталого розвитку, а діяти у спосіб, що змінює практики, інституції та способи мислення [310]. У багатьох країнах питання формування екологічних цінностей структурі вищої освіти здебільшого зосереджується в площині практичної реалізації екологічних програм. Прикладом є такі країни, як Японія, Канада, Німеччина, Фінляндія, Ізраїль та ін.

Порівняльний аналіз зарубіжного досвіду засвідчує наявність різних підходів до реалізації принципів сталого розвитку в системі професійної освіти. Так, у країнах Європейського Союзу пріоритет надається комплексній інтеграції принципів сталості через упровадження державних стратегій, нормативної підтримки та активну взаємодію закладів освіти з бізнесом. Натомість у США [65; 253] основний акцент робиться на розвитку локальних екологічних ініціатив, партнерських проєктів і впровадженні інноваційних технологій. Для Японії характерним є поєднання сучасних освітніх підходів із національними культурними традиціями та принципами корпоративної соціальної відповідальності.

Попри відмінності в механізмах реалізації екологічної політики, спільною рисою для всіх досліджуваних країн є усвідомлення необхідності модернізації професійної освіти відповідно до викликів циркулярної економіки та цілей сталого розвитку. Саме тому екологічна складова дедалі більше інтегрується у зміст професійної підготовки, забезпечуючи формування компетентностей, необхідних для відповідальної професійної діяльності в умовах сучасних екологічних і соціально-економічних трансформацій.

Досліджуючи шляхи впровадження принципів сталого розвитку у зміст професійної освіти, В. Радкевич звертає увагу на висновки UNESCO (2021) про потребу не лише оновлювати самі освітні програми і навчальні плани, але й

готувати педагогів, здатних нести екологічні знання в студентську аудиторію, забезпечити взаємодію освітніх установ з сучасним ринком праці [187].

У більшості країн світу підвищення рівня екологічної освіченості населення забезпечується через поєднання формальної та неформальної освіти. До системи формальної освіти належать заклади всіх рівнів освіти – школи, коледжі, університети, а також програми післядипломної освіти й підвищення кваліфікації. Неформальна екологічна освіта реалізується громадськими організаціями, екологічними рухами, фондами, музеями, освітніми центрами, а також через діяльність засобів масової інформації та інших просвітницьких платформ. Важливе місце посідають спеціалізовані програми екологічної підготовки для працівників природоохоронних територій, що здійснюються у форматі курсів, тренінгів та освітніх центрів.

Аналіз зарубіжного досвіду засвідчує стійку тенденцію до розгляду сучасної екологічної кризи як наслідку недостатнього усвідомлення суспільством закономірностей взаємодії людини з природним середовищем. Такий стан пов'язують насамперед із недосконалістю системи екологічної освіти, що актуалізує необхідність її модернізації та впровадження ефективних підходів до формування екологічної свідомості, цінностей і відповідальної поведінки.

Рада Європи розглядає Європу як простір спільних демократичних цінностей і прав людини, тому одним із пріоритетів її діяльності є передача молоді системи базових європейських цінностей. У цьому контексті важливого значення набуває ціннісне виховання, спрямоване на розвиток європейської свідомості, що передбачає усвідомлення особистої відповідальності за збереження екологічної рівноваги та забезпечення сталого розвитку Європи й світової спільноти.

Професійна підготовка студентів соціономічних професій як педагогічний феномен з певними ознаками базується на системі професійних і загальнолюдських цінностей, що детермінують цілі, змісту, методи і засоби

діяльності, а також сприяють формуванню відповідального ставлення до людини, суспільства й довкілля [208].

У праці «Тенденції розвитку зарубіжної екологічної освіти» дослідниця М. Швед здійснює аналіз методологічних і дидактико-методичних моделей зарубіжної екологічної освіти, визначає їхні загальнонаукові та соціокультурні засади, розкриває основні принципи побудови, а також порівнює ефективність їх практичного застосування та евристичний потенціал. До найбільш поширених моделей дослідниця відносить гносеологічну, гносеологічно-діяльнісну, пізнавально-ціннісну та інформаційно-особистісну [241, с. 168]. Гносеологічна модель (Польща, Румунія) передбачає визначальну роль людського розуму й наукового знання у пізнанні навколишнього світу. Її основою є формування в особистості системи екологічних знань, наукового світогляду, переконань і ціннісних орієнтацій, які забезпечують відповідальну взаємодію з довкіллям. Зміст екологічної освіти в межах цієї моделі реалізується через взаємодію трьох основних компонентів – інформаційного, екологізаційного та гуманізаційного. Провідним механізмом досягнення освітньої мети виступає організація систематичного пізнання екологічних явищ і процесів у межах освітнього процесу.

У Німеччині [304], Франції, Бельгії [120], Фінляндії [305] провідне місце посідає гносеологічно-діяльнісна модель, що інтегрує пізнавальну діяльність із практичними заходами щодо охорони навколишнього природного середовища.

У Німеччині активно реалізується концепція «Освіта та коучинг зі сталого розвитку для трансформації закладів вищої освіти» (Education for Sustainable Development, ESD), яка передбачає інтеграцію принципів сталого розвитку у всі освітні програми [266]. Студенти залучаються до екологічних проєктів, ековолонтерства та дослідницької діяльності у природоохоронних територіях і фітопарках. Спільний проєкт ректорів закладів вищої освіти Німеччини (HRK) та партнерської організації netzwerk n упродовж червня 2024 – травня 2026 року працював над тим, щоб освіта для сталого розвитку (Bildung für nachhaltige Entwicklung, BNE) стала невід’ємною складовою всієї системи вищої освіти.

Одним із завдань проєкту є інституціоналізація програми мандрівного коучингу (*Wandercoaching*) у закладах вищої освіти [266].

У Фінляндії екологічна освіта реалізується на засадах практикоорієнтованого навчання, що передбачає активне залучення здобувачів освіти до взаємодії з природним середовищем. Важливим складником освітнього процесу є розвиток екологічної відповідальності через виконання командних проєктів, дослідницьких завдань та участь у місцевих природоохоронних і громадських екологічних ініціативах. Такий підхід сприяє не лише засвоєнню екологічних знань, а й формуванню ціннісного ставлення до довкілля та готовності застосовувати їх у майбутній професійній діяльності. Вагомим кроком у розвитку освіти для сталого розвитку стало запровадження в 2022/2023 навчальному році в Університеті Східної Фінляндії (UEF) міждисциплінарної програми вибіркових дисциплін *Studies for Sustainable Future* (Студії для сталого майбутнього). Її зміст орієнтований на ознайомлення студентів із ключовими аспектами сталого розвитку, розкриття взаємозв'язку екологічних, соціальних та економічних чинників, а також формування екологічних цінностей як важливої складової професійної підготовки сучасного фахівця. Програма сприяє розвитку екологічного мислення, відповідальної громадянської позиції та готовності майбутніх фахівців брати участь у розв'язанні актуальних екологічних проблем.

Крім того, в Університеті Східної Фінляндії (UEF) реалізується широкий спектр магістерських освітніх програм, вибіркових навчальних дисциплін та міжнародних магістерських програм, зміст яких зосереджений на питаннях сталого розвитку [305].

В екологічній політиці КНР переважають ідеї, що базуються на механізмах подолання екологічної кризи на рівні техногенних процесів взаємодії суспільства й природи... Екологічна політика Китаю вийшла на вищий рівень розвитку, коли в конституції було закріплено тезу про прагнення до побудови екологічної цивілізації [298]. Привертає увагу досвід Китайської системи екологічної освіти й виховання [99], який ґрунтується на історично

сформованих суспільних засадах, які визначають ставлення людини до природи та спрямовують її діяльність на гармонійне перетворення й поліпшення навколишнього природного середовища. Сучасні автори наголошують на необхідності посилення соціокультурної складової освітнього процесу в університетах КНР [239; 273; 307].

На думку провідних західних фахівців, реалізація міжпредметного підходу є необхідною умовою ефективної екологічної освіти, оскільки він сприяє змістовій і методичній інтеграції різних навчальних дисциплін, забезпечуючи комплексне розуміння принципів, закономірностей і способів збалансованої взаємодії людини, суспільства та природи.

За пізнавально-ціннісною моделлю деяких азійських країн (Японії [35], Китаю [283], Кореї), освоєння новітніх знань про природу та її охорону має поєднуватися з традиційними цінностями суспільства, виробленими у процесі етнічної історії минулих поколінь.

Інформаційно-особистісна модель набула поширення в екологічній освіті Великобританії [286]. Екологічна освіта спрямована на становлення самодостатньої особистості студента, здатної до усвідомленої взаємодії з довкіллям і прийняття відповідальних екологічних рішень [240]. Важливим засобом досягнення цієї мети в освітній практиці Великої Британії є залучення молоді до різноманітних форм практичної природоохоронної діяльності. З цією метою в закладах освіти функціонують живі куточки природи та метеорологічні станції, реалізуються проєкти з озеленення територій, а також систематично організовуються екскурсії до парків, заповідників, музеїв і фермерських господарств, що сприяє формуванню екологічної культури та ціннісного ставлення до природи.

Заклади вищої освіти Великої Британії активно впроваджують сучасні практики, спрямовані на реалізацію принципів сталого розвитку, демонструючи ефективні моделі поєднання освітньої, наукової та природоохоронної діяльності. Одним із таких прикладів є Університет Ексетера (University of Exeter), який послідовно реалізує стратегію досягнення вуглецевої

нейтральності до 2030 року. Водночас університет приділяє значну увагу збереженню біорізноманіття, впроваджуючи комплекс заходів, спрямованих на охорону, відновлення та стале управління природними екосистемами на своїй території. Вагомих результатів у впровадженні політики сталого розвитку досяг також Королівський коледж Лондона (King's College London). Реалізація Плану дій зі сталого розвитку та боротьби зі зміною клімату (Sustainability & Climate Action Plan) сприяла системному впровадженню екологічних принципів в освітню, наукову й управлінську діяльність закладу. Такий підхід створює сприятливі умови для формування екологічної культури та цінностей академічної спільноти, а також забезпечує інтеграцію ідей сталого розвитку в професійну підготовку майбутніх фахівців.

Починаючи з 2005 року, університет досяг суттєвого прогресу у зменшенні негативного впливу на довкілля, скоротивши обсяги викидів вуглецю більш ніж на 40 %. Водночас заклад послідовно інвестує у розвиток сталої інфраструктури, приділяючи особливу увагу будівництву енергоефективних споруд, модернізації інженерних систем та впровадженню екологічно безпечних транспортних рішень. Важливим напрямом діяльності університету є інтеграція принципів сталого розвитку в освітній процес. Екологічна проблематика включена до змісту освітніх програм усіх спеціальностей, що забезпечує формування у студентів, незалежно від обраного напрямку підготовки, базових знань про сучасні екологічні виклики, принципи сталого розвитку та шляхи їх практичної реалізації. Такий підхід сприяє розвитку екологічної свідомості, відповідального ставлення до довкілля та готовності майбутніх фахівців ураховувати екологічні аспекти у своїй професійній діяльності.

Викликають зацікавлення нові тенденції підготовки фахівців соціономічних спеціальностей у Великій Британії [114]. Зокрема, йдеться про інтерпрофесіоналізм та транспрофесіоналізм [88]. Інтерпрофесіоналізм орієнтований на міжпрофесійну співпрацю студентів і фахівців різних сфер діяльності, що забезпечує інтеграцію екологічних знань, умінь і професійного

досвіду. Поглибленою моделлю такої взаємодії виступає транспрофесіоналізм, який передбачає вихід за межі окремих професійних компетентностей, формування цілісного бачення екологічних проблем і готовності до здійснення багатовекторної екологічної діяльності.

Доречно також згадати про Освітню програму проєкту Eden (The Eden Project Learning Programme), що реалізується в графстві Корнуолл, поєднує екологічну освіту з практичною природоохоронною діяльністю. Проєкт співпрацює зі школами та університетами Великої Британії, пропонуючи навчальні курси й освітні ресурси, присвячені питанням сталого розвитку, збереження біорізноманіття та протидії зміні клімату. Особливістю програми є практикоорієнтований підхід, який стимулює здобувачів освіти безпосередньо долучатися до аналізу екологічних проблем і пошуку шляхів їх розв'язання [286].

У Польщі екологічна складова інтегрується у підготовку майбутніх педагогів, соціальних працівників та психологів через міждисциплінарні курси, присвячені екологічній етиці, сталому розвитку та екологічній комунікації. Це сприяє усвідомленню майбутніми фахівцями важливості екологічної просвіти населення [182]. У 2026/2027 навчальному році в академії Humanitas (м. Катовіце) розпочали навчання за освітньою програмою «Pedagogika środowiskowa» («Педагогіка довкілля» або «екологічна педагогіка») першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (термін навчання становить три роки). Освітня програма зосереджена на вивченні функціонування людини в соціальному середовищі та методів підтримки осіб, сімей і соціальних груп, які стикаються з різними видами соціальних труднощів. Підготовка поєднує знання з педагогіки, психології та соціології, забезпечуючи формування компетентностей, необхідних для професійної діяльності в установах освіти, закладах соціального захисту, організаціях, що здійснюють розвиток місцевих громад, а також у сфері громадської діяльності [288]. Формування екологічних цінностей майбутніх фахівців є пріоритетним серед очікуваних результатів навчання.

Слушною є думка Л. Барановської та А. Заслуженої щодо важливості врахування досвіду європейських університетів з використання інноваційних технологій, що суттєво впливатиме на якість освітнього процесу. Зокрема, дослідниці звертають увагу на впровадження сучасних технологій: імітаційних (тренінгів, ділових, рольових ігор), евристичного (дослідницького) навчання, проблемного і ситуативного навчання (кейс-стаді), арт-терапія, моделювання, рефлексивних технологій. При цьому акцентується на можливостях імітаційних технологій у формуванні в студентів ціннісних орієнтацій, особистісному і професійному розвитку [10, с. 121].

Отже, зарубіжний досвід формування екологічних цінностей студентів базується на прийнятті екологічної освіти як провідної світоглядної концепції, що визначає нову філософію, зміст і стратегічну мету вищої освіти, оскільки саме вона розглядається як необхідна передумова збереження та подальшого розвитку людської цивілізації. У провідних країнах світу екологічні цінності розглядаються як невід'ємна складова професійної підготовки майбутніх фахівців. Їх формування здійснюється на засадах міждисциплінарності, компетентнісного та аксіологічного підходів шляхом інтеграції екологічної проблематики в освітні програми, створення екологічно орієнтованого освітнього середовища та залучення студентів до практичного розв'язання екологічних проблем. Особлива увага приділяється послідовному формуванню екологічних цінностей на основі екоцентричної моделі взаємодії людини і природи, розвитку екологічного мислення, громадянської відповідальності.

Узагальнення зарубіжного досвіду дає підстави стверджувати, що ефективне формування екологічних цінностей можливе лише за умови інтеграції принципів сталого розвитку в усі напрями діяльності закладу вищої освіти. Але використовуючи зарубіжні теоретичні надбання та практичний досвід, необхідно враховувати вітчизняні освітні та виховні традиції, особливості формування цінностей у студентів, зумовлені специфікою соціономічної сфери діяльності, умови воєнного стану, впливу освітнього середовища ЗВО.

2.2. Критерії, показники та рівні сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій

Для діагностики сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій важливу роль має визначення критеріїв їх сформованості та показників кожного критерію. Добір критеріїв і показників рівня сформованості екологічних цінностей студентів соціономічних професій з урахуванням аналізу психолого-педагогічних напрацювань [91; 100; 130; 250] було здійснено у три етапи:

аналіз існуючих наукових підходів до трактування сутності критеріїв і показників, що використовуються для оцінювання розвитку педагогічних явищ;

узагальнення досвіду дослідників, які вивчають проблему формування цінностей, щодо розроблення та обґрунтування відповідних критеріїв;

визначення критеріїв і показників сформованості екологічних цінностей, їх упорядкування та перевірка можливостей практичного застосування.

Семантичне значення поняття «*критерій*» (грец. *kriterion*) розкривається в Сучасному тлумачному словнику української мови, де воно трактується як підстава для оцінки, визначення або класифікація чогось, мірило [222, с. 428]. У педагогічному словнику поняття *критерій* (від грец. *Criterion* – засіб для визначення) визначається як узагальнений показник розвитку системи або діяльності, що слугує основою для класифікації та характеристикою досліджуваного об'єкта і дає можливість здійснювати його оцінювання [150]. Саме використання критеріїв забезпечує можливість простежити динаміку розвитку педагогічного явища, виявити взаємозв'язки між його складовими та їх специфічні особливості, а також здійснити порівняльний аналіз і оцінку педагогічних процесів відповідно до їх сутнісних характеристик.

Поділяємо думку, яку з цього приводу висловив Р. Торчевський. Дослідник вважає, що в найбільш узагальненому розумінні критерій постає як суттєва й визначальна ознака, що відображає різні якісні характеристики досліджуваного явища, сприяє розкриттю його сутності та дає змогу конкретизувати основні прояви. Водночас показник виступає кількісною

характеристикою цього явища, яка дозволяє оцінити його стан як у статичному вимірі, так і в динаміці розвитку [228, с. 123].

Імпонує думка, що в системному аналізі критерій розглядається як засіб або інструмент порівняння різних альтернатив, тобто певна ознака, значення якої може бути визначене як у кількісному, так і в якісному вимірі. Таким чином, критерій є об'єктивною мірою оцінювання певного явища [104]. У межах нашого дослідження такою мірою є екологічні цінності студентів соціономічних професій.

У контексті досліджуваної проблеми критерій розглядається як інструмент оцінювання результативності заходів формування екологічних цінностей студентів, тобто як система ознак, що дає змогу визначити, проаналізувати та зіставити рівень ефективності й якості цього процесу. Зміст кожного критерію конкретизується через сукупність показників, які розкривають його сутність і дають можливість здійснювати обґрунтовану оцінку результатів педагогічного впливу.

Дослідники по-різному підходять до трактування та вимірювання цих результатів. В. Карамушка вважає, що розробка критеріїв та показників екологічної компетентності має базуватися на мотиваційному, когнітивному, діяльнісному та рефлексійному компонентах і враховувати психологічні та інші важливі в цьому контексті характеристики особистості [91]. Ю. Коваль у структурі екологічної культури майбутнього фахівця виділяє такі критерії: мотиваційно-ціннісний; когнітивний; діялісно-практичний; емоційно-вольовий; рефлексивно-оцінний [100, с. 67].

Погоджуємося, що важливу роль у формуванні індивідуальної системи цінностей відіграє освітня діяльність, у ході якої ціннісні орієнтації особистості набувають свого вияву, підлягають закріпленню та корегуванню. «Аксіологізація» освітнього простору залежить від багатьох факторів, які детермінують її зміст. В епіцентрі людиноцентричної освітньої парадигми ціннісносміслова сфера є рушійною силою особистісного розвитку.

Сформованість її може гарантувати те, що в сучасній західній педагогічній психології позначено терміном «прояснення цінностей».

Існує інша думка, за якою вплив педагога на формування ціннісно-сміслової сфери особистості має специфічний характер, оскільки цінності не є об'єктом прямого навчання, а формуються через особистісний досвід, рефлексію та діяльність. Сучасні західні науковці підкреслюють, що формування ціннісних орієнтацій особистості є більш результативним за умов непрямого або «прихованого» педагогічного впливу [275, с. 66]. Такий підхід, на наш погляд, є певною мірою суперечливим. Більш дієвим вважаємо згаданий раніше підхід за назвою «прояснення цінностей».

Передусім це стосується процесу трансляції інформації, що інтерналізується у знання, які становлять особистісну цінність. Саме інформаційний потік, що формує категорію знань, переходить у категорію значущості (Г. Олпорт). Описаний механізм чітко ілюструє процес прийняття знань, що має смислове навантаження та передбачає їхнє трансформування в розуміння. Тому можемо стверджувати, що такий алгоритм, фактично, є проясненням смислу цінностей і їхнього внутрішнього прийняття. Це передусім пов'язано з перетворенням зовнішньої інформації на внутрішні, особистісно важливі знання. Фактично, інформаційний потік трансформує суто раціональні знання у категорію життєвої значущості. Окреслений механізм демонструє, як людина приймає та осмислює нову інформацію, перетворюючи її на власне розуміння. Такий алгоритм є процесом експлікації (лат. *explication* – тлумачення, пояснення [222, с. 279]) смислу цінностей та їхнього подальшого внутрішнього засвоєння.

Тому під критеріями сформованості екологічних цінностей розуміємо сукупність суттєвих ознак та характеристик, що відображають ступінь сформованості у студентів системи екологічних переконань, знань, мотиваційних установок і моделей поведінки, спрямованих на відповідальне ставлення до природного середовища. Визначення критеріїв дає можливість комплексно оцінити процес формування екологічних цінностей у студентів,

виявити динаміку їх розвитку та визначити ефективність педагогічних впливів у системі професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери.

Зокрема Н. Трофімчук виокремлює інтелектуально-рефлексивний (показники: сформованість екологічних знань; застосування здатності до рефлексивного аналізу та використання рефлексії під час розв'язання проблемних завдань екологічного характеру; засвоєння знань про екологічні засади економічної та правової професійної діяльності), ціннісно-орієнтаційний (показники: визнання природи як універсальної та неповторної естетичної цінності, що потребує дбайливого ставлення й збереження; інтеграція ціннісних орієнтирів у внутрішньо особистісний вимір з метою реалізації природоохоронних обмежувальної місії; усвідомлення морально-етичних принципів і закріплення стійких моделей поведінки в контексті особистої відповідальності за стан довкілля), особистісно-розвивальний (показники: прагнення до самовдосконалення та самоаналізу як засобів формування екологічної культури; становлення емоційно-вольових особливостей в утвердженні екологічного світовідношення; сформованість екологічної свідомості) та мотиваційно-діяльнісний (показники: уміння використовувати екологічні знання під час вирішення професійних завдань; оволодіння студентами навичками екологічно відповідальної поведінки та здатністю інтегрувати принципи гармонійної взаємодії з природним середовищем у професійну діяльність) критерії сформованості екологічно культури студентів коледжів з відповідними показниками [229].

Погоджуємося з Ю. Коваль, що показники – це ступінь вияву критеріїв, за якими можна судити про їх сформованість [100, с. 67]. З метою визначення найбільш вагомих критеріїв і показників сформованості екологічних цінностей було проведено анкетування серед студентів першого курсу соціономічних спеціальностей. За результатами опитування встановлено, що респонденти до ключових критеріїв відносять передусім особистісну мотивацію (зацікавленість, переконаність тощо), на що вказали 81,7 % опитаних.

Важливим критерієм також визначено позитивне ставлення до екологічної діяльності, яке підкреслили 72,5 % студентів. Крім того, 64,8 % респондентів зазначили важливість сформованої екологічної компетентності як необхідної умови забезпечення екологічних цінностей студента.

Виходячи із зазначеного вище, з урахуванням теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури [126; 130; 158; 229] було розроблено критерії, які дозволяють визначити рівень сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. У структурі сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій виокремлюємо ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний критерії.

Такий підхід зумовлений розумінням екологічних цінностей як інтегративного особистісного утворення, що поєднує систему ціннісних орієнтацій (ціннісно-мотиваційний компонент), екологічних знань (когнітивний компонент), практичних умінь (діяльнісний компонент) і досвіду екологічно відповідальної поведінки (рефлексивний компонент) як психолого-педагогічний механізм формування досліджуваного феномену. Як зазначалося у підрозділі 1.2, структура екологічних цінностей складається із окремих складників, що наповнюють цей механізм.

Стосовно досліджуваної проблеми зміст критерію доцільно розкривати завдяки сукупності показників, що надають його змісту конкретики і дозволяють вести мову про ефективність формування екологічних цінностей (таблиця 2.1).

Ціннісно-мотиваційний критерій відображає ступінь сформованості у студентів ціннісного ставлення до природи та усвідомлення її значення для життєдіяльності людини і суспільства. Його сутність полягає у наявності внутрішніх мотивів, переконань та установок, що спонукають особистість до дбайливого ставлення до природного середовища та орієнтації на принципи сталого розвитку. Для студентів соціономічних професій цей критерій має особливе значення, оскільки їх майбутня професійна діяльність пов'язана з формуванням ціннісних орієнтацій інших людей та впливом на соціальні

процеси. Сформованість ціннісно-мотиваційного критерію виявляється у таких показниках: усвідомлення цінності природи та природних ресурсів; визнання необхідності гармонійної взаємодії людини і довкілля; мотивація до екологічно відповідальної поведінки; готовність брати участь у природоохоронній діяльності.

Таблиця 2.1

Критерії і показники сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій

Критерії	Показники
Ціннісно-мотиваційний	усвідомлення цінності природи та природних ресурсів; визнання необхідності гармонійної взаємодії людини і довкілля; мотивація до екологічно відповідальної поведінки; готовність брати участь у природоохоронній діяльності
Когнітивний	знання основ екології та принципів сталого розвитку; розуміння глобальних і локальних екологічних проблем; обізнаність щодо способів раціонального природокористування; здатність аналізувати екологічні ситуації
Діяльнісний	участь у природоохоронних заходах; дотримання екологічно доцільних моделей поведінки; здатність застосовувати екологічні знання у професійній діяльності; вияв ініціативи у реалізації екологічних проектів
Рефлексивний	усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля; здатність оцінювати власні екологічні вчинки; прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури; готовність сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності

Джерело: сформовано автором

Когнітивний критерій характеризує рівень екологічної обізнаності студентів, глибину та системність їх знань про природні процеси, екологічні проблеми сучасності та шляхи їх розв'язання. Він передбачає розуміння взаємозв'язку між діяльністю людини і станом навколишнього середовища,

знання основ екології, принципів сталого розвитку, раціонального природокористування та екологічної безпеки. Для майбутніх фахівців соціономічноїсфери важливо не лише володіти базовими екологічними знаннями, а й усвідомлювати соціальні наслідки екологічних проблем, їх вплив на якість життя людей, здоров'я населення та розвиток суспільства. Показниками сформованості екологічних цінностей за когнітивним критерієм є такі: знання основ екології та принципів сталого розвитку; розуміння глобальних і локальних екологічних проблем; обізнаність щодо способів раціонального природокористування; здатність аналізувати екологічні ситуації.

Діяльнісний критерій відображає здатність студентів реалізовувати екологічні цінності у практичній діяльності та повсякденній поведінці. Він характеризує рівень сформованості екологічно доцільних умінь і навичок, що проявляються у готовності дотримуватися принципів екологічної відповідальності у різних сферах життєдіяльності. Для студентів соціономічних професій цей критерій передбачає участь у природоохоронних заходах, екологічних проєктах, волонтерських ініціативах, спрямованих на збереження довкілля, а також здатність інтегрувати екологічні ідеї у майбутню професійну діяльність. Важливим проявом діяльнісного критерію є також дотримання екологічно відповідальної поведінки у повсякденному житті, зокрема раціональне використання природних ресурсів, сортування відходів, підтримка екологічних практик та поширення екологічної культури у соціальному середовищі. Тобто показниками сформованості екологічних цінностей за діяльнісним критерієм є такі: участь у природоохоронних заходах; дотримання екологічно доцільних моделей поведінки; здатність застосовувати екологічні знання у професійній діяльності; вияв ініціативи у реалізації екологічних проєктів.

Рефлексивний критерій характеризує здатність студентів до самоаналізу власних екологічних переконань, установок і поведінки, усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля, готовність до самовдосконалення у сфері екологічної культури. Важливим проявом цього критерію є: усвідомлення

особистої відповідальності за стан довкілля; здатність оцінювати власні екологічні вчинки; прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури; готовність сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності.

Характеристику зазначених критеріїв сформовано з урахуванням підходу А. Максютова, відповідно до якого до основних вимог, що висувуються до критеріїв, належать об'єктивність, надійність, простота та зручність вимірювання, адекватність, адитивність, а також узгодженість і взаємозумовленість критеріїв із відповідними показниками [123]. Виокремлення зазначених критеріїв має дещо умовний характер, оскільки повною мірою врахувати їх і реалізувати на практиці досить складно через тісний взаємозв'язок і взаємопроникнення. З огляду на це під час експериментальної роботи увага приділялася кожному з визначених критеріїв.

У своїй сукупності критерії відображають фактично досягнутий рівень сформованості екологічних цінностей у студентів. Середнє інтегральне значення показників за всіма визначеними критеріями дає змогу здійснити кількісну оцінку рівня сформованості екологічних цінностей студентів. Водночас кількісна характеристика кожного критерію визначається на основі сукупності оцінок за відповідними показниками, що входять до структури цього критерію.

На основі вивчення думок науковців [123; 130; 229], аналізу стану сформованості екологічних цінностей і чинників, які впливають на нього, у дослідженні були розроблені та науково обґрунтовані три рівні цієї сформованості: високий, середній, низький.

Для високого рівня сформованості екологічних цінностей характерним є таке: студент глибоко усвідомлює цінності природи та природних ресурсів; повністю визнає необхідність гармонійної взаємодії людини і довкілля; сильно мотивований до екологічно відповідальної поведінки; виявляє постійну готовність до природоохоронної діяльності; має ґрунтовні знання основ екології та принципів сталого розвитку; всебічно розуміє глобальні і локальні

екологічні проблеми; системно обізнаний щодо способів раціонального природокористування; виявляє розвинену здатність аналізувати екологічні ситуації; бере активну участь у природоохоронних заходах; постійно дотримується екологічно доцільних моделей поведінки; в повному обсязі застосовує екологічні знання у професійній діяльності; системно виявляє ініціативу у реалізації екологічних проектів; глибоко усвідомлює особисту відповідальність за стан довкілля; в повному обсязі виявляє аналітичну здатність оцінювати власні екологічні вчинки; активно займається самовдосконаленням у сфері екологічної культури; постійно сприяє поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності.

Для середнього рівня сформованості екологічних цінностей характерним є таке: студент достатньо усвідомлює цінності природи та природних ресурсів; визнає необхідність гармонійної взаємодії людини і довкілля; достатньо мотивований до екологічно відповідальної поведінки; деколи виявляє готовність до природоохоронної діяльності; знає основи екології та принципи сталого розвитку; загалом розуміє глобальні і локальні екологічні проблеми; частково обізнаний зі способами раціонального природокористування; переважно виявляє здатність аналізувати екологічні ситуації інколи бере участь у природоохоронних заходах; майже завжди дотримується екологічно доцільних моделей поведінки; рідко виявляє здатність застосовувати екологічні знання у професійній діяльності; деколи виявляє ініціативи у реалізації екологічних проектів; переважно усвідомлює особисту відповідальність за стан довкілля; загалом виявляє здатність оцінювати власні екологічні вчинки; частково виявляє прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури; не завжди готовий сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності.

Для низького рівня сформованості екологічних цінностей характерним є: студент недостатньо усвідомлює цінності природи та природних ресурсів; рідко визнає необхідності гармонійної взаємодії людини і довкілля; слабо мотивований до екологічно відповідальної поведінки; не виявляє готовність

брати участь у природоохоронній діяльності; має недостатні знання основ екології та принципів сталого розвитку; рідко розуміє глобальні і локальні екологічні проблеми; слабо обізнаний зі способами раціонального природокористування; невіміло виявляє здатність аналізувати екологічні ситуації; не бере участі у природоохоронних заходах; рідко дотримується екологічно доцільних моделей поведінки; не завжди здатний застосовувати екологічні знання у професійній діяльності; не виявляє ініціативи у реалізації екологічних проєктів; неповністю усвідомлює особисту відповідальність за стан довкілля; не виявляє здатність оцінювати власні екологічні вчинки; немає прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури; не виявляє готовності сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності.

Отже, визначено критерії сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій з відповідними показниками: ціннісно-мотиваційний (усвідомлення цінності природи та природних ресурсів; визнання необхідності гармонійної взаємодії людини і довкілля; мотивація до екологічно відповідальної поведінки; готовність брати участь у природоохоронній діяльності); когнітивний (знання основ екології та принципів сталого розвитку; розуміння глобальних і локальних екологічних проблем; обізнаність щодо способів раціонального природокористування; здатність аналізувати екологічні ситуації); діяльнісний (участь у природоохоронних заходах; дотримання екологічно доцільних моделей поведінки; здатність застосовувати екологічні знання у професійній діяльності; вияв ініціативи у реалізації екологічних проєктів) та рефлексивний (усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля; здатність оцінювати власні екологічні вчинки; прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури; готовність сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності).

2.3. Педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій

Дослідження будь-якого педагогічного явища має ґрунтуватися на аналізі передумов його виникнення, особливостей функціонування, закономірностей розвитку та шляхів оптимізації. Водночас ефективність освітньої практики забезпечується лише за умови свідомого й цілеспрямованого проєктування та впровадження відповідних педагогічних умов, необхідних для досягнення поставлених цілей [54, с. 90].

Поняття «умова» в довідковій літературі трактується як: 1) необхідна обставина, що уможлиблює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь [38, с. 1506]; 2) фактор – рушійна сила будь-якого процесу, явища [38, с. 1526]; 3) причина – явище, що породжує інше явище та визначає його характер [38, с. 1601]. Проблема педагогічних умов є предметом наукового осмислення у працях багатьох дослідників. Аналіз наукових джерел свідчить про відсутність єдиного підходу до трактування поняття «педагогічні умови». Зокрема, Ю. Коваль інтерпретує це поняття, спираючись на загальне розуміння категорії «умови» як сукупності об'єктів (явищ, процесів, взаємозв'язків тощо), необхідних для виникнення, існування або трансформації певного об'єкта. Така сукупність розглядається як достатні умови його функціонування. Відповідно, педагогічні умови постають як комплекс чинників, що визначально впливають на розвиток особистості студента [100].

У трактуванні Л. Бровчак педагогічні умови є цілісною системою форм, методів і матеріальних ресурсів, які цілеспрямовано конструюються та впроваджуються в освітньому процесі закладу вищої освіти з метою розвитку визначених здібностей здобувачів і підвищення загальної ефективності їхньої професійної підготовки [29].

Погоджуємося з думкою І. Паласевич, яка інтерпретує поняття педагогічних умов через уточнення категорії «умови», під якою розуміє сукупність об'єктів (явищ, процесів, взаємин), без яких неможливі виникнення,

існування чи трансформація відповідного об'єкта. Така сукупність розглядається як достатні умови його функціонування. Відтак педагогічні умови авторка визначає як комплекс чинників, що здійснюють вплив на розвиток особистості студента [146].

Нами було враховано наукову позицію С. Пономаренка, який під педагогічними умовами визначає наявність вимог, які є обов'язковими для процесу формування екологічної культури майбутніх фахівців, і виконання яких сприятиме забезпеченню найвищої ефективності цього процесу [158]. У процесі дослідження враховувалася потреба орієнтуватися на такі положення: по-перше, чітке визначення кінцевої мети та очікуваного результату; по-друге, урахування можливості впливу змін умов на певних етапах освітнього процесу на досягнення результату, який забезпечується їх реалізацією; по-третє, усвідомлення необхідності забезпечення достатніх умов у їх комплексній взаємодії для ефективного функціонування освітнього процесу [158].

Доцільно виокремити такі групи умов:

ресурсні (визначають потенціал у досягненні запланованих результатів, можуть бути трудові, енергетичні, часові, фінансові тощо);

умови-вимоги (стосуються як властивостей, так і результатів досліджуваного явища);

зовнішні обставини (характеризують професійну підготовку студентів як цілісний педагогічний феномен, в основі якого лежить система професійних, загальнолюдських і екологічних цінностей) [132, с. 45].

Погоджуємося з думкою А. Литвина щодо обґрунтування педагогічних умов, спрямованих на вдосконалення певного аспекту освітньої діяльності, зокрема формування екологічних цінностей студентів, що важливо чітко визначити, які завдання вирішуються на кожному етапі їх реалізації. Відповідно до цього педагогічні умови можна поділити на три групи: попередні, що створюють необхідні передумови для навчання; умови-обставини, які стимулюють і спрямовують діяльність студентів; та умови контролю і корекції, що забезпечують оцінювання результатів і вдосконалення освітнього процесу.

А. Литвин звертає увагу, що наведена класифікація значною мірою відображає етапи, послідовність і наступність упровадження педагогічних інновацій [115, с. 37].

Імпонує визначення Є. Мамчур педагогічних умов формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів: систематичне формування позитивної мотивації майбутніх учителів до розвитку професійно-ціннісних орієнтацій; актуалізація ціннісно-сміслового змісту дисциплін соціально-гуманітарного циклу на основі вдосконалення навчально-методичного забезпечення; застосування активних та інтерактивних освітніх технологій, що забезпечують ефективне формування професійно-ціннісних орієнтацій у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача-наставника і студента [126].

З урахуванням думки О. Матеюк [127], І. Мельничук [128], С. Совгіри [212], Л. Титаренко [224], Н. Трофімчук [229] під педагогічними умовами формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій розуміємо обставини, реальні ситуації, що свідомо створюються в освітньому процесі, завданням яких є забезпечити найбільш ефективний його перебіг та досягнення конкретної мети. У нашому дослідженні – це сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Було здійснено аналіз наукового підходу І. Лозовської, яка визначає такі педагогічні умови екологічного виховання так: стимулювання в студентів духовно-екологічної спрямованості особистості та стійкої мотивації до збереження довкілля у майбутній професійній діяльності (мотиваційно-ціннісний критерій); екологізація змісту та організації освітнього процесу під час вивчення природничих і гуманітарних дисциплін; забезпечення умов для самостійного набуття екологічних знань, розвитку практичних умінь і накопичення досвіду екологічно відповідальної взаємодії з природним середовищем; упровадження інтерактивних технологій екологічного виховання, що ґрунтуються на інтеграції духовно-морального й екологічного змісту

фахової підготовки, а також активізація природоохоронної проєктно-дослідницької діяльності здобувачів освіти [117].

Проаналізувавши запропоновані дослідниками педагогічні умови формування цінностей [145], екологічної культури, екологічної свідомості, екологічного виховання, пропонуємо визначення педагогічних умов, за яких формування екологічних цінностей у студентів відбуватиметься ефективно. Для цього нами проаналізовано основні напрямки та заходи формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, результати аналізу подані в таблиці 2.2. Вважаємо, що кожен із поданих у таблиці напрямків та заходів може становити підґрунтям педагогічної умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Завдяки використанню поданих у таблиці форм, методів та засобів реалізація цих умов передбачає досягнення очікуваних результатів, які також подані в таблиці.

Таблиця 2.1

Основні напрямки та заходи з формування екологічних цінностей у студентів

Напрямки та заходи	Форми, методи, засоби	Очікувані результати
Спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій	Індивідуальні та групові, Міждисциплінарний підхід, проблемно-орієнтовані лекції з елементами дискусії, Семінари та практичні заняття, спрямовані на аналіз реальних екологічних ситуацій,	формування стійкого усвідомлення значущості екологічних цінностей, відповідального ставлення до довкілля
Включення екологічних тем у зміст фахових дисциплін	Кейс-метод, позааудиторна діяльність, інтегровані заняття (поєднання екологічного змісту з фаховими	Поглиблення знань студентів про екологічні проблеми і їхні рішення

	дисциплінами	
Залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності	Екоакції та волонтерство Дослідницькі проекти Робота в польових умовах	Створення практикоорієнтованого освітнього середовища; розвиток навичок практичного вирішення екологічних питань
Формування емоційно-ціннісного ставлення до проблем навколишнього середовища	Використання мистецтва (література, кіно) Дискусії та обговорення етичних аспектів	Формування емоційного зв'язку з природою та екологічної мотивації
Застосування активних методи навчання на заняттях з фахових та загальнонаукових дисциплін	Проблемні лекції Рольові ігри Тренінги	Розвиток аналітичного мислення і творчого підходу до екологічних викликів
Створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки	Використання енергоефективних технологій кейс-метод, проєктне навчання, рольові ігри, проблемні ситуації	Створення сприятливого середовища для навчання екологічної поведінки
Підготовка викладачів до реалізації екологічно орієнтованого навчання	Особистий приклад викладача у вирішенні екологічних питань Демонстрація екологічної відповідальності Заохочення	Розвиток мотивації студентів до активної участі у збереженні природи

	студентських ініціатив	
Розвиток рефлексії та ціннісного самовизначення студентів	рефлексивні методи (есе, портфоліо, самооцінювання)	Усвідомлення власних екологічних установок, поведінки та їх корекція
Розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля	Аналіз екологічних проблем Дебати і пошук рішень	Підготовка студентів до свідомої участі в екологічних ініціативах

Джерело: сформовано автором

За результатами аналізу наукової літератури, нормативно-правових документів, а також з урахуванням основних напрямків та заходів, визначено такі педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій:

спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій;

включення екологічних тем у зміст фахових дисциплін

залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності;

формування емоційно-ціннісного ставлення до проблем навколишнього середовища;

застосування активних методів навчання на заняттях з фахових та загальнонаукових дисциплін;

створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки;

підготовка викладачів до реалізації екологічно орієнтованого навчання;

розвиток рефлексії та ціннісного самовизначення студентів;

розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля.

Після цього було організовано експертне опитування з метою відбору з визначеного переліку педагогічних умов тих, які, на думку експертів, найбільшою мірою забезпечують ефективність досліджуваного процесу.

Зазначимо, що метод експертних оцінок є важливим емпіричним методом дослідження, який полягає у залученні компетентних фахівців (експертів) для оцінювання, прогнозування або аналізу педагогічних явищ, процесів чи об'єктів, що складно піддаються безпосередньому вимірюванню або формалізації [32; 242].

Вимогами до експертів були такі: високий рівень професійної компетентності; практичний досвід у досліджуваній галузі; об'єктивність та незалежність у судженнях; науковий ступінь, вчене звання або значний стаж професійної діяльності. До складу групи експертів (10 осіб) увійшли науково-педагогічні працівники кафедр гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Визначено такі педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій:

спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій;

залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності;

створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки;

розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля.

Розглянемо детальніше ці педагогічні умови. Доцільність визначення першої педагогічної умови – спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій відповідно до сучасних викликів – пояснюємо тим, що сучасні глобальні екологічні виклики, пов'язані зі зміною клімату, виснаженням природних ресурсів, погіршенням стану довкілля, наслідками воєнних дій, потребують переосмислення змісту професійної підготовки майбутніх фахівців. Екологічна проблематика має інтегруватися не лише у зміст природничих дисциплін, а й у фахову підготовку студентів соціономічних спеціальностей. Адже

першочерговим завданням освіти є розвиток особистості, її освіченості, культури та ментальності, збагачення її міцними та усвідомленими знаннями. А в майбутній діяльності в системі «людина – людина» фахівці безпосередньо впливатимуть на формування суспільної свідомості, ціннісних орієнтацій та моделей поведінки інших людей.

Спрямованості змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій відповідно до сучасних викликів сприятиме як екологізація змісту навчальних дисциплін, використання міждисциплінарного підходу, включення до освітніх програм тематики сталого розвитку, екологічної безпеки, наслідків антропогенного впливу на природу та шляхів розв'язання сучасних екологічних проблем, так запровадження спецкурсу «Екологічна етика». Інтегрований характер екологічної освіти забезпечить формування цілісної системи знань і сприятиме трансформації екологічних знань у стійкі особистісні переконання [22]. Ця педагогічна умова містить найбільше потенціалу для формування когнітивного та діяльнісного компонентів у структурі екологічних цінностей студентів соціономічних професій.

Другою педагогічною умовою є залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності. Доцільність реалізації цієї педагогічної умови зумовлена її високим потенціалом у формуванні екологічних цінностей через безпосередній досвід діяльності. Така діяльність забезпечує перехід від декларативного рівня засвоєння знань до їх практичного застосування, що сприяє глибшому усвідомленню значущості екологічних проблем і особистої відповідальності за стан довкілля. Саме через практичну діяльність відбувається інтеріоризація цінностей, коли екологічні установки стають внутрішніми переконаннями особистості.

Правову основу для здійснення природоохоронної діяльності становлять закони України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.» [165], «Про охорону навколишнього природного середовища» [166].

Так, у Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.» йдеться про те, що реалізація державної екологічної політики ґрунтується на принципах відкритості, прозорості та підзвітності органів державної влади, забезпечення участі громадськості у формуванні й реалізації екологічної політики, дотримання екологічних прав громадян, стимулювання екологічно відповідальної діяльності суб'єктів господарювання та екологічно свідомої поведінки населення, запобігання негативному впливу на довкілля, а також розвитку міжнародного співробітництва й поглиблення євроінтеграційних процесів у сфері охорони навколишнього природного середовища [165].

Природоохоронна діяльність спрямована на впровадження екосистемного підходу в усі сфери соціально-економічного розвитку держави. Її основною метою є забезпечення конституційного права громадян України на безпечне та сприятливе для життя довкілля, утвердження принципів збалансованого природокористування, а також збереження, раціональне використання й відновлення природних ресурсів.

Діяльність волонтерського руху в Україні регулюється законом України «Про волонтерську діяльність» [164]. Поняття «волонтер» означає фізичну особу, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги [164, ст. 7]. Волонтерство розглядається як особливий світоглядний феномен, що відображає систему життєвих цінностей особистості, сприяє накопиченню соціального й культурного досвіду, набуттю соціальних знань і практичних умінь, а також реалізується через безкорисливу допомогу людям [51]. Окрім цього, волонтерство сприяє професійному становленню особистості та вдосконаленню комплексу професійно значущих умінь і навичок майбутнього фахівця.

Участь у природоохоронних заходах і волонтерських ініціативах стимулюватиме розвиток мотиваційно-ціннісної сфери студентів, стійкої потреби у збереженні природи, готовності до соціально відповідальної поведінки та активної громадянської позиції. Така педагогічна умова

забезпечить розвиток рефлексивних умінь, оскільки участь у реальних екологічних практиках спонукатиме студентів до осмислення власної поведінки, оцінювання її відповідності екологічним нормам і подальшої самокорекції. Ця педагогічна умова містить найбільше потенціалу для формування діяльнісного та рефлексивного компонентів у структурі екологічних цінностей.

Третьою педагогічною умовою є створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки. У цьому контексті доцільно підтримати підхід вітчизняної філософсько-освітньої думки, відповідно до якого особистість розглядається як соціокультурний феномен, що зумовлює її потребу в отриманні освітніх послуг. Ціннісна складова сучасної освіти, зокрема її гуманітарний вимір, постає відображенням прагнення людини визначити власні ціннісні орієнтири у когнітивній сфері. Осмислення освітніх цінностей у контексті гуманістичної парадигми, що утверджує людину як найвищу цінність, а освіту розглядає як самостійну ціннісну систему, стало підґрунтям для становлення нової галузі педагогічного знання – аксіопедагогіки. Предметом її дослідження є закономірності формування ціннісно-сислової сфери особистості, а також пошук ефективних шляхів подолання обмежень і стереотипів традиційної педагогічної практики. Аксіопедагогіка орієнтована на інтеграцію психолого-педагогічних і філософських знань у зміст освітнього процесу з метою утвердження гуманістичних цінностей та розвитку духовного потенціалу особистості.

Доцільність упровадження цієї педагогічної умови обґрунтовується з урахуванням вимог чинної нормативно-правової бази, яка формує правові засади дослідження процесу формування екологічних цінностей (зокрема, Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про основи національної екологічної політики на період до 2030 року»), а також необхідністю розроблення й реалізації дієвих інструментів мотивації природоохоронної діяльності. У зв'язку з цим доцільним є залучення студентів до активного

занурення в екологічне середовище через участь і організацію екскурсійних проєктів, пошуково-дослідницьких екологічних експедицій, спортивних і творчих заходів, спрямованих на збереження довкілля. Ця педагогічна умова містить найбільше потенціалу для формування ціннісно-мотиваційного та діяльнісного компонентів у структурі екологічних цінностей.

Четверта педагогічна умова – розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля – забезпечить формування здатності до цілісного, системного бачення взаємозв'язків у системі «людина – суспільство – природа», усвідомлення причинно-наслідкових залежностей екологічних проблем та прогнозування наслідків професійної діяльності для навколишнього середовища. Реалізація цієї умови сприятиме становленню внутрішньої відповідальності за екологічні наслідки власних дій, розвитку готовності до прийняття обґрунтованих рішень із урахуванням принципів сталого розвитку, а також формуванню стійких екологічно доцільних моделей поведінки. Водночас вона забезпечить розвиток критичного мислення, рефлексивних умінь і ціннісного самовизначення студентів (шляхом використання проблемно-пошукових, дослідницьких, проєктних та рефлексивних методів навчання, які сприяють розвитку критичного мислення, здатності до самоаналізу та оцінювання власної поведінки), що є необхідною передумовою їхньої активної громадянської позиції. У професійному вимірі це виявлятиметься у здатності майбутніх фахівців соціономічних професій інтегрувати екологічні пріоритети у власну діяльність, здійснювати просвітницьку роботу, впливати на екологічну свідомість інших та виступати провідниками ідей екологічної відповідальності у суспільстві. Ця педагогічна умова містить найбільше потенціалу для формування ціннісно-мотиваційного, когнітивного та рефлексивного компонентів у структурі екологічних цінностей.

Отже, ми визначаємо такі педагогічні формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій: спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних

професій; залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки; розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля. Визначення та обґрунтування педагогічних умов надає змогу конкретизувати сутність, методи, специфіку організаційних аспектів формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

2.4. Структурно-функціональна модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій

Для ґрунтового й комплексного вивчення будь-якого явища або процесу доцільно застосовувати різні методи дослідження. Оскільки нами було виявлено, що формування екологічних цінностей в процесі підготовки студентів соціономічних професій в закладах вищої освіти часто не має достатньої системності та методичного забезпечення, ми взяли до уваги такий метод, як моделювання (В. Григоренко [63], А. Дячук [70], І. Приходько [163], Н. Єфіменко [75]).

Було проаналізовано низку праць, у яких описується метод моделювання, використовуються та обґрунтовуються різні види моделей. Незважаючи на те, що в педагогічній науці поняття «моделювання» тлумачиться по-різному. Використання цього методу як теоретичного методу наукового пізнання дає можливість дослідникам конструювати різні типи педагогічних моделей, зокрема структурно-логічні, функціональні, змістові тощо.

Моделювання розглядають як метод дослідження педагогічної реальності за допомогою спеціально створених моделей, що допомагає виявити ключові ознаки аналізованих процесів, дає змогу здійснити аналіз їх динаміки, виявити структурно-функційні та причинно-наслідкові зв'язки між їх елементами [128, с. 270]; як процес конструювання та побудови педагогічних моделей [1, с. 64]; а також як теоретичний спосіб відтворення функціонування педагогічного

об'єкта через виявлення його внутрішніх взаємозв'язків, що дає змогу здійснювати якісний і кількісний аналіз динаміки змін досліджуваного педагогічного явища [133, с. 92].

Моделювання, на думку О.Семенової, охоплює аналіз педагогічних проблем та чинників, що зумовлюють їх виникнення, розроблення ціннісних засад і стратегічних орієнтирів, визначення мети й основних завдань, а також добір ефективних методів і засобів реалізації педагогічної моделі [207]. На нашу думку, педагогічне моделювання є пріоритетним засобом, що графічно втілює особливості процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

За Н. Мойсеюк, модель є матеріальною, знаковою або уявною системою, що відтворює принципи внутрішньої будови й функціонування, а також окремі властивості, ознаки та характеристики об'єкта дослідження, безпосереднє вивчення якого є неможливим, утрудненим або недоцільним [134]. Це слово іншомовного походження означає (від фр. *modèle*, лат. *modulus* – міра) – зразок, примірник чого-небудь; схема для пояснення якогось явища або процесу [210]. Це штучно створеним об'єктом, представленим у вигляді схеми, фізичної конструкції, знакової системи або математичних формул, який відтворює досліджуваний об'єкт чи явище у спрощеній формі, зберігаючи його основні структурні характеристики, властивості, взаємозв'язки та взаємовідношення між окремими елементами [210].

Дослідженню будь-якого явища має передувати його ґрунтовне якісне осмислення. Результатом такого аналізу виступає створення ідеалізованої моделі досліджуваного явища або процесу. Значна складність, взаємозалежність елементів, багатофакторність та динамічність об'єктів дослідження зумовлюють специфіку психологічної науки й суттєво ускладнюють процес моделювання її явищ. Водночас поділяємо позицію науковців щодо необхідності етапу моделювання, адже саме на ньому визначається мета дослідження, окреслюються основні умови його здійснення,

виокремлюються чинники, що справляють найбільш суттєвий вплив на досягнення поставленої мети за відповідних умов проведення дослідження.

Модель використовується з метою:

з'ясування особливостей будови певного об'єкта, його структури, основних властивостей, закономірностей розвитку та взаємодії з навколишнім середовищем;

оволодіння можливостями управління об'єктом або процесом, а також визначення найбільш ефективних способів такого управління відповідно до заданих умов, мети й критеріїв;

передбачення як безпосередніх, так і опосередкованих результатів реалізації визначених способів і форм впливу на об'єкт.

На переконання Л. Зданевич та Т. Цегельник, моделлю можна вважати мету, засіб та результат моделювання, які характеризують якості об'єкта дослідження [81, с. 119].

Результатом моделювання є побудова моделі. З урахуванням результатів аналізу доробку сучасних вчених [107, с. 169], теоретичну модель трактуємо як схематичне (графічне) відображення процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Будь-яке вимірювання певного явища має ґрунтуватися на його попередньому всебічному якісному дослідженні. Підсумком такого дослідження повинно стати створення ідеалізованої моделі явища чи процесу, що аналізується. Вважаємо, що, по-перше, модель може розглядатися як навчально-методичний комплекс, який підлягає постійному уточненню та вдосконаленню відповідно до потреб практики; по-друге, вимоги практичної діяльності відображаються у даних про професійну діяльність студентів, рівень сформованості їхніх екологічних цінностей, а також у сучасних тенденціях розвитку екологічної галузі.

Оскільки модель являє собою умовне відтворення певного об'єкта, яке з достатнім ступенем наближення відображає його суттєві характеристики, структурні компоненти, складові елементи, а також взаємозв'язки й відношення між ними, то в нашому дослідженні застосування моделювання дає змогу

проаналізувати структурні компоненти процесу формування екологічних цінностей у студентів, визначити їх взаємозалежність та обґрунтувати механізми ефективної реалізації цього процесу.

Модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій являє собою систему взаємопов'язаних компонентів освітнього процесу, у межах якої реалізуються мета, завдання, принципи, форми, методи та засоби формування екологічних цінностей завдяки їх оптимальному поєднанню й взаємодії.

У педагогічних дослідженнях модель відтворює систему взаємопов'язаних елементів, що представляють різні аспекти педагогічного процесу. У межах нашого дослідження моделювання дає змогу проаналізувати складові процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, а також виокремити й зафіксувати найбільш суттєві ознаки та характеристики як самого об'єкта дослідження, так і його структурних компонентів. Результати аналізу наукових джерел [132; 133] та експертного опитування науково-педагогічних працівників НУБІП України дали змогу визначити структурні компоненти моделі формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій (рисунк 2. 1).

Модель складається з концептуального (мета, принципи та підходи до формування, компоненти); організаційно-змістового (форми, методи, навчально-методичне забезпечення, етапи, педагогічні умови формування екологічних цінностей) та діагностувального (критерії, рівні сформованості екологічних цінностей, корекційні заходи, результат) блоків.

Концептуальний блок визначає усвідомлення студентами мети, принципів та підходів до формування, змісту екологічних цінностей. Організаційно-змістовий блок містить форми, методи, навчально-методичне забезпечення, етапи, педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Діагностувальний блок включає критерії, рівні сформованості екологічних цінностей, корекційні заходи, результат. Передбачає як контроль з боку науково-педагогічних працівників за

вирішенням поставлених завдань, так самоконтроль студентів за правильністю виконання професійних дій у змодельованих умовах професійної діяльності.

Представлена модель наочно відображає функціональність і динамічність блоків, за допомогою яких нам вдалося показати різницю між початковим і кінцевим результатом процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Мета є своєрідним уявленням результату формування екологічних цінностей. Як структурна складова моделі формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій мета є органічною єдністю навчальних, розвивальних і виховних цілей, кінцевою метою яких є позитивна динаміка сформованості екологічних цінностей у студентів. Призначення мети як структурної складової – спрямувати процес формування екологічних цінностей у студентів, слугувати його керуючою ланкою. Метою процесу формування екологічних цінностей у студентів вважаємо розвиток у них екологічної свідомості, ціннісного ставлення до природи, відповідальності за стан довкілля та готовності реалізовувати принципи екологічно доцільної поведінки у професійній і суспільній діяльності.

Урахування особливостей формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, а також узагальнення сучасного досвіду у цьому контексті дали можливість визначити такі принципи формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій: екологізації освітнього процесу; гуманістичної спрямованості; міждисциплінарності; систематичності; аксіопедагогіки; зв'язку теорії з практикою; соціальної відповідальності та сталого розвитку. Принцип екологізації освітнього процесу передбачає інтеграцію екологічної проблематики в усі складові освітнього процесу незалежно від спеціальності. Формування екологічних цінностей не обмежується вивченням окремих дисциплін екологічного спрямування, а здійснюється через наповнення навчальних курсів, виховних заходів, науково-дослідної та практичної діяльності екологічним змістом.

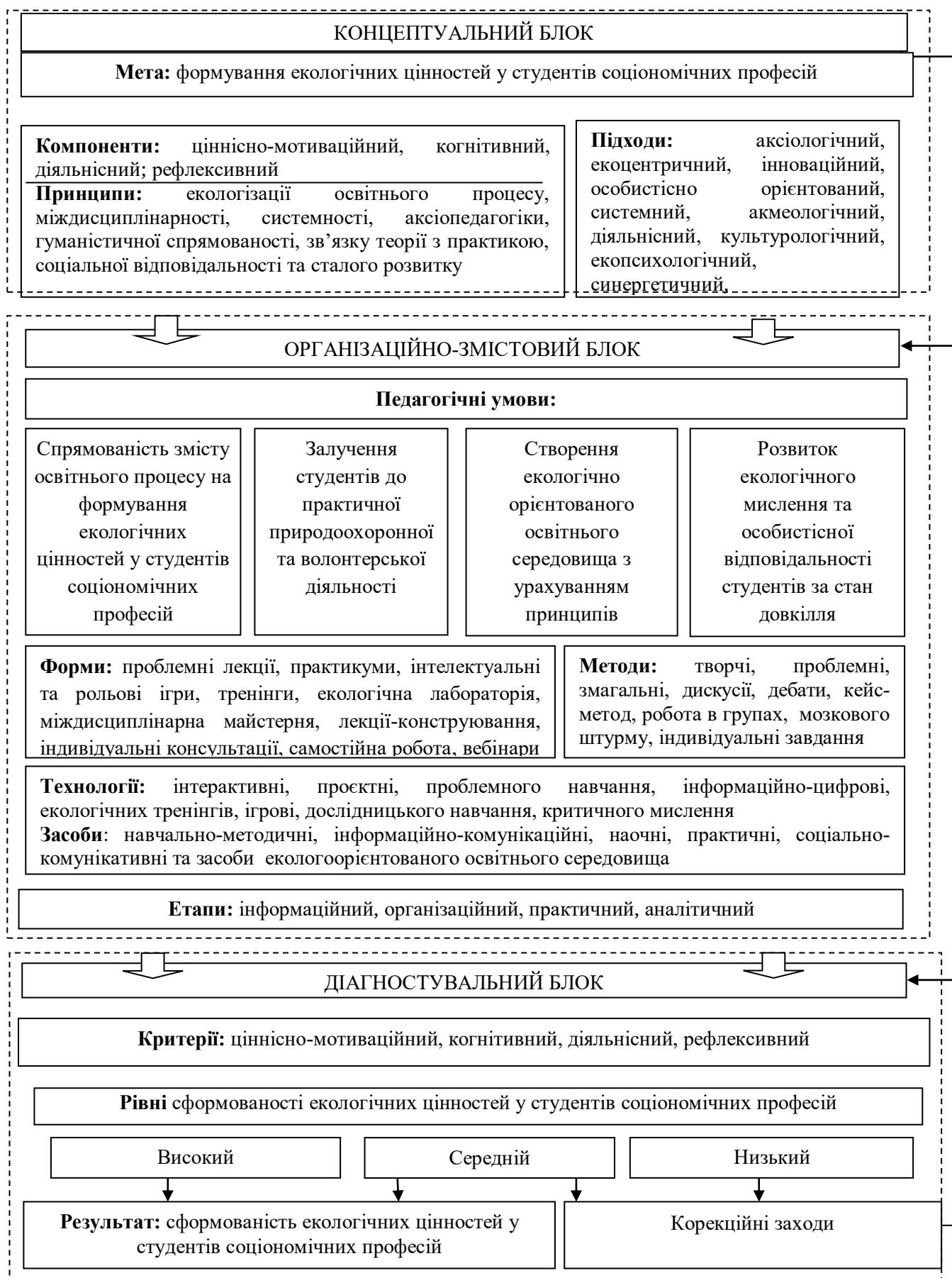

Рисунок 2.1 – Модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій

Реалізація цього принципу сприяє усвідомленню студентами взаємозалежності людини, суспільства і природи, розвитку екологічного мислення та відповідального ставлення до довкілля.

Принцип гуманістичної спрямованості [37] ґрунтується на визнанні людини найвищою цінністю та необхідності гармонізації її взаємин із природним середовищем. Він орієнтує освітній процес на розвиток морально-етичних якостей особистості, емпатії, відповідальності за наслідки власної діяльності щодо природи та суспільства. Гуманістична спрямованість формує переконання, що турбота про довкілля є невід'ємною складовою загальнолюдських цінностей і культури особистості.

Сутність принципу міждисциплінарності [61; 83] полягає в інтеграції знань із різних галузей науки для комплексного розуміння екологічних проблем. Формування екологічних цінностей потребує поєднання екологічних, психологічних, педагогічних, соціологічних, економічних та етичних знань. Міждисциплінарний підхід дає змогу студентам усвідомити багатовимірність екологічних викликів сучасності та знаходити шляхи їх вирішення з урахуванням соціальних, культурних і професійних аспектів.

Принцип систематичності [233] передбачає цілеспрямований, безперервний і логічно вибудований процес формування екологічних цінностей протягом усього періоду професійної підготовки. Засвоєння екологічних знань, розвиток екологічного мислення та набуття досвіду екологічно доцільної поведінки повинні здійснюватися поступово – від формування базових уявлень до вироблення стійких переконань і практичних навичок. Систематичність забезпечує стабільність і довготривалість сформованих ціннісних орієнтацій.

Принцип аксіопедагогіки [79] орієнтує освітній процес на формування ціннісної сфери особистості як основи її світогляду та поведінки. У контексті екологічної освіти він передбачає усвідомлення природи як самостійної цінності, а не лише ресурсу для задоволення людських потреб. Реалізація цього принципу сприяє розвитку екологічної свідомості, формуванню особистісно

значущого ставлення до охорони довкілля та готовності керуватися екологічними цінностями у професійній і повсякденній діяльності.

Відповідно до принципу зв'язку теорії з практикою [131; 155; 225] екологічні знання повинні набувати практичного спрямування та реалізовуватися через конкретну діяльність студентів. Формування екологічних цінностей є ефективним за умови залучення здобувачів освіти до природоохоронних акцій, волонтерських проєктів, екологічного моніторингу, дослідницької роботи, громадських ініціатив. Практична діяльність дозволяє трансформувати знання і переконання у реальні моделі екологічно відповідальної поведінки.

Принцип соціальної відповідальності передбачає формування у студентів усвідомленого ставлення до власної ролі у розв'язанні екологічних проблем і відповідальності за збереження довкілля. Його зміст полягає у розвитку здатності оцінювати соціальні та екологічні наслідки власних рішень і вчинків, керуватися нормами екологічної етики та реалізовувати екологічно доцільні моделі поведінки у професійній й суспільній діяльності. Для студентів соціономічних професій цей принцип є особливо важливим, оскільки специфіка їхньої майбутньої професії пов'язана з взаємодією з людьми, просвітницькою діяльністю та формуванням екологічної культури, свідомості й відповідального ставлення до природи в різних соціальних групах.

Принцип сталого розвитку визначає необхідність формування в студентів розуміння взаємозв'язку екологічних, соціальних та економічних аспектів розвитку суспільства. Він орієнтує на задоволення потреб сьогодення без шкоди для майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Реалізація цього принципу сприяє формуванню екологічного мислення, екологічної культури та готовності брати участь у розв'язанні глобальних і локальних проблем сталого розвитку через професійну та громадську діяльність.

Сукупність зазначених принципів утворює цілісну методологічну основу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, забезпечуючи єдність знань, ціннісних орієнтацій, особистісних переконань та

практичного досвіду екологічно відповідальної діяльності. Застосування зазначених принципів забезпечує системність процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, сприяє розвитку екологічної свідомості, відповідальної поведінки та готовності майбутніх фахівців реалізовувати ідеї сталого розвитку у професійній діяльності. Їх синергія забезпечує побудову комплексної методології формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, що ґрунтується на врахуванні специфіки їхньої фахової підготовки та особливостей сучасного освітнього середовища.

Методологічну основу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій забезпечує комплексне використання аксіологічного, екоцентричного, інноваційного, особистісно орієнтованого, системного, діяльнісного, міждисциплінарного, культурологічного, акмеологічного, екопсихологічного та синергетичного підходів. Їх інтеграція дозволяє поєднати ціннісні орієнтації, екологічні знання, особистісний розвиток і практичну діяльність, що сприяє підготовці фахівців, здатних діяти відповідально щодо довкілля та реалізовувати принципи сталого розвитку у професійній діяльності.

У межах аксіологічної парадигми людина розглядається як найвища суспільна цінність, а особливого значення набуває створення та впровадження механізмів, здатних забезпечити збереження цінності людського життя й особистості за будь-яких природних і соціальних умов існування. Такий підхід обґрунтовується через концепт «аксіологічного потенціалу» особистості, соціальної групи та суспільства, який представлений у наукових дослідженнях І. Беха [14], І. Карпенко [93], І. Сопівник [215; 216], М. Роганової [194], Г. Шевченко [243].

Основними ідеями аксіологічного підходу в освіті Р. Винничук називає «універсальність і фундаментальність гуманістичних цінностей, єдність цілей і засобів, пріоритет ідеї свободи» [43, с. 93]. Імпонує думка, що особистісне становлення людини відбувається в процесі засвоєння гуманістичних цінностей, які є фундаментом загальнолюдської культури. Тому інтеграція

таких цінностей в освітній процес має важливе суспільне значення. Ефективність цього процесу значною мірою визначається рівнем гуманізації як суспільства загалом, так і окремої особистості. У сучасному гуманістичному світогляді людина розглядається як найвища цінність, основний критерій оцінювання суспільних явищ і провідний орієнтир соціальних перетворень [43, с. 93]. Застосування аксіологічного підходу забезпечує перехід суспільно значущих цінностей у сферу особистісних переконань і пріоритетів. У результаті цього цінності не лише усвідомлюються людиною, а й набувають для неї індивідуального смислу, стають складовою її внутрішнього світу та визначають поведінку й життєві орієнтири. Особливої актуальності аксіологічний підхід набуває в сучасних умовах динамічних соціокультурних трансформацій, що супроводжуються переосмисленням і зміною ціннісних орієнтацій суспільства

Поняття «аксіологічний потенціал» є базовим для осмислення морального потенціалу особистості, показником якого виступає система ціннісних орієнтацій здобувача освіти, а також сформовані у нього уявлення щодо життєвих цілей, потреб, соціальних установок і визначальних чинників поведінки [13]. Аксіологічний потенціал людини можна вимірювати та прогнозувати [13] та реалізовувати як передумову керованого формування екологічних цінностей студентів.

Імпонує наукова позиція І. Беха [13]. Вчений робить акцент на розумінні ідеалів як впливових виховних факторів свідомості людини. Ціннісний підхід ґрунтується на спрямуванні педагогічного процесу на утвердження ідеалів і системи цінностей. При цьому провідна увага приділяється формуванню ціннісних орієнтацій як основи самореалізації особистості в конкретному виді діяльності, зокрема – екологічної.

Сутність екоцентричного підходу полягає у визнанні природи самодостатньою цінністю, яка має право на існування незалежно від її корисності для людини. Екоцентричний підхід виходить із ідеї рівноцінності всіх компонентів екосистеми та необхідності гармонійного співіснування

людини і природи, про що йшлося у підрозділі 1.1. Зокрема, А. Leopold [281] сформулював концепцію «етики землі» (Land Ethic), відповідно до якої людина є частиною біотичної спільноти, а не її володарем, одним із перших сформулював ідею цінності природи незалежно від її користі для людини. Учений А. Næss наголошував на внутрішній цінності всіх форм життя та необхідності гармонійного співіснування людини і природи [287]. Його концепція «глибинної екології» (Deer Ecology) стала філософською основою екоцентризму. J. Lovelock є автором гіпотези Гайї, згідно з якою Земля функціонує як єдина саморегульована система [285]. Вчення В. Вернадського про біосферу і ноосферу заклало підґрунтя для усвідомлення нерозривного зв'язку людини та природи [236]. До основних положень екоцентричного підходу відносять такі: визнання природи самостійною цінністю; усвідомлення взаємозалежності людини, суспільства і довкілля; формування відповідального ставлення до природних ресурсів; орієнтація на збереження біорізноманіття та екологічної рівноваги; розвиток екологічно доцільної поведінки; виховання готовності брати участь у вирішенні екологічних проблем; формування екологічного стилю життя.

Екоцентричний підхід до формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій передбачає усвідомлення природи як самостійної цінності, формування екологічної свідомості, відповідальності та готовності до екологічно доцільної діяльності, що забезпечує гармонізацію взаємовідносин людини, суспільства і довкілля відповідно до ідей сталого розвитку. В українській педагогічній науці окремі положення екоцентричного підходу розробляли та використовували у дослідженнях екологічного виховання й освіти Н. Пустовіт [185].

Інноваційний підхід до формування екологічних цінностей у студентів ґрунтується на використанні сучасних педагогічних технологій (D. Tilbur [310; 311], S. Sterling [299], B. Jickling, H. Spork [276]) цифрових ресурсів, інтерактивних методів навчання [4; 48; 309; 316] та практикоорієнтованих форм діяльності. На відміну від традиційного підходу, що переважно спрямований на

передачу знань про довкілля, інноваційний підхід акцентує увагу на розвитку екологічного мислення, формуванні особистісної відповідальності та готовності до екологічно доцільної поведінки. Основними характеристиками інноваційного підходу [90; 157; 183; 213] є використання інтерактивних технологій навчання (дискусії, тренінги, воркшопи, дебати, мозкові штурми); застосування проєктного та проблемно-орієнтованого навчання для розв'язання реальних екологічних проблем; інтеграція цифрових технологій, онлайн-платформ, віртуальних лабораторій, мультимедійних ресурсів; залучення студентів до волонтерської, природоохоронної та громадської діяльності; розвиток навичок міждисциплінарної взаємодії та системного бачення екологічних процесів.

Учені (О. Аніщенко [4], І. Бех [14], В. Григоренко [64], О. Заболотська [76], Г. Шевченко [244]) звертають увагу, що ці інноваційні технології є педагогічними системами гарантованого досягнення освітньо-виховного результату.

Аналіз результатів дослідження дає підстави стверджувати, що засвоєння студентами екологічних цінностей є значно результативнішим за умови їх активної участі у практичній діяльності, колективній взаємодії, цифровій комунікації та набутті власного досвіду, ніж за використання переважно традиційних лекційних форм навчання. Це зумовлює необхідність ширшого впровадження інноваційних освітніх практик, серед яких особливе місце посідають екологічні проєкти, громадські природоохоронні ініціативи, екологічні квести, хакатони, онлайн-кампанії та волонтерські акції. Участь студентів у таких формах діяльності забезпечує не лише засвоєння екологічних знань, а й їх перетворення на стійкі переконання, ціннісні орієнтації та екологічно відповідальні моделі поведінки.

Особистісно орієнтований підхід передбачає спрямування освітнього процесу на розвиток індивідуальності студента, його потреб, мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій та особистісного досвіду. Дослідники Г. Беленька [16], Л. Овсянецька [137], Л. Лук'янова [119], Г. Пустовіт [183] переконливо

сформулювали та обґрунтували ціннісні основи особистісно-орієнтованих стратегій освіти. У контексті формування екологічних цінностей цей підхід забезпечує не лише засвоєння екологічних знань, а й їх перетворення на внутрішні переконання та життєві пріоритети. За такого підходу студент виступає не об'єктом педагогічного впливу, а активним суб'єктом екологічної освіти та виховання. У межах особистісно орієнтованого підходу формування екологічних цінностей здійснюється через врахування індивідуального екологічного досвіду студентів; розвиток екологічної самосвідомості та рефлексії; створення ситуацій морального та екологічного вибору; стимулювання особистої відповідальності за стан довкілля; розвиток внутрішньої мотивації до екологічно доцільної поведінки.

Системний підхід до формування екологічних цінностей студентів (Л. Лук'янова [119], С. Совгіра [207], Н. Пустовіт [184]) передбачає розгляд цього процесу як цілісної педагогічної системи, що об'єднує взаємопов'язані цільовий, змістовий, процесуальний та результативний компоненти. Його реалізація забезпечує узгоджену взаємодію навчальної, виховної, науково-дослідної та практичної діяльності студентів, спрямовану на формування екологічних знань, переконань, ціннісних орієнтацій та екологічно відповідальної поведінки.

Системний підхід дозволяє розглядати процес формування екологічних цінностей у студентів як цілісну та взаємопов'язану педагогічну систему. Відповідно до положень системного підходу, екологічні цінності не виникають спонтанно під впливом окремих навчальних дисциплін або виховних заходів, а формуються в результаті комплексної взаємодії цілей, змісту, методів, форм, засобів навчання, освітнього середовища та активної діяльності самого студента. З позицій системного підходу, процес формування екологічних цінностей розглядається як сукупність взаємозалежних компонентів (мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісного та рефлексивного), кожен із яких виконує власну функцію, але лише в їхній взаємодії забезпечується становлення екологічно відповідальної особистості.

Діяльнісний підхід (В. Кремень [112]) до формування екологічних цінностей у студентів передбачає їх активне залучення до різних видів екологічно спрямованої діяльності. Відповідно до цього підходу екологічні цінності формуються через особистий досвід участі в природоохоронних, волонтерських, дослідницьких заходах. Це забезпечує перетворення екологічних знань на стійкі переконання, ціннісні орієнтації та екологічно відповідальну поведінку. Реалізація цього підходу сприяє розвитку екологічної свідомості, особистої відповідальності та готовності студентів до практичного вирішення екологічних проблем.

Екопсихологічний підхід сформувався на перетині психології середовища (екологічної психології) та класичної педагогіки (Ю. Швалб [72], В. Скребець, І. Шлімакова [73], О. Єресько [74], А. Льовочкіна [121]). Цей підхід зміщує акцент із раціонального вивчення законів природи (біології, географії, екології) на внутрішній світ людини, її переживання, сприйняття довкілля та ідентифікацію себе як невіддільної частини екосистеми. Екологічні цінності, за такого підходу, є глибоким емоційним переживанням студента, що перетворюють природу із зовнішнього об'єкта захисту на внутрішню цінність самого «Я».

Акмеологія — це наука про досягнення людиною вершин свого професійного та особистісного розвитку («акме»). Використання акмеологічного підходу (В. Аніщенко, В. Мірошніченко [3], А. Келемен [96]) для формування екологічних цінностей у студентів розглядається не просто як накопичення знань про природу, а як складова їх професійної зрілості, коли у свідомості студента формується думка, що успіх людини (соціальний, психологічний, фізичний) неможливе в деструктивному екологічному середовищі. Акмеологічний підхід зміщує акцент із зовнішнього контролю (мусиш берегти природу) на внутрішню мотивацію. Студенти вчаться аналізувати, як їхні професійні рішення впливають на соціоприродне середовище.

Значний потенціал щодо розширення площини сприйняття екологічних цінностей, гармонізацію відносини між людиною, суспільством та природою

відіграє культурологічний підхід. Якщо акмеологія спрямовує до професійної вершини, а екопсихологія працює з почуттями та емпатією, то культурологічний підхід інтегрує екологічні цінності у загальну систему людських цінностей і культури. Цей підхід вчить студентів сприймати світ цілісно [159; 212; 228; 229; 244]. Він поєднує природничо-наукові знання з гуманітарними цінностями (мистецтвом, філософією, традиціями). Екологічні цінності трактуються як складова екологічної культури, яка є елементом культури професійної.

Синергетичний підхід базується на уявленні про людину, суспільство та природу як складні відкриті системи, здатні до самоорганізації та саморозвитку. Такі вчені в галузі теорії і методики виховання, як Є. Зеленов [83], Г. Шевченко [244], Ж. Юзвак [247], розглядають природу, людину, суспільство і світ як відкриті, складноорганізовані системи, що характеризуються здатністю до самокерування, саморегуляції та саморозвитку, і пропонують синергетичний підхід як актуальний у вивченні сутності та структури цінностей. Оскільки формування екологічних цінностей ми розглядаємо як нелінійний процес, що відбувається під впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників, вважаємо, цей підхід дозволяє враховувати індивідуальні траєкторії розвитку студентів, стимулювати їхню самостійну екологічну активність, здатність до прийняття відповідальних рішень у складних екологічних ситуаціях.

Сутність міждисциплінарного підходу [124; 221] полягає в поєднанні знань, методів і способів пізнання різних наук для формування цілісного бачення взаємозв'язків між людиною, суспільством і природою. Такий підхід дозволяє студентам усвідомити багатовимірність проблеми формування екологічних цінностей. Зокрема, Н. Рідей зазначає, що міждисциплінарна інтеграція є не простим поєднанням змістових компонентів різних дисциплін, а важливим методологічним принципом організації професійної підготовки. Вона сприяє розвитку інноваційного педагогічного мислення, формуванню здатності до проєктування та моделювання освітнього середовища, підвищенню адаптивності майбутніх фахівців до змінних умов професійної діяльності та

забезпечує цілісне бачення складних педагогічних і соціальних явищ [193]. Значущість міждисциплінарного підходу полягає в здатності формувати новий рівень професійної підготовки через взаємозв'язок когнітивних, технологічних та креативних компонентів діяльності [223, с. 216]. Його реалізація здійснюється через інтеграцію екологічної проблематики у зміст різних навчальних дисциплін; проведення міждисциплінарних проєктів і досліджень; аналіз реальних екологічних ситуацій та кейсів; організацію волонтерської та природоохоронної діяльності; залучення студентів до обговорення соціально-екологічних проблем на основі різних наукових позицій.

Зростає роль міждисциплінарного підходу, зокрема за умов воєнного стану, оскільки екологічні наслідки війни мають комплексний характер і поєднують природоохоронні, економічні, соціальні, психологічні та гуманітарні аспекти. Аналіз таких проблем, як екоцид, забруднення ґрунтів і водних ресурсів, мінна небезпека, деградація та руйнування екосистем, потребує інтеграції знань з екології, права, психології, соціальної роботи й громадянської освіти. Саме міждисциплінарна взаємодія створює підґрунтя для комплексного аналізу екологічних викликів воєнного часу та формування у студентів здатності приймати обґрунтовані рішення щодо їх подолання.

Аналіз педагогічних джерел [79; 217; 229] свідчить, що для комплексного дослідження процесу формування екологічних цінностей у студентів як складової їх професійної підготовки доцільно розглядати його через систему певних етапів. Ураховуємо позицію В. Рогози та Ю. Пелеха [197], які вказують на досягнення результатів в три етапи:

1) Теоретичний – спрямований на набуття, узагальнення та систематизацію студентами аксіологічних знань, а також на засвоєння принципів, методів, форм і засобів використання положень аксіологічної теорії у професійній діяльності. Реалізація цього етапу забезпечується вивченням навчальної дисципліни «Аксіологія».

2) Практичний – передбачає формування у майбутніх фахівців умінь, навичок і професійно значущих якостей, необхідних для здійснення

педагогічної діяльності, зокрема екологічного та аксіологічного спрямування. Реалізація практичного етапу пов'язана з вивченням спецкурсу «Аксіологічні основи професійної підготовки майбутніх учителів природничих наук».

3) Закріплювальний – реалізується засобами аксіопедагогічного тренінгу і має на меті закріплення та практичну апробацію знань, умінь і особистісних якостей, набутих на попередніх етапах.

Ефективність формування екологічних цінностей значною мірою залежить від узгодженості між його етапами та відповідними педагогічними умовами. Саме їх взаємозв'язок забезпечує цілісність, логічну послідовність і результативність цього педагогічного процесу.

Вважаємо, етап підготовки виступає відносно самостійною складовою діяльності, що охоплює шлях від педагогічного задуму до оцінювання отриманих результатів. З огляду на це, процес формування екологічних цінностей у студентів доцільно реалізовувати послідовно через такі етапи: інформаційний, організаційний, практичний та аналітичний.

Інформаційний етап спрямований на розширення екологічних знань студентів, осмислення ними сутності екологічних цінностей і розуміння глобальних та локальних проблем довкілля. На цьому етапі студенти ознайомлюються з основними принципами сталого розвитку, усвідомлюють взаємозв'язок між діяльністю людини та станом природи, а також значення особистої відповідальності за її збереження.

Організаційний етап – передбачає розроблення та впровадження педагогічних умов формування екологічних цінностей студентів.

Практичний етап – спрямований на набуття студентами досвіду екологічно доцільної поведінки через безпосередню участь у природоохоронній, дослідницькій та просвітницькій діяльності, застосування екологічних знань у реальних і змодельованих професійних ситуаціях.

Аналітичний етап – передбачає оцінювання результативності проведеної роботи, розвиток рефлексії, самооцінки та самоконтролю, аналіз сформованості

екологічних цінностей і визначення перспектив подальшого особистісного та професійного екологічного саморозвитку.

Послідовна реалізація зазначених етапів забезпечує поступовий перехід від засвоєння екологічних знань до їх усвідомлення як особистісно значущих цінностей та втілення в практичній діяльності й поведінці майбутніх фахівців соціономічної сфери.

Освітня практика може забезпечити досягнення мети тільки шляхом свідомого і цілеспрямованого створення і реалізації необхідних для цього педагогічних умов [180, с. 152]. Визначаємо такі педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій: спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки; розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля. Про це йдеться в підрозділі 2.2 дисертації.

Реалізація педагогічних умов формування екологічних цінностей студентів передбачає урахування специфіки цього явища при застосуванні сукупності форм, методів, технологій та засобів, що використовуються в освітньому процесі і становлять його діяльнісну складову.

Поняття «форма» (від лат. *forma* – зовнішній вигляд, будова) розглядається як зовнішнє вираження, обрис, тип або структура певного явища, що визначається його змістом. Форма будь-якого явища відображає його внутрішню організацію, змістову сутність і систему відносно сталих зв'язків між складовими елементами [249].

У науково-педагогічній літературі представлено різні підходи до класифікації форм організації навчальної діяльності. Для нашого дослідження особливе значення має класифікація, що ґрунтується на кількості учасників освітнього процесу та передбачає виокремлення індивідуальних, групових і колективних форм.

Індивідуальна форма організації діяльності у підготовці студентів характеризується високим рівнем їх самостійності. Її перевага полягає в тому, що навчання максимально враховує пізнавальні можливості, індивідуальні здібності та рівень сформованості необхідних професійних якостей кожного студента. Ефективність такої форми забезпечується вдалим добром диференційованих завдань і чітким розподілом функцій під час виконання навчальних завдань або моделювання професійних ситуацій. Водночас її недоліком є обмеженість міжособистісної взаємодії, оскільки досвід індивідуальної діяльності не завжди стає надбанням колективу. Тому індивідуальну роботу доцільно поєднувати з груповими та колективними формами організації навчання.

Групова форма організації діяльності передбачає спільне розв'язання поставлених завдань шляхом взаємодії всіх учасників групи. Обмін думками, колективний пошук шляхів вирішення проблемних ситуацій сприяють активізації пізнавальної діяльності, розвитку мислення, поглибленню знань та збагаченню практичного досвіду студентів. У процесі групової діяльності реалізується також виховний потенціал навчання, оскільки формуються навички співпраці, взаєморозуміння, відповідальності, уміння вести конструктивний діалог. Отже, раціональне поєднання індивідуальних, групових і колективних форм організації діяльності підвищує пізнавальну активність студентів, створює умови для взаємного навчання та сприяє формуванню екологічних цінностей.

Форми організації діяльності та методи навчання перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки саме методи наповнюють форми конкретним змістом і визначають способи реалізації поставлених освітніх завдань.

Засоби формування екологічних цінностей ми розглядаємо як сукупність ресурсів, методів, матеріалів і форм організації освітньої діяльності, що забезпечують розвиток екологічної свідомості, відповідального ставлення до природи та готовності діяти відповідно до принципів сталого розвитку. До них відносимо такі засоби:

навчально-методичні, які забезпечують змістове наповнення освітнього процесу та методичний супровід формування екологічних цінностей (освітні програми й навчальні плани з інтегрованим екологічним компонентом; підручники, навчальні посібники, методичні рекомендації; навчально-методичні комплекси дисциплін; кейси екологічного змісту; збірники практичних завдань, ситуаційних вправ, тестів; методичні матеріали для проведення тренінгів, семінарів, круглих столів);

інформаційно-комунікаційні засоби, на основі використання цифрових технологій (системи дистанційного навчання; мультимедійні презентації, інтерактивні лекції; електронні підручники та цифрові бібліотеки; освітні відео, вебінари; інтерактивні карти; мобільні застосунки екологічного моніторингу; онлайн-платформи для екологічних курсів; віртуальні лабораторії та симулятори; цифрові сервіси для проведення екологічних опитувань);

наочні (плакати, стенди, тематичні виставки; екологічні карти, схеми, інфографіка; фотографії природних об'єктів; моделі екосистем; колекції природних матеріалів; відеофільми, документальні стрічки; інформаційні куточки з екологічної тематики; QR-коди з доступом до додаткових матеріалів);

практичні (лабораторні та практичні роботи; польові дослідження й екскурсії; екологічний моніторинг довкілля; навчальні експедиції; проєктна діяльність; участь у природоохоронних акціях; сортування відходів і впровадження системи роздільного збору сміття; озеленення території університету; волонтерські екологічні заходи; участь у конкурсах);

соціально-комунікативні, коли формування екологічних цінностей відбувається через соціальну взаємодію та спільну діяльність (дискусії, круглі столи; тренінги та майстер-класи; робота в малих групах; командні екологічні проєкти; рольові та ділові ігри; зустрічі з екологами, представниками природоохоронних організацій; наставництво та студентське самоврядування; участь у громадських екологічних ініціативах; екологічні клуби та гуртки; інформаційні кампанії та соціальні флешмоби);

засоби екологоорієнтованого освітнього середовища як вияв екологічно відповідальної поведінки (екологічна інфраструктура закладу освіти (контейнери для сортування відходів, пункти збору батарейок, енергоощадне обладнання); озеленені території, навчальні екостежки, ботанічні куточки; екологічні правила та традиції закладу; партнерство із природоохоронними установами та громадськими організаціями; підтримка студентських екологічних ініціатив та волонтерських проєктів).

Інтегроване використання цих засобів сприяє формуванню екологічних цінностей у студентів. Виходячи з цього, було визначено таку їх класифікацію:

форми: колективні та групові (проблемні лекції, практикуми, інтелектуальні та рольові ігри, тренінги, екологічна лабораторія, міждисциплінарна майстерня, лекції-конструювання, вебінари), індивідуальні (консультації, самостійна робота); вебінари);

методи: творчі, проблемні, змагальні, дискусії, кейс-метод, мозкового штурму, робота в групах, індивідуальні завдання;

технології: інтерактивні, проєктні, проблемного навчання, інформаційно-цифрові, тренінгові, ігрові, дослідницького навчання, критичного мислення;

засоби: навчально-методичні, інформаційно-комунікаційні, наочні, практичні, соціально-комунікативні та засоби екологоорієнтованого освітнього середовища.

Як було з'ясовано нами раніше [180, с. 148], екологічні цінності є інтегративним особистісним утворенням, що поєднує систему ціннісних орієнтацій (мотиваційно-ціннісний компонент), екологічних знань (когнітивний компонент), практичних умінь (діяльнісний компонент) і досвіду екологічно відповідальної поведінки (рефлексивний компонент).

Для діагностики сформованості екологічних цінностей важливу роль має визначення критеріїв їх сформованості та показників кожного критерію. З урахуванням аналізу праць сучасних дослідників [128; 130; 159; 184] визначено такі критерії сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних: ціннісно-мотиваційний; когнітивний; діяльнісний та рефлексивний. Також

визначено рівні (високий, середній, низький) сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Про це йдеться в підрозділі 2.1. дисертації.

Функція діагностування рівня сформованості екологічних цінностей реалізується протягом усього процесу фахової підготовки студентів. Вона має безперервний характер і не зводиться лише до фіксації досягнутих результатів. Її сутність полягає у своєчасному виявленні та аналізі помилок у діяльності студентів, оперативному реагуванні викладача, а також у визначенні шляхів їх усунення й здійсненні відповідних корекційних заходів.

Корекція забезпечує можливість вносити зміни у намічений поетапний алгоритм роботи. Термін «корекція» у перекладі із латинської «correctio» – виправлення [215, с. 185]. Можливість своєчасної корекції процесу формування екологічних цінностей дає змогу враховувати індивідуальні особливості й освітні потреби як окремого студента, так і академічної групи загалом. Це сприяє більш гнучкій організації взаємодії між викладачем і студентами та підвищує ефективність освітнього процесу.

На цьому етапі також відбувається формування здатності студентів до рефлексії, самооцінювання та саморегуляції власної екологічної діяльності і поведінки.

Отже, на основі методу моделювання ми розробили та обґрунтували структурно-функціональну модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, що складається з цільового (мета, принципи та підходи до формування, компоненти); організаційно-змістового (форми, методи, технології, засоби, етапи, педагогічні умови формування екологічних цінностей) та діагностувального (критерії, рівні сформованості екологічних цінностей, корекційні заходи, результат) блоків.

Вона сприяє більш глибокому осмисленню сутності формування екологічних цінностей як цілісного педагогічного процесу та дає змогу окреслити науково обґрунтовані підходи до його практичної реалізації. Розроблена структурно-функціональна модель відображає вимоги до рівня

сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, визначає основні підходи до розв'язання цієї проблеми, а також педагогічні умови, що забезпечують її ефективність. Застосування моделювання дозволило виокремити й систематизувати найбільш суттєві ознаки та характеристики процесу формування екологічних цінностей.

Висновки до розділу другого

1. Узагальнення зарубіжного досвіду формування екологічних цінностей студентів засвідчує, що в сучасній міжнародній освітній практиці екологічна освіта розглядається як один із ключових напрямів розвитку вищої освіти та важлива світоглядна основа підготовки майбутніх фахівців. Її головною метою є формування екологічно відповідальної особистості, здатної діяти відповідно до принципів сталого розвитку та сприяти збереженню природного середовища. У провідних країнах світу екологічні цінності визнаються невід'ємною складовою професійної підготовки майбутніх фахівців і формуються на засадах міждисциплінарного, компетентнісного та аксіологічного підходів. Їх формування забезпечується шляхом інтеграції екологічної проблематики в освітні програми, створення екологічно орієнтованого освітнього середовища, розвитку екологічного мислення та громадянської відповідальності, а також залучення студентів до практичної природоохоронної діяльності та вирішення актуальних екологічних проблем. Аналіз зарубіжного досвіду засвідчує, що ефективність формування екологічних цінностей значною мірою залежить від системного впровадження принципів сталого розвитку в усі напрями діяльності закладу вищої освіти, що забезпечує формування екологічно свідомого, соціально відповідального та професійно компетентного фахівця.

2. Визначено критерії сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний.

Ціннісно-мотиваційний критерій відображає ступінь сформованості у студентів ціннісного ставлення до природи та усвідомлення її значення для життєдіяльності людини і суспільства. Виявляється у таких показниках: усвідомлення цінності природи та природних ресурсів; визнання необхідності гармонійної взаємодії людини і довкілля; мотивація до екологічно відповідальної поведінки; готовність брати участь у природоохоронній діяльності.

Когнітивний критерій характеризує рівень екологічної обізнаності студентів, глибину та системність їх знань про природні процеси, екологічні проблеми сучасності та шляхи їх розв'язання. Показниками сформованості екологічних цінностей за когнітивним критерієм є такі: знання основ екології та принципів сталого розвитку; розуміння глобальних і локальних екологічних проблем; обізнаність щодо способів раціонального природокористування; здатність аналізувати екологічні ситуації.

Діяльнісний критерій відображає здатність студентів реалізовувати екологічні цінності у практичній діяльності та повсякденній поведінці. Показниками є такі: участь у природоохоронних заходах; дотримання екологічно доцільних моделей поведінки; здатність застосовувати екологічні знання у професійній діяльності; вияв ініціативи у реалізації екологічних проєктів.

Рефлексивний критерій характеризує здатність студентів до самоаналізу власних екологічних переконань, установок і поведінки. Відображається у таких показниках: усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля; здатність оцінювати власні екологічні вчинки; прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури; готовність сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності.

Визначені критерії у сукупності характеризують сформованість екологічних цінностей у студентів. Результати аналізу наукової літертури та дослідно-експериментальної роботи надали можливість визначити характеристики високого, середнього та низького рівнів сформованості

екологічних цінностей у студентів соціономічних професій для їх якісної оцінки.

3. Педагогічними умовами формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій визначено такі: спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки; розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля.

4. Визначені педагогічні умови склали основу структурно-функціональної моделі формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, яка містить концептуальний (мета, принципи та підходи до формування, компоненти); організаційно-змістовий (форми, методи, технології, засоби, етапи, педагогічні умови формування екологічних цінностей) та діагностувальний (критерії, рівні сформованості екологічних цінностей, корекційні заходи, результат) блоки.

З'ясовано, що мета є своєрідним уявленням результату формування екологічних цінностей. Принципами формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій є такі: екологізації освітнього процесу; гуманістичної спрямованості; міждисциплінарності; систематичності; аксіопедагогіки; зв'язку теорії з практикою; соціальної відповідальності та сталого розвитку.

Методологічну основу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій забезпечує комплексне використання аксіологічного, екоцентричного, інноваційного, особистісно орієнтованого, системного, діяльнісного, міждисциплінарного, культурологічного, акмеологічного, екопсихологічного та синергетичного підходів.

Визначено таку класифікацію форм організації діяльності та методів навчання:

форми: колективні та групові (проблемні лекції, практикуми, інтелектуальні та рольові ігри, тренінги, екологічна лабораторія, міждисциплінарна майстерня, лекції-конструювання, вебіари), індивідуальні (консультації, самотійна робота); вебіари);

методи: творчі, проблемні, змагальні, дискусії, кейс-метод, мозкового штурму, робота в групах, індивідуальні завдання;

технології: інтерактивні, проєктні, проблемного навчання, інформаційно-цифрові, тренінгові, ігрові, дослідницького навчання, критичного мислення;

засоби: навчально-методичні, інформаційно-комунікаційні, наочні, практичні, соціально-комунікативні та засоби екологоорієнтованого освітнього середовища.

Визначено етапи формування екологічних цінностей у студентів: інформаційний, організаційний, практичний та аналітичний.

Діагностувальний блок включає критерії, рівні сформованості екологічних цінностей, корекційні заходи, результат. Передбачає як контроль з боку науково-педагогічних працівників за вирішенням поставлених завдань, так самоконтроль студентів за правильністю виконання професійних дій у змодельованих умовах професійної діяльності.

Розроблена структурно-функціональна модель дозволяє вивчити складові елементи формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, сприяє більш глибокому осмисленню сутності формування екологічних цінностей як цілісного педагогічного процесу та дає змогу окреслити науково обґрунтовані підходи до його практичної реалізації.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях [169–171; 175–182; 289–292].

РОЗДІЛ 3.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

3.1. Зміст, організація та методика експериментальної роботи

Багатовимірний і складний характер процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій зумовив потребу в організації та проведенні педагогічного експерименту, що відповідає тематичній і предметній специфіці досліджень у галузі педагогічної науки. Педагогічне експериментальне дослідження у традиційному трактуванні базується на фактичному матеріалі, що підлягає емпіричній перевірці з метою визначення його результативності та практичної доцільності щодо обраного об'єкта. З огляду на наукову позицію Н. Волкової [49, с. 20], методика дослідження процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій передбачає комплекс методів, процедур, послідовних пізнавальних і перетворювальних дій, операцій та впливів, спрямованих на вирішення дослідницьких завдань.

Дослідження процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій здійснювалося з метою перевірки гіпотези щодо того, що цей процес буде результативним, якщо реалізувати відповідні педагогічні умови. Реалізація авторської ідеї в освітньому процесі має здійснюватися послідовно, через поетапне впровадження. Тому експериментальне дослідження щодо формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій передбачало проведення чотирьох етапів (рисунки 3.1). Кожен з етапів містив певні дослідницькі кроки (вирішення проміжних завдань).

Рис. 3.1 Логіка проведення педагогічного експерименту щодо формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій

Джерело: сформовано автором

На різних етапах у дослідженні брали участь 792 студенти соціономічних професій (спеціальність «Професійна освіта»), зокрема на пілотажному етапі – 264, на констатувальному – 376, на формувальному – 152. Особливістю педагогічних досліджень є дотримання певних принципів. У нашому дослідженні принципами дослідницького пошуку є такі:

– принцип об’єктивності, який передбачає всебічне врахування чинників, що впливають на перебіг досліджуваного явища або освітнього процесу, обґрунтований добір методологічних підходів і методів дослідження, адекватних поставлених меті, а також забезпечення достовірності отриманих результатів. Дотримання цього принципу виключає суб’єктивність і упередженість під час аналізу та оцінювання ефективності експериментальної роботи;

– принцип цілісності, який полягає у розгляді процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій як інтегрованої системи, що включає взаємопов’язані складові, елементи та аспекти, які

перебувають у постійній взаємодії та зумовлюють взаємні зміни; а також у системному зіставленні отриманих результатів із загальною динамікою досліджуваного процесу;

– генетичний принцип передбачає врахування сукупності зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; визначення можливих напрямів розвитку цього компонента освітнього процесу; а також виявлення проблем і труднощів, що виникають у процесі впровадження розробленого методичного забезпечення;

– принцип єдності логічного й історичного аспектів процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, що передбачає поєднання наявних теоретичних і практичних напрацювань педагогічної науки; а також орієнтацію на прогнозування та обґрунтування перспектив його подальшого розвитку в умовах сучасного освітнього середовища.

Реалізація всіх етапів дослідження здійснювалася з урахуванням визначених вище принципів.

Деталізуємо організаційні особливості кожного з цих етапів. Пілотажний (вересень – листопад 2024 р.) – був спрямований на ґрунтовне опрацювання психолого-педагогічної, філософсько-соціологічної та екологічної літератури, дисертацій, а також вивчення, узагальнення та аналіз накопиченого досвіду щодо формування екологічних цінностей у студентів в освітньому середовищі закладів вищої освіти. На цьому етапі дослідження було передбачено виконати такі завдання:

здійснити аналіз наукової літератури та нормативних документів, що регламентують питання формування екологічних цінностей у студентів;

провести опитування студентів соціономічних професій щодо розуміння ними необхідності формування екологічних цінностей, оцінити готовність студентів до формування екологічних цінностей, визначити ступінь обізнаності студентів про поняття «екологічні цінності», знання базових понять екологічної освіти;

проаналізувати існуючі наукові підходи до розуміння сутності екологічних цінностей у зазначеної категорії студентів.

проаналізувати зміст навчальних дисциплін та навчально-методичного забезпечення, екологічний потенціал освітнього середовища щодо розвитку екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля з урахуванням принципів аксіопедагогіки;

з'ясувати стан залучення студентів до практичної екологічної діяльності;

визначити актуальні напрями роботи та вдосконалення навчально-методичного забезпечення щодо формування екологічних цінностей у студентів.

Учасниками пілотажного етапу дослідження стали студенти старших курсів (2021 та 2022 років набору), тобто ті, котрі уже могли продемонструвати результати освіти, що дало змогу засвідчити потребу в удосконаленні екологічного аспекту організації освітнього процесу. Всього 264 особи (бакалаври спеціальності 015 «Професійна освіта»). Експериментальною базою пілотажного дослідження було обрано такі заклади вищої освіти: Національний університет біоресурсів і природокористування України, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Хмельницький національний університет (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Кількісний склад учасників пілотажного етапу дослідження

Заклад вищої освіти	Кількість студентів
Національний університет біоресурсів і природокористування України	134
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»	36
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського	38
Хмельницький національний університет	56
Всього:	264

Джерело: сформовано автором

Розглянемо детальніше узагальнені результати пілотажного етапу дослідження. У процесі пілотажного дослідження здійснено аналіз навчальних планів і ОП, робочих програм підготовки бакалаврів спеціальності 015 «Професійна освіта». Здійснення такого аналізу є необхідним для глибшого осмислення змісту навчального матеріалу та забезпечення тісного взаємозв'язку між теоретичними і практичними складниками освітнього процесу. Отримані результати співвідносилися з перебігом навчання, що дало змогу вносити відповідні зміни до змісту дисциплін з метою їх узгодження з предметом дослідження.

Підґрунтям формування екологічних цінностей вважаємо актуалізацію аксіологічного змісту навчальних дисциплін, що дозволяє забезпечити особистісний вибір студентів з вектором на формування екологічних цінностей. Тому для з'ясування потенціалу формування екологічних цінностей нами було здійснено аналіз змісту навчальних дисциплін спеціальності 015 «Професійна освіта».

На першому курсі студенти, переважно, вивчають дисципліни з циклу загальної і фахової підготовки. На другому курсі вивчаються, переважно, фахові дисципліни. На третьому та четвертому курсах переважають фахові дисципліни з блоку вибіркових. У цей час відбувається процес становлення студентів в галузі професійної освіти, а відтак – і соціономічної сфери.

Як свідчать результати проведеного аналізу освітньо-професійної програми (далі – ОПП) «Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології)» підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 015 Професійна освіта (015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології»), аналізу навчально-методичного забезпечення дисциплін цієї програми (Моніторинг освітнього середовища, Основи педагогічної майстерності, Педагогічні технології, Інноваційні технології в освіті, SMM-менеджмент у освіті, Історія педагогіки та освіти в зарубіжних

країнах, Історія педагогіки та освіти в Україні, Порівняльна педагогіка, Основи науково-педагогічних досліджень, Вступ до спеціальності, Технології викладання фахових дисциплін), екологічна тематика слабо представлена в змісті освітніх компонент. Зокрема, вона майже відсутня у планах лекцій і практичних занять, завданнях для самостійної роботи студентів.

Водночас, суттєве значення для формування екологічних цінностей студентів має навчальна дисципліна Психологія праці та екокультура особистості. Як зазначено в робочій програмі [167], метою Психології праці та екокультури особистості є ознайомлення студентів із психологічними закономірностями трудового процесу, відносинами людини і довкілля, вимогами до формування особистості працівника та екологічної культури людини; розкриття змісту та місця психології праці в системі наукового знання, історії її становлення, законів, принципів, підходів, методів, психологічного сенсу праці; аналіз психологічних проблем стимулювання трудової діяльності та мотивації праці, проблем успішності, працездатності та професійного потенціалу сучасного працівника, самореалізації особистості у різних видах професійної діяльності, а також психологічних проблем вивчення професій в сучасних соціокультурних умовах; принципів організації праці відповідно до вимог екологічної безпеки, безпеки життєдіяльності та охорони і гігієни праці. Вивчається на другому курсі (для студентів скороченого терміну навчання – на першому).

Серед завдань, вирішенню яких сприяє вивчення «Психології праці та екокультури особистості», є такі: формувати у студентів систему знань про роль екологічної культури для забезпечення сталого розвитку, глибокі переконання в необхідності екологізації людської діяльності та розуміння головних проблем, що пов'язані із забрудненням середовища існування, загальне уявлення про структуру, зміст, характер і специфіку співпраці з різними суспільними інституціями у процесі формування екокультури особистості; навчити організовувати роботу щодо формування екологічної культури особистості, свідомого та відповідального ставлення до

навколишнього середовища. Вивчення дисципліни сприяє набуттю такої фахової (спеціальної) компетентності: СК 10 – здатність упроваджувати ефективні методи організації праці відповідно до вимог екологічної безпеки, безпеки життєдіяльності та охорони і гігієни праці.

У межах цієї дисципліни можливим є висвітлення змісту понять «цінності» та «екологічні цінності», зокрема в межах змістового модуля 2. Екологічна культура як діяльність (теми: «Структура сучасної екології та її місце в системі наук», «Екологічні проблеми України. Сталий розвиток», «Природні ресурси та їх використання. Енергетична основа життєдіяльності людини. Екологічні аспекти життя людини», «Вплив чинників середовища на здоров'я людини. Джерела та види забруднювачів», «Діяльність людини та екологічні кризи. Природні ресурси України, їх стан», «Гармонізація стосунків особистості з довкіллям. Природоохоронна діяльність», «Екологічна спрямованість сучасної освіти. Екологічна культура як основа гармонійного розвитку людини»).

Визначений екологічний потенціал змісту дисципліни спрямований на формування у студентів професійної відповідальності за екологічну безпеку в професійному середовищі. Він передбачає впровадження технологій, що забезпечують психологічну залученість особистості до процесу взаємодії з природою, сприяють естетичному сприйняттю природних об'єктів, утвердженню ідеї самоцінності всього різноманіття живої природи, а також інтеграції принципів екологічної доцільності у сферу майбутньої професійної діяльності.

Варто констатувати наявність певного потенціалу щодо формування екологічних цінностей у змісті навчальних таких дисциплін:

«Формування ціннісного світогляду» (тема: «Зміст та напрямки формування ціннісного світогляду») вивчається аксіологічний підхід у вихованні, формування загальнолюдських, абсолютних, вічних цінностей, зокрема екологічних цінностей, цінностей здорового способу життя, екологічної відповідальності здобувачів освіти);

«Валеологія та основи медичних знань» (теми: «Екологічний світогляд людини як обов'язковий елемент валеологічного світогляду», «Умови ефективної реалізації валеологічної освіти») вивчається вплив на стан здоров'я людини соціальних і екологічних чинників; природне довкілля як середовище життєдіяльності людини; чинники техногенного забруднення довкілля; формуються ціннісно-орієнтовні настанови на збереження здоров'я і здоровий спосіб життя як невід'ємного складника життєвих цінностей і загальнокультурного світогляду студентів);

«Правова культура особистості» (теми: «Правова культура та правова свідомість», «Цінність правового регулювання», «Юридична відповідальність») формується здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя).

Аналіз змісту програм фахових дисциплін засвідчив, що в процесі їх опанування значна увага приділяється розвитку професійних умінь і якостей особистості, а також формуванню здатності організовувати природоохоронну діяльність, що є складовою професійної компетентності бакалавра спеціальності «Професійна освіта». Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що зміст зазначених дисциплін має суттєвий потенціал для формування екологічних цінностей студентів. Але вважаємо за доцільне розширити обсяг знань здобувачів щодо екологічно доцільної та відповідальної поведінки у довкіллі, а також принципів екологічно безпечної професійної діяльності.

Отримані результати дослідження, а також власний досвід професійної діяльності засвідчили, що потенціал навчальних дисциплін у формуванні екологічних цінностей студентів реалізується недостатньою мірою. З огляду на значний обсяг інформації, необхідно здійснювати цілеспрямований відбір

навчального матеріалу, опанування якого сприятиме формуванню у студентів чіткого розуміння сутності екологічних цінностей та усвідомлення їх значущості для майбутньої професійної діяльності. Для забезпечення методично обґрунтованого відбору змісту навчання доцільно спиратися на концептуальні засади екологічно безпечної діяльності. Така діяльність ґрунтується на принципі гармонізації відносин між людиною і природою, відповідно до якого природне середовище розглядається не лише як джерело ресурсів, а як цілісна система, що має власну цінність і потребує збереження. Такий підхід передбачає усвідомлення людиною відповідальності за наслідки впливу на довкілля та необхідність дотримання екологічних обмежень у будь-якій сфері діяльності. У нашому випадку – це сфера діяльності представників соціономічних професій.

Проведений аналіз ОПП, навчальних планів і робочих програм засвідчив обмежену представленість у них екологічного змісту, необхідного для формування екологічних цінностей студентів. Виявлено, що ключові складові формування екологічних цінностей розроблені недостатньо, а методологічні підходи та принципи організації освітнього процесу з урахуванням інтеграції професійних, аксіологічних і екологічних вимог не мають належного наукового обґрунтування. Крім того, екологічна складова освітнього процесу недостатньо реалізує свою прогностичну функцію. У результаті студенти, будучи підготовленими до виконання професійних завдань, виявляються недостатньо готовими до аналізу та розв'язання реальних екологічних ситуацій, з якими вони можуть зіткнутися у майбутній професійній діяльності.

З метою верифікації зазначених висновків було проведено опитування студентів спеціальності «Професійна освіта». Анкети, опитувальники та тести, використані в межах різних етапів дослідження, наведено у додатку А.

Результати опитування свідчать, що серед студентської молоді домінують такі цінності, як життя, здоров'я, матеріальне благополуччя, свобода, любов і сім'я. При розподілі цінностей за значимістю переважна більшість студентів (79,8 %) на перше місце поставили «цінність життя»; друге

місце в ієрархії цінностей посідають такі цінності, як «сім'я, рідні», «віддані друзі», «безпека», «здоров'я». Ієрархічний ряд продовжують «громадянська позиція», «міжособистісні взаємини», «довіра», «співпраця». Наступний щабель – «цінність культури та мистецтва», «гармонія з природою», «внутрішня гармонія», «саморозвиток». Таку картину розподілу цінностей пояснюємо впливом воєнного стану на ціннісну сферу студентів.

Водночас аналіз отриманих даних виявив певні особливості ціннісних орієнтацій залежно від статі та курсу навчання. Зокрема, для студенток більшої значущості набувають сімейні цінності, а також прагнення до особистісного розвитку й самовдосконалення. Натомість студенти-чоловіки частіше пов'язують свої життєві пріоритети з досягненням матеріальної незалежності. Встановлено також відмінності, зумовлені етапом навчання. Так, студенти першого–другого курсів високо оцінюють можливість вільно розпоряджатися власним часом, тоді як для студентів третього–четвертого курсів більшої ваги набувають самореалізація, професійне становлення та підготовка до майбутньої професійної діяльності.

Для з'ясування сутності процесу формування екологічних цінностей у студентів їм була запропонована анкета: Які екологічні цінності Ви вважаєте особливо необхідними для майбутньої професійної діяльності? Результати аналізу відповідей студентів на питання анкети представлено в таблицях 3.2–3.3.

За результатами опитування, що 39,4% вважають екологічні цінності важливими в суспільному житті, а 21,9% переконані, що суспільство має значну зацікавленість в розвитку екологічних цінностей. Результати дозволяють зробити висновок, що усвідомлення важливості формування екологічних цінностей визначається їхнім професійним вибором.

Аналіз результатів тестування та анкетування виявив, що 11,34% студентів демонструють високий рівень розуміння сутності екологічних термінів і впевнено застосовують їх у різних ситуаціях, що виникають під час обговорення екологічної проблематики.

Таблиця 3.2

Екологічні цінності, необхідні у майбутній професійній діяльності, n=264

№ п/п	Цінності	Кількість студентів (%)
1.	Цінності всіх форм життя, визнання природи як базової умови існування людини та суспільства	128 (48,5)
2.	Відповідальність за стан довкілля	98 (37,1)
3.	Усвідомлення взаємозв'язків у системі «людина – суспільство – природа», прогнозування наслідків діяльності та здатність приймати екологічно обґрунтовані рішення	42 (15,9)
4.	Орієнтація на сталий розвиток, розуміння необхідності збереження ресурсів для майбутніх поколінь	48 (18,2)
5.	Дотримання норм і правил екологічно доцільної поведінки, формування екобезпечних звичок у професійній і особистій діяльності	59 (22,3)
6.	Гуманістичне ставлення до природи	64 (24,5)
7.	Участі в природоохоронній діяльності, реалізація екологічних проєктів, популяризація екологічних знань	51 (19,3)
8.	Естетична цінність природи, сприйняття природи як джерела краси, гармонії та духовного розвитку	32 (12,1)
9.	Інтеграція екологічних принципів у професійну діяльність, здатність формувати екологічні цінності в інших	47 (17,8)

Джерело: сформовано автором

Такі студенти вміють інтегрувати знання з Психології праці та екокультури особистості, Формування ціннісного світогляду, Валеології та основ медичних знань, Правової культури особистості для обґрунтування висновків щодо передумов і наслідків екологічно значущих рішень та подій. Вони також виявляють прагнення до реалізації власних ініціатив, спрямованих на збереження довкілля та розвиток екологічних цінностей.

З метою визначення типу спрямованості екологічних цінностей (антропоцентричної, ситуативної чи екоцентричної) студентам було запропоновано анкетування, що ґрунтувалося на виявленні їхнього ставлення

до природи.

Таблиця 3.3

Розподіл відповідей студентів щодо значимості екологічних цінностей у житті суспільства, n=264

№ п/п	Трактування значимості	Кількість студентів (%)
1	Екологічні цінності важливі в суспільному житті	104 (39,4)
2	Суспільству байдуже до екологічних цінностей	6 (2,3)
3	Необхідність екологічних цінностей – лише формальна вимога, що реально не працює	33 (12,5)
4	Екологічні цінності важливі лише для окремих соціальних груп	31 (11,7)
5	Держава створює умови для формування екологічних цінностей	35 (13,3)
6	Суспільство має значну зацікавленість в розвитку екологічних цінностей	58 (21,9)

Джерело: сформовано автором

Отримані результати свідчать про існування трьох груп респондентів. Перша група характеризується антропоцентричною екологічною орієнтацією і охоплює 29,2% опитаних. Друга група, яка становить 56,1%, виявляє занепокоєння екологічними проблемами, однак не демонструє готовності до активної участі в екологічній діяльності, що відповідає ситуативному типу. Третя група (14,7%) не лише усвідомлює екологічні виклики, а й бере безпосередню участь у природоохоронних заходах, що свідчить про екоцентричну спрямованість. Отже, попри те, що організація освітнього процесу щодо формування екологічних цінностей загалом оцінюється як задовільна, у ній простежуються певні недоліки та резерви для вдосконалення.

У межах пілотажного експерименту для з'ясування особливостей процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій їм було запропоновано назвати навчальні дисципліни, на їх думку, сприяють формування екологічних цінностей. перерахувати заходи, які проводились в їхньому ЗВО, а також зазначити ті, в яких вони безпосередньо брали участь, та які, на їх думку, сприяють формування екологічних цінностей.

Серед виховних заходів, які студенти вважають найбільш значимими щодо впливу на формування екологічних цінностей, більшість студентів назвали такі: круглі столи та дискусії, присвячені екологічним питанням; екологічні конференції, форуми та наукові читання; екологічні акції (Чисте довкілля, Посади дерево); волонтерські природоохоронні заходи; екскурсії до природоохоронних об'єктів, заповідників, парків; участь у Всесвітньому дні Землі, Дні довкілля тощо. Заходи, у яких студенти безпосередньо брали участь такі: прибирання території університету; висаджування дерев і квітів; участь у екологічних акціях; сортування відходів; участь у круглих столах, конференціях і вебінарах; підготовка доповідей та презентацій на екологічну тематику.

Отже, результати проведеного етапу дослідження підтверджують, що підготовка студентів спеціальності 015 Професійна освіта передбачає формування в них екологічних цінностей. Проте, було виявлено низку суперечностей між: загостренням екологічних проблем сучасного суспільства та недостатнім рівнем сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; значним потенціалом освітнього середовища закладів вищої освіти у формуванні екологічних цінностей студентів та недостатнім використанням інтерактивних і міждисциплінарних підходів у цьому процесі; суспільною потребою у фахівцях соціономічної сфери, здатних реалізовувати принципи сталого розвитку та екологічної відповідальності, і недостатнім рівнем теоретико-методичного забезпечення формування екологічних цінностей у процесі їх професійної підготовки. Ці суперечності стали підґрунтям визначення змісту та методики формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Узагальнення та систематизація зібраних наукових матеріалів дали можливість:

- обґрунтувати актуальність обраної проблематики, визначити мету, завдання, об'єкт, предмет і суперечності дослідження;

- систематизувати й охарактеризувати домінантні напрями дослідження проблеми формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій;
- проаналізувати існуючі наукові підходи до розуміння сутності екологічних цінностей у зазначеної категорії студентів;
- уточнити структурні компоненти екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Результати пілотажного етапу стали основою для проведення дослідницьких кроків *констатувального етапу* (2024–2025 н. р.) дослідження, метою якого було виявлення наявного стану сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Описуючи сутність констатувального етапу дослідження, зазначимо, що він спрямовувався на вирішення таких завдань:

- розподіл студентів на контрольні та експериментальні групи;
- забезпечення об'єктивно рівних умов участі в експерименті для всіх його учасників;
- визначення рівнів сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій відповідно до розроблених критеріїв і показників.

Відомо, що метод (від грец. *Methodos* – шлях дослідження, пізнання, вчення) трактують як спосіб пізнання дійсності, засіб побудови та наукового обґрунтування знань, а також як інструмент дослідження предмета науки [222, с. 473]. У педагогіці вибір методів зумовлюється цілями, завданнями та конкретним етапом наукового дослідження. На цьому етапі вирішення поставлених завдань потребувало використання сукупності відповідних методів дослідження: теоретичних – для теоретичного осмислення проблеми (аналіз і синтез наукових джерел; порівняння та узагальнення; абстрагування і конкретизація; індукція та дедукція; термінологічний аналіз) та емпіричних – первинної діагностики та підтвердження теоретичних положень (педагогічне спостереження; анкетування; бесіда; аналіз результатів діяльності студентів). Застосовані методи дослідження відповідали критеріям доступності, чіткості та

конкретності формулювання запитань, а також забезпечували надійність і достовірність отриманих результатів.

Констатувальний етап дослідження проводився в Національному університеті біоресурсів і природокористування України (123 особи), Хмельницькому національному університеті (95 студентів), Навчально-реабілітаційному закладі вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут» (72 студенти), Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського (86 студентів). Всього до участі в експериментальній роботі було залучено 376 студентів другого, третього та четвертого курсів навчання (бакалаври спеціальності 015 «Професійна освіта»).

Аналіз отриманих даних необхідно доповнити доказами репрезентативності вибірки. Вважаючи, що множина студентів соціономічних професій є генеральною сукупністю, а розподіл показників екологічних цінностей студентів соціономічних професій у даній сукупності нормальним (тобто підпорядкованим нормальному закону розподілу), необхідно обґрунтувати репрезентативність наших вибірових даних, для того щоб мати підстави для екстраполяції отриманих даних у ході експерименту на всю генеральну сукупність.

Відповідно до генеральної сукупності було визначено склад контрольної й експериментальної груп за такими методами [219]:

а) гніздова вибірка, коли одиницями дослідження відбиралися не лише окремі респонденти, а й колективи із подальшим вибором студентів;

б) квотна вибірка, коли до експериментальної і контрольної груп відбирали студентів дотриманням квот (спеціальність, курс навчання, стать). При цьому було враховано рекомендації науково-педагогічного складу та керівництва начального закладу.

Після визначення складу експериментальної та контрольної груп за допомогою різних методів (бесіди, спостереження, анкетування, узагальнення незалежних характеристик) було здійснено вивчення студентів у обох групах.

У практикумі зі статистики [219] рекомендується підраховувати обсяг вибірки за формулою:

$$n = \frac{Nt^2\omega(1-\omega)}{Nl^2 + t^2\omega(1-\omega)}, \quad (3.1)$$

де n – шуканий обсяг вибірки;

t – коефіцієнт Стюдента;

N – обсяг генеральної сукупності;

l – гранична похибка вимірювань;

$\omega(1-\omega) \approx 0,25$ – приблизне значення так званої вибіркової частки.

Для порівняння звернемося до таблиці достатньо великих чисел. Як зазначають автори практикума зі статистики, вхідними аргументами (таблиця 3.4) є надійність (довірча ймовірність P), що задається, і похибка ε , яка допускається. У педагогічних дослідженнях, як правило, приймають, що $p = 0,97$, а рівень значущості $\varepsilon = 0,09$ [219]. Відповідно до цих значень, до експерименту необхідно було залучити 145 студентів соціономічних професій. З урахуванням цього обсяг вибірки (кількість студентів експериментальної та контрольної груп), яка забезпечує репрезентативність даних, було визначено у 152 особи.

Таблиця 3.4

Залежність обсягу безповторної вибірки від довірчої ймовірності, що задається, і похибки, яка допускається

P	ε				
	0,09	0,07	0,05	0,03	0,01
0,80	50	83	164	456	4105
0,85	63	105	207	575	5180
0,90	83	138	270	751	6763
0,95	118	195	384	1067	9603
0,97	145	240	470	1308	11773
0,99	204	338	663	1843	16587
0,995	243	402	787	2188	19693

Джерело: сформовано автором

При цьому величину вибіркової сукупності, було визначено з опорою на такі параметри, як величина вибіркової сукупності, величина генеральної сукупності, відсоток відбору.

З метою формування контингенту студентів з числа майбутніх бакалаврів спеціальності «Професійна освіта» для участі у контрольній та експериментальній групах попередньо було встановлено рівень однорідності учасників дослідження. Відповідно до цього педагогічний експеримент здійснювався на базі Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема на гуманітарно-педагогічному факультеті, серед здобувачів освітнього ступеня бакалавра спеціальності 015 «Професійна освіта». Всього до участі в формувальному етапі експерименту було залучено 152 студенти. До експериментальної групи було включено 78 студентів набору 2024 року, тоді як контрольну групу сформовано з 74 здобувачів освіти набору 2023 року.

Для забезпечення еквівалентності експериментальної та контрольної груп добір сукупності здобувачів освіти здійснювався за методом попарного відбору. Основними критеріями відбору виступали: рівень навчальної підготовки (зокрема середній бал успішності), спеціалізація, наявність досвіду участі в подібних дослідженнях, а також рівень мотивації. Відповідно до визначених показників було сформовано пари здобувачів освіти, які згодом розподілено між експериментальною та контрольною групами. Застосування такого підходу дало змогу досягти однорідності досліджуваних груп, що підтверджено результатами проведеного експерименту.

Підібраний інструментарій діагностичних матеріалів було узгоджено з сукупністю структурних компонентів (критеріїв сформованості) екологічних цінностей у студентів таким чином, що для кожного компонента сформовано відповідний комплекс методик, які забезпечують максимально повну й точну діагностику рівня сформованості його показників.

Оскільки, необхідно було оцінити саме якісні фактори – компоненти (критерії) сформованості екологічних цінностей у студентів, які не можна

точно виміряти, але можна зіставити, щоб установити відносну важливість досліджуваних компонентів був використаний метод експерних оцінок. Впорядкування компонентів сформованості екологічних цінностей ми побудували на базі бального методу, в основі якого лежить принцип перетворення якісних показників, що характеризують результати діагностичних досліджень компонентів, у кількісні показники-оцінки, що дозволяють здійснити оцінку цих компонентів.

З метою оптимізації та стандартизації математичних обчислень, а також інтеграції результатів обраних діагностичних методик у єдину систему, було прийнято рішення використовувати трьохбальну шкалу, що забезпечує більш чітке, просте та зрозуміле відображення рівнів сформованості екологічних цінностей. При здійсненні експертизи визнано доцільним використати метод безпосередньої оцінки, що досить надійно забезпечує розрізнення порівнюваних структурних компонентів. Завдання експертів полягало у визначенні всіх розглянутих компонентів у певний інтервал шкали, якому привласнювалася оцінка (бал) від 0 до 3, відповідно до припущень експерта про їхню важливість. Розроблено кількісні оцінки рівня розвитку окремої якості або показника цієї властивості особистості студента:

«3» – якщо якість добре розвинена, ознаки показника у студента виявляються постійно, в усіх видах освітньої діяльності, підтверджуються глибокими знаннями сутності досліджуваних явищ;

«2» – якість розвинена недостатньо, ознаки показника виявляються не завжди;

«1» – ознаки показника виявляються в окремих випадках;

«0» – ознаки показника не виявляються.

Середня оцінка виставлялась як середньоарифметична серед оцінок, визначених експертом за кожен компетенцію. Для виявлення загального рівня сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій експериментальній та контрольній групах були встановлені такі числові значення, які обґрунтовані у працях науковців [40]. Оцінки у діапазоні від 3 до

2 балів відповідали високому рівню сформованості екологічних цінностей у студентів; від 2 до 1 – середньому рівню; 1 або нижче – низькому.

Оцінка сформованості ціннісно-мотиваційного критерію екологічних цінностей у студентів соціономічних професій проводилося за характеристиками його показників: усвідомлення цінності природи та природних ресурсів; визнання необхідності гармонійної взаємодії людини і довкілля; мотивація до екологічно відповідальної поведінки; готовність брати участь у природоохоронній діяльності. За адаптованою методикою Т. Ільїної [86] визначалася специфіка екологічних установок студентів. Результати опитування щодо мотивів формування екологічних цінностей, зокрема усвідомлення значущості природи і природних ресурсів, розуміння необхідності гармонійної взаємодії людини з довкіллям, прагнення до екологічно відповідальної поведінки та готовності долучатися до природоохоронної діяльності, засвідчили, що 39,9 % студентів експериментальної групи та 40,2 % контрольної групи відповіли, що пов'язують її з усвідомленням особистої відповідальності за раціональне використання природних ресурсів і збереження довкілля. На другому місці посідає мотив, який відображає прагнення реалізовувати власний професійний потенціал задля створення екологічно безпечних умов для здорового способу життя населення (36,5 % ЕГ і 33,9% КГ). Водночас у 19,2 % студентів експериментальної групи та 18,6% контрольної групи простежується не стільки внутрішня мотивація до свідомого вибору екологічно орієнтованої діяльності, скільки орієнтація на формальне виконання встановлених вимог (зокрема посадових обов'язків).

Щодо бачення шляхів досягнення сталого розвитку сучасного суспільства, в якому провідне місце належить екологічній складовій, 40,3 % респондентів експериментальної групи та 40,9 % контрольної групи пов'язують позитивні екологічні перспективи з ціннісною трансформацією суспільства, яка має усунути причини екологічних і техногенних загроз та забезпечити створення соціально-політичних та інших умов для гармонійного співіснування

людини та природи. Окремої уваги заслуговує позиція 9,5% студентів експериментальної групи та 8,8% контрольної групи, які вважають, що майбутнє суспільства можливе лише за умови досягнення балансу між науково-технічним розвитком, екологією, охороною довкілля та забезпеченням екологічної безпеки людини.

Для вивчення рівня сформованості ціннісної сфери ціннісно-мотиваційного критерію застосовано адаптовану методику М. Рокича «Ціннісні орієнтації» [294]. Методика передбачає безпосереднє ранжування запропонованого переліку цінностей. Респонденту надаються два списки (по 18 позицій у кожному), упорядковані за алфавітом і подані на окремих аркушах. У кожному списку він визначає значущість цінностей, присвоюючи їм відповідні рангові місця. Результати ранжування представлені в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Ранги цінностей

№	Цінності	Ранги	
	Список А (термінальні)	ЕГ	КГ
1	Активна життєва позиція в громадській діяльності	17	16
2	Свідоме утримання від шкідливих звичок задля добробуту оточення	10	8
3	Здоров'я (фізичне і психічне)	1	1
4	Насичене активною діяльністю життя	16	17
5	Естетична цінність природи й мистецтва	18	13
6	Любов (емоційна та фізична близькість із близькою людиною)	8	6
7	Стабільне та достатньо забезпечене життя	5	4
8	Наявність надійних і відданих друзів	4	3
9	Громадське визнання (шанобливе ставлення з боку оточення, колег)	12	12
10	Пізнання (здатність розширювати рівень освіти), інтелектуальне зростання	11	11
11	Реалізація власного потенціалу	9	10
12	Саморозвиток (систематична робота над собою)	7	5
13	Емпатія (здатність співпереживати та виявляти чуйність до труднощів інших людей)	15	18

14	Свобода (автономність і незалежність у поглядах та поведінці)	3	2
15	Благополучне сімейне життя	2	9
16	Добробут інших (сприяння розвитку, удосконаленню людей і людства загалом)	14	15
17	Творча самореалізація (можливість займатися креативною діяльністю)	13	14
18	Самовпевненість (внутрішня рівновага, відсутність внутрішніх суперечностей)	6	7
Список Б (інструментальні)			
1	Чутливість і турботливе ставлення до інших	15	16
2	Амбітність (високі стандарти життя)	18	15
3	Оптимізм (позитивне ставлення до життя)	13	14
4	Сумлінність (відповідальне ставлення до виконання обов'язків)	6	5
5	Ерудованість (високий рівень загальної культури)	12	13
6	Нетерпимість до недоліків у собі та в інших	11	7
7	Самостійність (здатність приймати рішення)	16	18
8	Відповідальність (усвідомлення обов'язку, здатність тримати слово)	3	2
9	Раціональність (здатність логічно мислити)	2	3
10	Стійкість у прийнятті відповідальних рішень, орієнтованих на суспільне благо	8	4
11	Сила волі (здатність відстоювати власну позицію та не відступати перед труднощами)	4	8
12	Самокритичність (здатність усвідомлювати власні помилки)	17	17
13	Результативність діяльності (висока продуктивність у роботі)	1	1
14	Толерантність (повага до різних поглядів і переконань, здатність пробачати помилки та хибні судження інших)	9	10
15	Саморегуляція (стриманість і здатність до самодисципліни)	10	11
16	Широта світогляду (здатність розуміти інші точки зору, поважати різні смаки та звички)	5	6
17	Чесність (правдивість, щирість)	7	9
18	Екологічна відповідальність (готовність обмежувати або припиняти діяльність, що спричиняє шкоду довкіллю)	14	12

Джерело: [290].

Аналіз результатів, отриманих у двох групах, свідчить про те, що серед термінальних цінностей домінують ті, які умовно можна віднести до сфери особистого життя. До них належать: здоров'я; свобода (як автономність і незалежність у поглядах та поведінці); любов (як емоційна та фізична близькість із близькою людиною); наявність надійних і відданих друзів; стабільне та достатньо забезпечене життя. Водночас естетична цінність природи й мистецтва посідає найнижчу – вісімнадцяту – позицію у ціннісній ієрархії.

У структурі інструментальних цінностей в обох групах провідні позиції посідають такі орієнтації, як результативність діяльності (працелюбність), раціональність (здатність логічно мислити), відповідальність (усвідомлення обов'язку, здатність дотримуватися слова), раціональність (здатність логічно мислити), а також сила волі (здатність відстоювати власну позицію та не відступати перед труднощами). Отримані результати свідчать про спрямованість студентів на професійне самовдосконалення. Водночас цінності, пов'язані з високими запитами до екологічно доцільної діяльності, не належать до числа пріоритетних.

Отже, професійне становлення студентів спеціальності «Професійна освіта» ґрунтується на позитивній мотивації до майбутньої професійної діяльності та стійкому інтересі до набуття фахових компетентностей, що сприяє розвитку їхніх професійно значущих і особистісних якостей. Водночас результати дослідження свідчать, що питання охорони довкілля та участь у природоохоронній діяльності поки не належать до пріоритетних сфер їхніх інтересів. Отримані дані дають підстави стверджувати, що студенти соціономічних спеціальностей переважно орієнтовані на професійну самореалізацію, тоді як екологічний аспект майбутньої професійної діяльності ще не посідає належного місця в системі їхніх ціннісних орієнтацій.

За допомогою авторської анкети «Екологічні цінності особистості студента» (додаток А) було здійснено оцінку розуміння студентами категорії «екологічні цінності» на початку експериментального дослідження (таблиця

3.6). Отримані результати були включені до загальної характеристики рівня сформованості ціннісно-мотиваційного критерію екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Узагальнений аналіз даних, здобутих за допомогою запропонованих методик на основі відповідей респондентів, засвідчив високий рівень сформованості екологічних цінностей за ціннісно-мотиваційним критерієм виявлено тільки у 11,96% студентів, тоді як 49,50 % мають середній, а 38,54 % – низький рівень екологічних цінностей за цим критерієм. Виявлено відсутність істотних відмінностей у рівнях сформованості екологічних цінностей студентів контрольної та експериментальної груп за ціннісно-мотиваційним критерієм.

Таблиця 3.6

Результати анкетування студентів щодо розуміння поняття «екологічні цінності»

№ з/п	Опис відповіді	%
1	Відповідь частково відповідає правильному змісту, однак є неповною	52,1
2	Відповідь не є повністю коректною, оскільки студенти лише частково розуміють сутність поняття	34, 5
3	Респонденти не усвідомлюють змісту цього поняття	13,4

Джерело: сформовано автором

Визначення рівня сформованості когнітивного критерію, зокрема знань основ екології та принципів сталого розвитку; розуміння глобальних і локальних екологічних проблем; обізнаності щодо способів раціонального природокористування; здатності аналізувати екологічні ситуації, відбувалося шляхом визначення рівня обізнаності студентів з категоріальним апаратом екологічної освіти та його аксіологічним аспектом. Тут брались до уваги результати засвоєння змісту низки навчальних дисциплін з програми спеціальності «Професійна освіта». Як було з'ясовано ще на етапі пілотажного дослідження, екологічна тематика слабо представлена в змісті освітніх компонент. Тому нами було відібрано навчальні дисципліни, в в планах лекцій,

практичних занять, завданнях для самостійної роботи студентів яких екологічний аспект представлено найбільше (Психологія праці та екокультура особистості, Формування ціннісного світогляду).

Отже, навчання, орієнтоване на формування екологічних цінностей, сприяло усвідомленню студентами значущості зазначених дисциплін: як необхідних для майбутньої професійної діяльності (ЕГ – 42,5%), важливих для забезпечення екологічно безпечної професійної практики (ЕГ – 26,8%), таких, що сприяють розвитку загальної культури (ЕГ – 40,9%), а також, щосприяють забезпеченню здорового довкілля (ЕГ – 38,7%). У контрольній групі відповідні показники становили 47,3%, 34,1%, 38,7% та 37,9%.

Рівень засвоєння базових екологічних понять визначався шляхом обчислення відповідного коефіцієнта за наведеною формулою:

$$K_3 = N_1/N \quad (3.2)$$

де K_3 – коефіцієнт засвоєння базових екологічних понять, N_1 – кількість засвоєних складників поняття, N – загальна кількість складників поняття.

Результати опитування, спрямованого на з'ясування трактування студентами дефініції «екологічні цінності в соціономічній сфері» показали, що студенти не готові чітко трактувати її. Труднощі з відповіддю на це запитання, виникли у більшості студентів, які відповіли «не знаю» – ЕГ 62,5%, КГ 64,1%, не визначилися – 25,2% ЕГ, 22,9% КГ.

Також для визначення стану сформованості екологічних цінностей у студентів за пізнавальним критерієм важливу роль відіграло тестування та виконання студентами тематичних завдань. Було застосовано тест «Екологічні чинники. Стено- та еврибійонтні види» [73].

За результатами тестування для визначення ступеня обізнаності студентів з екологічними чинниками з'ясовано, що тільки 20,14 % з них змогли розкрити зміст екологічних чинників, назвати їх види та визначити їх роль у формуванні екологічних цінностей та розкрити екологічні дефініції. Узагальнення результатів, отриманих за допомогою різних діагностичних методик, засвідчило, що сформованість екологічних цінностей у студентів за

пізнавальним критерієм характеризується переважно середнім рівнем. Високий рівень екологічних цінностей за цим критерієм продемонстрували лише 13,55 % студентів. Натомість, 39,68 % опитаних мають низький рівень сформованості екологічних цінностей за пізнавальним критерієм. Студенти недостатньо засвоюють екологічну термінологію та роль в соціономічній сфері; мають поверхневу обізнаність щодо аксіологічних норм; не цікавляться інформацією про природоохоронні та волонтерські заходи регіонального, загальнонаціонального та міждержавного рівня.

Для визначення стану сформованості екологічних цінностей у студентів за діяльнісним критерієм (а саме: за участю у природоохоронних заходах; дотриманням екологічно доцільних моделей поведінки; здатністю застосовувати екологічні знання у професійній діяльності; виявом ініціативи у реалізації екологічних проектів) було застосовано методи співбесіди, спостереження, експертної оцінки, тестування (діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості за С. Бубновим [66]), виконання екологічних завдань. Експертами виступили науково-педагогічні працівники Національного університету біоресурсів і природокористування України. Всього 6 осіб, які мають стаж педагогічної діяльності більше ніж десять років, науковий ступінь доктора чи кандидата наук, вчене звання професора чи доцента.

Студентам було запропоновано виконати професійно орієнтовані завдання екологічного змісту, ситуації (метод аналізу ситуацій (кейс-методу), після розв'язання яких вони повинні обґрунтувати свої рішення, проаналізувати альтернативи та оцінити власну поведінку. У ході експерименту учасники аналізували запропоновані ситуації, обґрунтовували можливі варіанти власних дій і визначали найбільш доцільне рішення з урахуванням екологічних та аксіологічних вимог. Це дозволило виявити рівень критичного мислення, здатність до самоаналізу та морально-ціннісного вибору. Здатність до аналізу й розв'язання проблемних життєвих ситуацій, а також до прийняття самостійних рішень відповідно до зазначених вимог оцінювалася за такими критеріями: обґрунтованість і правомірність рішення, його логічна несуперечність і

послідовність, оптимальність, чіткість визначення програми дій, ясність і точність формулювання, а також спрямованість на відповідальне та повне вирішення екологічної проблеми. Встановлено, що лише 11,06 % студентів виконали запропоновані завдання на високому рівні. Ці студенти продемонстрували ініціативність у виборі доцільних засобів психолого-педагогічного впливу на особистість з метою переконання та навели переконливі аргументи.

Узагальнення результатів, отриманих за допомогою різних діагностичних методик (Додаток А), бесід та спостережень експертів, засвідчило, що сформованість екологічних цінностей у студентів за діяльнісним критерієм характеризується переважно низьким та середнім рівнями. Високий рівень екологічних цінностей за цим критерієм продемонстрували лише 9,13 % студентів. Натомість, 42,27 % опитаних мають низький і відповідно 48,60 % – середній рівень сформованості екологічних цінностей за діяльнісним критерієм.

Для визначення стану сформованості екологічних цінностей у студентів за рефлексивним критерієм (а саме: усвідомленням особистої відповідальності за стан довкілля; здатністю оцінювати власні екологічні вчинки; прагненням до самовдосконалення у сфері екологічної культури; готовністю сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності) було застосовано комплекс взаємодоповнювальних методик, які дозволяють виявити рівень самоусвідомлення, самоконтролю, здатності до оцінки власної поведінки та готовності до самовдосконалення в екологічному контексті: анкети та опитувальники самооцінки; рефлексивні щоденники (портфоліо); кейс-метод із рефлексивним аналізом; експертне спостереження та оцінювання; психодіагностичні методики рефлексивності; контент-аналіз рефлексивних результатів діяльності.

Використовувалась авторська анкета «Мій екологічний досвід і поведінка», опитувальники із відкритими та закритими запитаннями (методика самооцінки та рефлексії) (Додаток А). Питання в ній спрямовані на виявлення здатності студентів аналізувати власне ставлення до довкілля, оцінювати власні

екологічні дії, визначати особисту відповідальність за екологічні наслідки. Окреме питання стосувалося того, як студенти оцінюють власні екологічні цінності. Результати аналізу відповідей засвідчили, що більшість респондентів позитивно відповіли на це питання (66,38 %). На запитання про те, які екологічні цінності необхідні найбільше для майбутньої діяльності, 32,25 % студентів відповіли, що «відповідальність за стан довкілля», 22,25 % – «визнання природи як універсальної цінності». Інші назвали свій варіант: екологічна освіченість (6,25 % відповідей), формування екологічного іміджу (6,85 %), бажання допомогти природі (9,15 %). Високий рівень сформованості екологічних цінностей за рефлексивним критерієм виявлено у 10,15 % студентів, більшість студентів мають середній (41,35 %) та низький (48,50 %) рівні сформованості екологічних цінностей. Було з'ясовано, що 36,45 % студентів неодноразово брали участь в науково-практичних конференціях з екологічно тематики, 29,45% – долучалися до екологічного волонтерства.

Метод експертного оцінювання рефлексивних проявів реалізувався через спостереження за діяльністю студентів у процесі виконання завдань (дискусії, проекти, тренінги). Експерти (викладачі) оцінюють такі показники, як здатність до самоаналізу, аргументованість оцінок, готовність до самокорекції. Серед стандартизованих підходів варто виокремити опитувальник саморегуляції SRQ [138], який ми адаптували до екологічної проблематики. Він базується на моделі саморегуляції В. Міллера та Дж. Брауна (1991) і використовується для оцінки здатності людини регулювати свою поведінку. Додатково застосовувався методи контент-аналізу (есе, письмові роботи, відповіді студентів), що дає змогу виявити глибину осмислення екологічних проблем, наявність ціннісних суджень і здатність до саморефлексії.

Комплексне застосування зазначених методик забезпечило об'єктивне та багатовимірне визначення рівня сформованості екологічних цінностей студентів за рефлексивним критерієм, що відповідає вимогам педагогічного експерименту та дисертаційного дослідження.

3.2. Методика формувального етапу експерименту

Головна мета формувального етапу дослідження (2025–2026 н.р.) полягала у перевірці достовірності висунутої гіпотези щодо ефективності запропонованих педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Ідея полягала у тому, що студенти КГ продовжать навчання за традиційною методикою, тоді як підготовка студентів ЕГ відбудуватиметься в оновленому освітньому середовищі, яке базується на реалізації запропонованих педагогічних умов. Здійснювали порівняння отриманих результатів в ЕГ та КГ. Припускали, що для об'єктивної оцінки достовірності експериментальних впливів усі студенти повинні розпочати навчання в приблизно однакових умовах. У межах дослідження такими факторами визначено кількісний склад КГ та ЕГ й схожий стан сформованості екологічних цінностей. Досягнення рівності умов вступу в експеримент студентів контрольних та експериментальних груп визначено засадничою метою організації формувального етапу дослідження (рисунок 3.2).

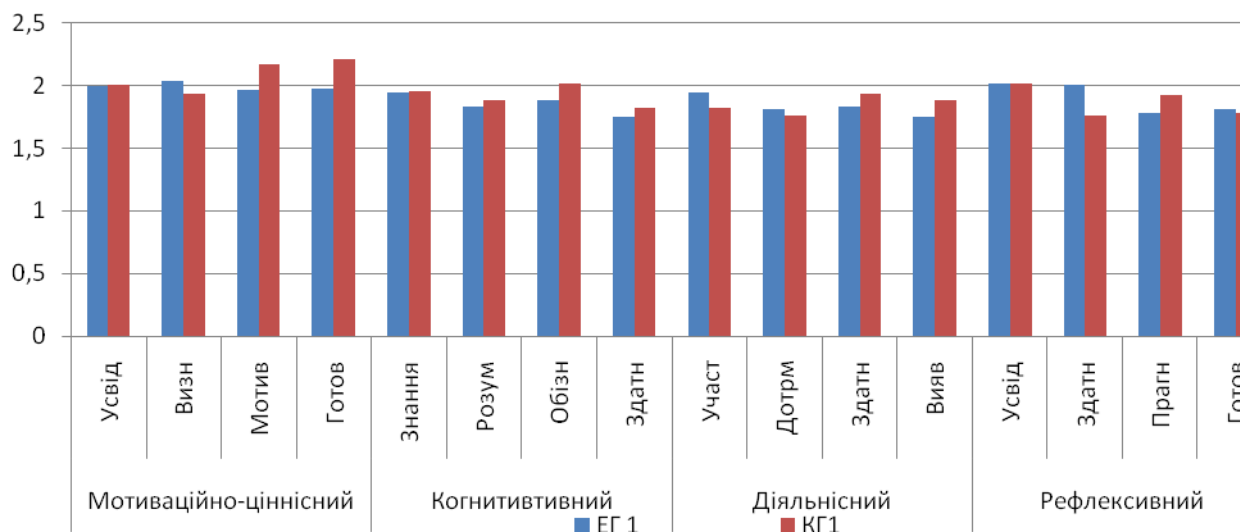

Рисунок 3.2. Показники сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій експериментальної і контрольної груп за результатами 1-го заміру

Джерело: сформовано автором

Дотримання цих факторів підтверджено й результатами вхідного рівня сформованості екологічних цінностей в ЕГ та КГ (таблиця 3.7).

Таблиця 3.7

Результати вхідного рівня сформованості екологічних цінностей в ЕГ та КГ на початку формувального етапу дослідження

Рівні	Групи	Вхідний контроль на початку формувального етапу експерименту							
		Критерії сформованості екологічних цінностей							
		Ціннісно-мотиваційний		Когнітивний		Діяльнісний		Рефлексивний	
		к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Високий	ЕГ (78)	9	11,54	11	14,10	7	8,97	7	8,97
	КГ (74)	9	12,16	10	13,51	7	9,46	8	10,81
Середній	ЕГ (78)	40	51,28	37	47,44	38	48,72	36	46,16
	КГ (74)	38	51,35	35	47,29	36	48,65	34	45,95
Низький	ЕГ (78)	29	37,18	30	38,46	33	42,31	35	44,87
	КГ (74)	27	36,49	29	39,19	31	41,89	32	43,24

Джерело: сформовано автором

Особлива увага в дослідно-експериментальній роботі приділялося аналізу результатів зміни показників сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій в експериментальній групі (таблиця 3.8).

Формувальний етап експерименту передбачав послідовне здійснення в експериментальній групі педагогічних заходів (педагогічних дій, методів, прийомів, засобів і форм організації освітнього процесу), спрямованих на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Таблиця 3.8.

Динаміка зміни показників сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій експериментальної і контрольної груп за результатами 1-го заміру

N з\п	Показники	ЕГ	КГ
1.	Усвідомлення цінності природи та природних ресурсів	1,99	2,00
2.	Визнання необхідності гармонійної взаємодії людини і довкілля	2,03	1,93
3.	Мотивація до екологічно відповідальної поведінки	1,96	2,16
4.	Готовність брати участь у природоохоронній діяльності	1,97	2,20
5.	Знання основ екології та принципів сталого розвитку	1,94	1,95
6.	Розуміння глобальних і локальних екологічних проблем	1,83	1,88
7.	Обізнаність щодо способів раціонального природокористування	1,88	2,01
8.	Здатність аналізувати екологічні ситуації	1,74	1,82
9.	Участь у природоохоронних заходах	1,94	1,82
10.	Дотримання екологічно доцільних моделей поведінки	1,81	1,76
11.	Здатність застосовувати екологічні знання у професійній діяльності	1,83	1,93
12.	Вияв ініціативи у реалізації екологічних проєктів	1,74	1,88
13.	Усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля	2,01	2,01
14.	Здатність оцінювати власні екологічні вчинки	2,00	1,76
15.	Прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури	1,78	1,92
16.	Готовність сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності	1,81	1,78

Джерело: сформовано автором

У контрольній групі навчання було організовано за традиційними методиками, без впровадження педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Студентів за традиційної організації процесу навчання викладачі не орієнтували на необхідність формування екологічних цінностей.

Заходи, що проводились в експериментальній групі, передбачали реалізацію кожної із визначених педагогічних умов.

1) Реалізація першої педагогічної умови – спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій – передбачала доповнення змісту навчальних дисциплін (лекцій, практичних та семінарських занять, самостійної та індивідуальної роботи) матеріалом з акцентом на поглиблення екологічних знань студентів, розширення інформованості студентів про роль екологічних знань в професійній діяльності; використання міждисциплінарного підходу; використання екологічно орієнтованих кейсів, проблемних ситуацій і проєктних технологій; включення екологічної тематики, до індивідуальних науково-дослідних завдань студентів; організацію факультативів та вибіркового дисциплін екологічного спрямування; запровадження спецкурсу «Екологічна етика» (Додаток Б). Було запропоновано доповнити перелік вибіркового освітніх компонент ОПП «Професійна освіта» такими дисциплінами, як «Екологічна безпека», «Екологічна психологія», «Природотерапія», «Ціннісний світогляд і сталий розвиток».

Відбираючи навчальний матеріал з екологічних цінностей [71], керувалися таким принципом «принципо практичного застосування знань», запропонованим представниками сучасної екологічної освіти. Він вказує на необхідність отриманих студентами знань для майбутньої професійної діяльності, тобто наскільки суттєвим, необхідними та затребуваними будуть ці знання у майбутній діяльності» [206]. Якщо ж у змісті освітньої програми, за якою навчаються студенти, враховано сучасні професійні, суспільні, у тому

числі екологічні виклики, то отримані у процесі підготовки екологічні знання будуть вкрай затребуваними в майбутній професійній діяльності.

У контексті впровадження першої педагогічної умови враховувалось, що одним із принципів навчання є виховне навчання, яке має на меті організацію процесу навчання, при якій забезпечується органічний взаємозв'язок між набуттям учнями знань, умінь і навичок, засвоєння досвіду творчої діяльності і формуванням емоційно-ціннісного ставлення до світу, один до одного, до навчального матеріалу [62, с. 54].

Потенціал кожної навчальної дисципліни щодо формування екологічних цінностей студентів є різним. Але багато в чому педагогічний потенціал заняття залежить від методичної майстерності педагога, від вдалого оперування ним методикою навчальної дисципліни. Важливим є поєднати тему заняття з екологічними аспектами. Як ми переконалися під час експериментального навчання, важливо доповнювати зміст занять з фахових дисциплін прикладами внесення екологічних ціннісних складників. Зокрема, під час проведення практичних занять теми 4. «Актуальні проблеми змісту виховання» з навчальної дисципліни «Формування ціннісного світогляду» було ініційовано акцентувати увагу на формуванні екологічних цінностей у студентів та їх ролі у майбутній професійній діяльності в сфері «людина – людина». Для цього застосовувались такі методи: творчі, проблемні, змагальні, дискусії, кейс-метод, мозкового штурму, робота в групах, індивідуальні завдання.

У межах розгляду навчальних питань Аксіологічний підхід у вихованні та Формування екологічної відповідальності здобувачів освіти студентам запропоновано кейс «Відновлення парку після воєнних руйнувань». Метою такого кейсу є: сформувати усвідомлене ставлення до екологічних цінностей, розвинути навички морального вибору, екологічної відповідальності та аргументованого прийняття рішень. Пропонується ситуація: унаслідок бойових дій міський парк зазнав значних руйнувань: частину дерев знищено, ґрунт забруднений уламками та будівельним сміттям. Місцева громада отримала грант на відновлення території, однак коштів вистачить лише на реалізацію

одного з проєктів: проєкт А – створення сучасної зони відпочинку з кафе, дитячими майданчиками та парковкою; проєкт Б – відновлення ґрунтів, висадження місцевих видів дерев, створення природоохоронної території та екологічної стежки; проєкт В – компромісний варіант із частковою забудовою та частковим відновленням природної екосистеми. Студенти виступають у ролі членів громадської ради, яка має рекомендувати оптимальний варіант.

Студентам пропонується таке завдання:

проаналізувати екологічні, соціальні, економічні та етичні наслідки кожного проєкту;

визначити, які екологічні цінності реалізуються або порушуються в кожному варіанті;

запропонувати критерії оцінювання проєктів (екологічна безпека, користь для громади, принципи сталого розвитку, міжпоколінна відповідальність тощо);

обґрунтувати колективне рішення;

підготувати коротку презентацію та захистити свою позицію.

У процесі роботи над кейсом студенти усвідомлюють значення природи як суспільної та особистісної цінності; навчаються приймати рішення на основі екологічних цінностей; розвивають критичне мислення, уміння аргументувати власну позицію та вести діалог; формують відповідальне ставлення до збереження довкілля й готовність брати участь у природоохоронних ініціативах; інтегрують принципи сталого розвитку у власний ціннісний світогляд і майбутню професійну діяльність. Особливістю запропонованого кесу є не лише пошук єдино правильного рішення, а осмислення моральних дилем, зіставлення різних систем цінностей та вироблення особистісно значущої екологічної позиції.

Під час експериментального навчання ми переконалися, що в практичній діяльності значну роль відіграє використання інноваційних методів для формування екологічних цінностей студентів. До інноваційних методів навчання відносять аналіз конкретних ситуацій; дискусії; вікторини, круглі столи, науково-практичні конференції; диспути; полемічні студії; проблемно-

пошуковий метод; ігрові методи; дослідницькі методи тощо [33; 48; 124]. З огляду на те, що кожен метод містить низку прийомів, які взаємопов'язані між собою, різноманітні методи можуть містити той самий прийом.

Інноваційними можна вважати більшість активних методів навчання (рольові ігри, аналіз конкретних професійних ситуацій, брейн-ринги), оскільки вони відрізняються від традиційних, в процесі вирішення різноманітних професійних ситуацій у студентів формуються певні характеристики, зокрема – екологічні цінності. Наприклад, сьогодні актуальними є питання негативного впливу війни на природні ресурси та навколишнє середовище (вибухи боєприпасів, хімічне забруднення, будівництво фортифікацій, пожежі, мінування територій тощо) [24]. Було запропоновано студентам взяти участь у круглих столах, науково-практичних конференціях, диспутах з цієї тематики. Студенти мали змогу представити свої власні ідеї, брати участь у обговоренні сучасних екологічних проблем, а також почути поради та рекомендації екологів-практиків, які виступали на цих заходах.

Окрім цього, одним з напрямків експериментального навчання було залучення студентів до виконання дослідницьких робіт на екологічні теми. Ми враховували, що саме в процесі дослідницької діяльності найбільше виявляється мотивація студентів, їхні екологічні ціннісні орієнтації, а також формується установка на саморозвиток, самоосвіту і самоконтроль. Студенти готували реферати у рамках освітнього процесу й доповіді для виступів на науково-практичних конференціях, розробляли мультимедійні проєкти екологічної спрямованості, матеріали для Інтернет-сайту НУБІП України. Дієвими засобами тут стали відеоматеріали (фільми, відеоролики, віртуальні тури), засоби цифрового мистецтва (графіка, диджиталарт, фотоколаж).

Поєднання роботи в групах, еколого-проєктної діяльності з інформаційно-цифровими технологіями сприяє розробленню проєктної технології. Проєкт (від лат. *projectus* – кинутий вперед, що видається наперед) є обмеженою у часі, цілеспрямованою зміною у змісті певної системи з певними вимогами до умовних меж застосування засобів, ресурсів і специфічною

організацією. Проект, за спостереженням Є. Зеленова, синтезує в собі риси наукового дослідження, управлінських функцій [83, с. 69].

Зясовано, що для формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій доречним є створення проблемних ситуацій, дискусії, диспуту, обговорення. Окремі аспекти поєднання традиційних та інноваційних технологій в освітньому процесі досліджували Н. Волкова [48], Є. Здоренко (педагогічна рада-аукціон) [82, с. 41], В. Тименко та А. Коркушко (проекти з еко-мистецтва) [223].

Науковці наголошують на необхідності використання онлайн інструментів [67; 107], впровадження освітніх практик, спрямованих на активне використання візуальних засобів подання навчального матеріалу та розвиток різних типів мислення здобувачів освіти [87, с. 74].

Зокрема «Важливу роль відіграло проведення конкурсу «Урок з екологічного маркування» [179, с. 382], тренінгу «Життя в стилі ЕКО» з метою розвитку екологічного мислення та свідомості студентів; участь в екоосвітніх проектах «Допоможемо птахам взимку» (участь у Всеукраїнській екологічній акції «Подаруй оселю кажану», започаткованій Національною енергетичною компанією «Укренерго» (NPC – Ukrenergo). Фахівці Національного природного парку «Голосіївський» та компанії Укренерго, в рамках цього проекту, провели для студентів освітній захід «I save the Earth»), «Відходи та їх вплив на довкілля», «Лісові екосистеми» [171; 177], проведення екологічної інтелектуальної гри «Тварини Національного природного парку «Голосіївський» та використання VR-туру територією Національного природного парку «Голосіївський». Формуванню екологічних цінностей сприяла організація екскурсій екологічними стежками «Ліс і клімат» та «Екосистеми Голосіївського лісу» [169], а також проведення освітньо-пізнавальних заходів, зокрема тематичних вебінарів з Екологічного активізму, Екоосвіти для сталого розвитку, Реформи системи збереження біорізноманіття, а також TeachGreen: як говорити про війну та зміни клімату.

Якщо методи навчання визначають способи взаємодії викладачів і студентів, завдяки яким відбувається формування екологічних цінностей, то форми організації освітнього процесу є зовнішнім проявом цієї взаємодії. З цією метою було використано різноманітні форми навчальної діяльності. До колективних і групових форм належали проблемні лекції, лекції-бесіди, лекції-диспути, семінари, практикуми, інтелектуальні та рольові екологічні ігри, тренінги, екологічна лабораторія, міждисциплінарна майстерня, лекції-конструювання, вебінари, брейн-ринги й круглі столи. Індивідуальна робота передбачала проведення консультацій, виконання самостійних робіт та індивідуальних завдань.

Використання таких форм організації навчання сприяє не лише формуванню екологічних цінностей, а й розвитку медіаграмотності, критичного мислення, творчої ініціативності та здатності студентів самостійно конструювати власні життєві смисли й наративи. Це зумовлює необхідність модернізації освітнього процесу, яка полягає у відході від традиційної моделі навчання, орієнтованої переважно на засвоєння готової інформації, її механічне запам'ятовування та відтворення. Натомість пріоритетного значення набуває активне опрацювання різноманітних джерел інформації, зокрема аудіовізуальних матеріалів, їх критичне осмислення та використання для розв'язання навчальних і професійно орієнтованих завдань (Н. Гоголь [60]). Зокрема, під час вивчення Психології праці та екокультури особистості актуальними є такі форми застосування аудіовізуальних джерел, як перегляд документальних фільмів екологічної тематики з подальшим обговоренням та рефлексією, аналіз екологічної реклами, відео лекції та виступи експертів, створення студентами власних відеоматеріалів.

2) У межах упровадження другої педагогічної умови – залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності – студенти брали участь у волонтерських екологічних проєктах через залучення до діяльності громадських екологічних організацій та волонтерських об'єднань, до проведення екологічних толок за участю науково-педагогічних працівників,

представників громадських та волонтерських організацій, зокрема ГО «Екодія» та UAnimals.

Із урахуванням того, що до найпопулярніших напрямків екологічного волонтерства відносять такі: моніторинг якості води; моніторинг дикої природи; реабілітація та порятунок тварин; адвокація; освітнє волонтерство; втілення природо орієнтованих рішень; прибирання пластику; туристичне волонтерство; боротьба з харчовими відходами [68], було запропоновано проведення екологічної просвітницької роботи. Важливим компонентом стали просвітницькі бесіди та заходи щодо взаємодії людини й природи (зустріч із представниками велоспільноти щодо правил поведінки на природоохоронних територіях).

Екологічні цінності не можуть бути сформовані виключно шляхом засвоєння теоретичних знань. Вони набувають особистісного змісту лише тоді, коли студент отримує можливість застосувати набуті знання на практиці, пережити позитивний досвід взаємодії з природою та усвідомити власну причетність до розв'язання екологічних проблем [168]. Як зазначає І. Бех, цінності стають внутрішніми регуляторами поведінки особистості лише за умови їхнього переживання та практичного втілення в діяльності [13]. Саме тому організація різноманітних видів природоохоронної та волонтерської діяльності виступає важливим механізмом інтеріоризації екологічних цінностей.

Реалізація зазначеної педагогічної умови передбачає впровадження комплексу навчально-виховних заходів, спрямованих на формування активної екологічної позиції студентів. Було запропоновано такі форми діяльності, як індивідуальні (консультації, самостійна робота, індивідуальні завдання) та групові (ярмарки, тренінги, конкурси, флешмоби, участь у волонтерській програмі з догляду за парком), зокрема сервісне навчання (Service Learning) як технологія поєднання навчання із суспільно корисною природоохоронною діяльністю (екологічні акції, волонтерські проєкти, просвітницькі заходи).

Важливим напрямом формування екологічних цінностей є залучення здобувачів освіти до участі в екологічних акціях, волонтерських ініціативах і природоохоронних кампаніях, присвячених міжнародним і національним екологічним подіям, зокрема Дню Землі, Всесвітньому дню довкілля, Всесвітньому дню водних ресурсів, Всесвітньому дню захисту тварин та іншим. Участь у таких заходах сприяє глибшому усвідомленню сучасних екологічних викликів, розумінню їхнього глобального характеру, а також формуванню особистої відповідальності за збереження довкілля та готовності до екологічно відповідальної поведінки.

Вияв екологічних цінностей має тісний зв'язок із ступенем активності особистості у різних вилах діяльності. Активізація екологічної діяльності студентів може бути досягнутою завдяки їх «участі в екологічних акціях, проєктах» [280], організації студентського екологічного клубу.

У межах участі у діяльності волонтерських центрів студенти мали змогу отримати практичний досвід втілення природо орієнтованих рішень. Зокрема, практичний досвід студенти отримували під час моніторингових польових досліджень, а також у процесі розроблення планів моніторингових досліджень із залученням волонтерів. Така діяльність формує навички природоохоронної роботи, сприяє розвитку екологічної відповідальності та усвідомлення особистої причетності до вирішення екологічних проблем.

Ураховувалось, що «одим із ключових аспектів формування екологічних цінностей є просвіта через інформаційні стенди, буклети, аудіогіди, які містять інформацію про біорізноманіття, екологічні правила поведінки та важливість збереження природних ресурсів». Застосування інтерактивних та візуалізованих форм роботи, використання онлайн інструментів, тематичних квестів забезпечувало занурення студентів у природоохоронний контекст, сприяло усвідомленню важливості відповідального ставлення до довкілля, формуванню екологічних цінностей. За власної ініціативи студенти після завершення участі у зазначеній програмі з використанням сучасних технологій для просування екологічних цінностей, розмістили публікації в соціальних мережах,

відеоролики та інтерактивні веб-додатки. Це сприяло популяризації ідей збереження біорізноманіття, сталого природокористування та екологічної відповідальності студентів.

У сучасних умовах воєнного стану в Україні особливого значення набувають волонтерські ініціативи, спрямовані на ліквідацію наслідків екологічних катастроф, допомогу територіям, що постраждали від воєнних дій, участь у заходах із відновлення довкілля та інформування громадськості щодо екологічних загроз. Тому в межах реалізації другої педагогічної умови було організовано співпрацю з громадськими екологічними організаціями, участь у місцевих екологічних проєктах, волонтерських ініціативах щодо відновлення природних екосистем, допомоги природоохоронним установам, проведення просвітницьких кампаній серед населення.

Залучення студентів до природоохоронної та волонтерської діяльності є ефективним засобом інтеграції знань, цінностей і практичного досвіду, що забезпечує цілісне формування екологічно відповідальної особистості майбутнього фахівця.

3) Реалізація третьої педагогічної умови – створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки – передбачала цілеспрямовану організацію освітнього процесу, спрямовану на утвердження екологічних цінностей як особистісно та професійно значущих орієнтирів студентів соціономічних професій. Застосовувалась низка ціннісно орієнтованих педагогічних технологій (інтерактивні, проєктні, проблемного навчання, інформаційно-цифрові, тренінгові, ігрові, дослідницького навчання, критичного мислення), одночасно створювались можливості як для рефлексії власного ставлення до довкілля, так до формування екологічної культури університетського середовища [177]. Особлива увага приділялася організації освітніх заходів, що забезпечували особистісне переживання екологічних проблем, усвідомлення відповідальності за стан навколишнього природного середовища та набуття досвіду екологічно доцільної поведінки у майбутній професійній діяльності.

Дослідники звертають увагу, що як прикладна наукова галузь, аксіопедагогіка сприяє розробленню інноваційних освітніх стратегій, здатних адекватно реагувати на сучасні суспільні та глобалізаційні виклики [153, с. 88].

Різновидом освітнього середовища, на думку Е. Заредінової [79, с. 277] є аксіозорієнтоване освітнє середовище закладу вищої освіти. Поділяємо позицію авторки, де аксіозорієнтоване освітнє середовище закладу вищої освіти вона трактує як багаторівневу педагогічно організовану систему взаємопов'язаних умов, ресурсів і форм освітньої взаємодії, що забезпечує формування соціокультурних та професійно значущих цінностей студентів, їхнього ціннісного ставлення до себе, інших людей, суспільства й довкілля.

Вважаємо, що екологічно орієнтоване освітнє середовище закладу вищої освіти – це система соціально-педагогічних, організаційних, інформаційних, культурних і комунікативних умов, що забезпечує взаємодію всіх учасників освітнього процесу та спрямована на формування в студентів екологічних цінностей, екологічної свідомості, відповідального ставлення до навколишнього природного середовища.

За результатами аналізу наукової літератури [79; 153], принципами аксіопедагогіки вважаємо фундаментальні положення ціннісно орієнтованої педагогічної діяльності, які визначають закономірності, зміст, методи й організацію освітнього процесу, спрямованого на формування, розвиток та інтеріоризацію особистістю системи загальнолюдських, професійних і суспільно значущих цінностей (гуманістичної спрямованості, ціннісної спрямованості освітнього процесу, особистісної значущості екологічних цінностей, діяльнісного сприйняття цінностей, соціальної відповідальності).

Зазначені принципи спрямовані не лише на формування у студентів системи екологічних знань, а й на розвиток стійкого ціннісного ставлення до природи, усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля та готовності здійснювати професійну діяльність відповідно до екологічних засад. Їх реалізація ґрунтується на сучасному розумінні розвитку особистості, яке передбачає утвердження таких цінностей, як свобода, відповідальність,

самореалізація та творчий розвиток. Водночас важливого значення набуває орієнтація на духовне вдосконалення, самопізнання й безперервний особистісний саморозвиток як основу формування екологічно відповідальної особистості.

Осмислення й упровадження цих ідей безпосередньо пов'язані з трансформацією традиційного уявлення про освіту як сукупність знань і вмінь у розуміння її як механізму самореалізації особистості, що охоплює її цілі, взаємини та мотиваційні орієнтації [44]. Вагоме значення у цьому процесі має освітнє середовище, яке повинно бути не лише сприятливим для формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, а й забезпечувати позитивний морально-психологічний клімат, підтримку творчих ініціатив, розвиток креативності та прагнення до самовдосконалення.

Активізувати розвиток мотивації до формування екологічних цінностей студентів можливо під час участі у роботі студентського клубу «Екологічна майстерня» (Додаток В). У межах діяльності клубу студенти працювали над проектами «Чисте довкілля», «Територія чистоти», «Стежками Голосіївського парку». Проводились тематичні вечори «Екологічні цінності – свідоме майбутнє», «Екологічне лідерство», брейн-ринг «Екопростір». Використовувались різні форми навчання, а саме: проведення відкритих засідань клубу «Екологічна майстерня» з метою поширення теоретичних знань з екологічних питань; ознайомлення з нормативними документами, які врегульовують екологічні питання; підготовка та випуск екобуклетів; проведення творчих конкурсів, дискусій, змагань на тему екології; участь в організації та проведенні студентських семінарів-конференцій з проблем екології; круглі столи з обговорення екологічної ситуації в Києві, області та в Україні.

Було проведено серію екоосвітніх занять «Допоможемо природі взимку», «Відходи та їх вплив на довкілля», «З любов'ю до природи: стежками Голосіївського парку», «Лісові екосистеми»; учасники клубу брали участь в онлайн-курсі «Добробут планети: що має знати й може вміти кожен» від WWF-

Україна, онлайн-лекції «Екосистемні послуги: класифікація, оцінювання, монетизація», інтерактивній лекції, організованій спільно з UNCG та Greenpeace Україна до Всесвітнього дня дикої природи.

Важливими напрямками діяльності студентського клубу «Екологічна майстерня» є такі:

організація практичних екологічних заходів на території навколо університету (озеленення території, висаджування дерев і кущів, облаштування квітників, догляд за зеленими насадженнями, прибирання парку);

екологічні ініціативи (участь у природоохоронній акції «Челендж «Збережи первоцвіти», спрямованій на збереження рідкісних ранньоквітучих рослин; впровадження роздільного збору сміття в університеті);

проведення акцій з енергозберігання та ресурсозберігання (зі збору батарейок, електронних відходів, пластикових кришечок);

реалізація студентських соціально-екологічних проєктів («Зелений університет», «Екологічна варта Голосіївської громади», «Відновимо природу разом», «Чисте довкілля після війни»);

проведення благодійних екологічних ярмарків для збору коштів на відновлення природних екосистем);

організація фотовиставок та конкурсів плакатів з екологічної тематики;

організація практичних екологічних заходів на території навколо університету (озеленення території, висаджування дерев і кущів, облаштування квітників, догляд за зеленими насадженнями, прибирання парку, проведення акцій з енергозберігання та ресурсозберігання).

Одним із способів формування екологічних цінностей стало залучення студентів до практичної діяльності, спрямованої на подолання екологічних наслідків війни [176]. Зокрема, вони брали участь у висадженні дерев і кущів, відновленні пошкоджених паркових зон, прибиранні територій, що постраждали внаслідок обстрілів, а також у підготовці інформаційних буклетів, плакатів і відеоматеріалів екологічного спрямування. Крім того, студенти висвітлювали проведені заходи в соціальних мережах, популяризуючи

екологічні ініціативи та привертаючи увагу громадськості до проблем відновлення довкілля в умовах воєнного стану.

Ураховуючи результати аналізу наукових джерел [47; 64; 70; 80; 112], процес формування екологічних цінностей у студентів варто трактувати як взаємодію науково-педагогічних працівників і студентів, де дії одних обумовлюють поведінку інших. Ми звертали велику увагу на налагодження діалогічного спілкування як основи педагогічної взаємодії з студентами. [50, с. 30]. У процесі педагогічної взаємодії викладачі створювали умови для конструктивного діалогу, що базувався на відкритості та доброзичливості. Такий діалог передбачав активну участь усіх його учасників, психологічне партнерство викладача і студентів, спільну орієнтацію на розв'язання поставлених екологічних завдань, досягнення взаєморозуміння та глибше пізнання позицій і ціннісних установок один одного.

Оскільки виявлено пряму залежність між наявністю в науково-педагогічних працівників екологічних цінностей та їх можливостями впливати на формування цього феномену в студентів, в межах реалізації третьої педагогічної умови з науково-педагогічними працівниками як учасниками освітнього процесу було проведено 6-ти годинний методичний семінар «Екологічні цінності педагога». Мета методичного семінару – розширити теоретичні знання викладачів про екологічні цінності у різних контекстах, їх значення для професійної діяльності, розвивати їх методичний потенціал щодо формування екологічних цінностей у студентів в освітньому середовищі університету.

Дієвими засобами екологоорієнтованого освітнього середовища з формування екологічних цінностей студентів є: методичні (навчальні дисципліни екологічного спрямування, навчальні й методичні посібники, електронний освітній ресурс E-learn, кейси, ситуаційні завдання, практикуми, мультимедійні презентації, відеоматеріали), матеріально-технічні (екологічні лабораторії, навчально-дослідні ділянки; ботанічний сад НУБІП України; обладнання для заощадження енергії); організаційні (екологічні акції;

волонтерські природоохоронні проекти; студентський клуб «Екологічна майстерня», виставки; природоохоронні акції та соціальні проекти; тренінги, квести, флешмоби тощо); аксіологічні (приклад викладача; система екологічних традицій і цінностей університету).

4) Реалізація четвертої педагогічної умови – розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля – передбачала розроблення кожним студентом індивідуальної програми удосконалення екологічних цінностей; запровадження практики самоаналізу власних екологічних вчинків.

Індивідуальна програма удосконалення екологічних цінностей у студентів є педагогічною технологією, що передбачає самостійне планування студентом власного ціннісного розвитку, визначення особистих екологічних цілей та їх послідовну реалізацію. Така програма сприяє розвитку рефлексії, відповідальності, екологічної свідомості та готовності до екологічно доцільної поведінки. Розрахована на термін один семестр. Метою програми є саморозвиток екологічних цінностей, розвиток особистої відповідальності за стан довкілля та набуття досвіду екологічно відповідальної поведінки у повсякденному житті й майбутній професійній діяльності.

Індивідуальна програма удосконалення екологічних цінностей передбачає такі напрями:

самоосвіта (опрацювати 5 наукових або популярних джерел з екології та сталого розвитку – протягом семестру);

інформаційний (переглянути документальні фільми екологічної тематики та підготувати рефлексивні відгуки -щомісяця);

практичний (запровадити сортування відходів, зменшити використання одноразового пластику, економити воду й електроенергію – щодня);

волонтерський (взяти участь у прибиранні території, висадженні дерев або іншій екологічній акції – не менше двох заходів);

професійний (розробити інформаційний матеріал або мініпроект щодо екологічної відповідальності у майбутній професійній діяльності – до кінця семестру);

комунікативний (провести інформаційну бесіду або презентацію для академічної групи – один раз на семестр);

рефлексивний (вести щоденник екологічних спостережень і самооцінки власної екологічної поведінки – щотижня).

Наприкінці встановленого терміну студент оцінює рівень власних екологічних знань, сформованість екологічно відповідальних звичок, активність участі у природоохоронних заходах, рівень особистої відповідальності за стан довкілля.

Варто звернути увагу на роль педагога, зокрема наставника студентської групи, під час реалізації індивідуальної програми він виконує функції консультанта: допомагає студенту сформулювати особисті цілі, рекомендує навчальні та інформаційні ресурси, організовує рефлексивні обговорення тощо.

Така індивідуальна програма орієнтує студента не лише на засвоєння екологічних знань, а й на їх особистісне прийняття, перетворення в стійкі ціннісні орієнтації та практику екологічно відповідальної поведінки.

Важливим напрямом формування екологічного мислення є ознайомлення студентів із науковими концепціями, у яких розкрито особливості становлення взаємин людини з природою. У науковій літературі умовно виокремлюють п'ять етапів розвитку екологічної свідомості. Перший із них – *Homo ludens* («людина гри») – відображає такий рівень світосприйняття, за якого людина ще не усвідомлює закономірностей взаємодії із природним середовищем і сприймає його ресурси як практично невичерпні. Її поведінка значною мірою зумовлюється природними інстинктами та потребами виживання, а не розумінням віддалених наслідків власних дій. Другий етап – *Homo faber* («людина праці»), пов'язаний з ідеями А. Бергсона, – характеризується активним розвитком виробничої діяльності, технічних засобів і прагненням людини опанувати природне середовище. Водночас домінування утилітарного

та споживацького ставлення до природи призводить до посилення антропогенного впливу, тоді як екологічна відповідальність ще не набуває належного значення в суспільній свідомості. Третій етап – *Homo sapiens* («людина розумна») – характеризується якісним переосмисленням взаємин у системах «людина – природа» та «людина – людина». На цьому етапі формується усвідомлення необхідності гармонійного співіснування з довкіллям, а також відповідального ставлення до інших людей. Визначальною стає відмова від егоцентричного способу мислення на користь партнерської моделі взаємодії, що ґрунтується на повазі до природи, визнанні її цінності та врахуванні інтересів суспільства. Четвертий етап – *Homo animus* («людина духовна») – відображає високий рівень духовного розвитку особистості, для якої характерні моральна зрілість, гармонійне співіснування з природою та усвідомлення власної відповідальності за її збереження. Найвищим етапом є *Homo noospherato* («людина Ноосфери»), ідея якого ґрунтується на концепції ноосфери, розробленій В. Вернадським і П. Т. де Шарденем. На цьому рівні людина розглядається як активний і відповідальний суб'єкт розвитку біосфери, діяльність якого спрямована на забезпечення гармонійного співіснування суспільства і природи... Узагальнюючи зазначену концепцію, дослідники підкреслюють, що сучасне людство ще не досягло високого рівня екологічної зрілості. Екологічна свідомість значної частини людей залишається недостатньо сформованою, а поведінка нерідко визначається емоціями, споживацькими установками, а не усвідомленою відповідальністю за стан довкілля. Водночас природна здатність людини до гармонійної взаємодії з навколишнім світом зберігається протягом усього життя, що створює підґрунтя для розвитку екологічного мислення, екологічної культури та формування стійких екологічних цінностей у процесі освіти [148].

З метою розвитку екологічного мислення та умінь щодо систематизації інформації було використано «лекцію-конструювання» (за В. Бабич). Особливість такої лекції полягає в тому, що студенти не лише фіксують основні положення навчального матеріалу, а й на основі запропонованих ключових

слів, поданих на окремому аркуші, здійснюють його логічне структурування у вигляді схеми. Після опрацювання кожного питання створюється окрема схема, які в завершенні заняття інтегруються в єдину узагальнену схему лекції. Такий підхід сприяє систематизації навчальної інформації, виокремленню її ключових змістових елементів, встановленню взаємозв'язків між ними, а також розвитку аналітичного мислення, пізнавальної активності та вмінь узагальнювати й структурувати знання, надавати їм ціннісного значення.

З метою мотивації до розвитку особистісної відповідальності за стан довкілля студентам була запропонована методика «конструювання екологічних цінностей». Суть її полягала в тому, що студент мав можливість створення «сценарію» змін у власному ставленні до навколишнього середовища, критично оцінити сформованість власних екологічних цінностей і поступово скоригувати їх. Методика містить такі етапи корекції:

формування в студентів усвідомленого розуміння сутності екологічних цінностей, критеріїв і показників їх сформованості на основі засвоєння теоретичних положень аксіологічного та екологічного підходів;

самопізнання, критична самооцінка (самостійна робота з опитувальниками, анкетами, зокрема такими як «Шкала екологічних цінностей», «Наскільки Ви відповідальні за стан довкілля?», «Самооцінка практичних екологічних справ»)

планування роботи над собою (вироблення програми екологічного самовдосконалення, екологічна самоосвіта, самоусвідомлення впливу стану довкілля на якість життя);

самовдосконалення екологічних цінностей (самооцінка екологічної позиції, порівняння її з оцінкою інших, самореалізація як вияв власних екологічних переконань).

З метою реалізації четвертої педагогічної умови також було проведено тренінг (Додаток А). За результатами проведеного тренінгу кожен із студентів-учасників тренінгу міг дати власну самооцінку: відповідально чи безвідповідально повадився він з довкіллям у різноманітних ситуаціях.

Отже, для формування екологічних цінностей у студентів було впроваджено педагогічні умови, що стосувалися впливу на всі компоненти зазначеної професійно-особистісної якості та передбачали спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки; розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля.

3.3. Аналіз та узагальнення результатів експериментальної роботи

Зміни в структурі досліджуваного феномену фіксувалися до початку та наприкінці формувального етапу експерименту. На заключному етапі (травень – липень 2026 р.) проводився аналіз одержаних у ході експерименту результатів, їх узагальнення, систематизація і теоретичний аналіз, співставлення результатів, одержаних а різних етапах експериментальної роботи.

На заключному етапі експерименту відбувався опис одержаних результатів та упровадження педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій в освітній процес закладів вищої освіти, зокрема Національного університету біоресурсів і природокористування України, Хмельницького національного університету, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Камянець-Подільський державний інститут» (Додаток Е).

Було математично вивірено динаміку зростання показників сформованості екологічних цінностей у студентів, складено таблиці, рисунки, сформульовано висновки дослідження. Завданням експериментальної роботи була перевірка дієвості педагогічних умов формування. Ефективність дослідної роботи відстежувалася за завданнями, які ставилися впродовж експериментального дослідження.

Запроваджувалися діагностичні методики, які дозволяли виявити результативність застосування розроблених педагогічних умов, коректувати методику їх подальшої реалізації. Здебільшого – це ті ж методики, що на попередніх етапах експерименту.

Також застосовувалась методика контент-аналізу рефлексивних результатів діяльності (на основі методу рефлексивних щоденників (портфоліо) (Додаток А), що дало змогу відстежити динаміку формування екологічних цінностей. Предметом аналізу стали письмові роботи студентів, виконані після участі у навчальних заняттях, тренінгах, екологічних акціях, волонтерських заходах та інших формах освітньої діяльності. У таких щоденниках студенти фіксували власні думки щодо екологічних проблем, аналізували власні вчинки, оцінювали ефективність своїх дій і визначали напрями саморозвитку. Цей метод особливо цінний для виявлення сформованості ціннісних орієнтацій.

Аналіз динаміки зростання сформованості екологічних цінностей у студентів здійснювався за змінами у показниках за окремими критеріями. Оцінка зміни в показниках представлялася в абсолютних і відносних значеннях. Різниця в числових значеннях показника презентувала динаміку сформованості екологічних цінностей у студентів. При цьому спостерігався ріст показників сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій як експериментальної, так і контрольної груп. Однак в експериментальній групі він був вище, ніж у контрольній. Динаміка зміни структурних компонентів сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій експериментальної і контрольної груп представлена на рисунках 3.3, 3.4, в таблицях 3.9–3.11 та в додатку Г. З таблиць видно, що в процесі формування екологічних цінностей простежується позитивна динаміка зміни показників у студентів експериментальної і контрольної груп, але порівняльний аналіз показує, що результати в експериментальних групах значно вище. Дослідження рівнів сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій експериментальної групи (таблиця 3.9) показало, що за визначеними критеріями до кінця експерименту кількість студентів з низьким рівнем

становила від 15,38 до 17,95 %, при цьому від 66,67 до 67,95 % студентів мали середній рівень, а 15,38 до 17,95% – високий.

Таблиця 3.9

Динаміка зміни показників сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій експериментальної і контрольної груп за результатами 2-го заміру

N з\п	Показники	ЕГ	КГ
1.	Усвідомлення цінності природи та природних ресурсів	2,32	2,03
2.	Визнання необхідності гармонійної взаємодії людини і довкілля	2,31	1,97
3.	Мотивація до екологічно відповідальної поведінки	2,23	2,22
4.	Готовність брати участь у природоохоронній діяльності	2,29	2,24
5.	Знання основ екології та принципів сталого розвитку	2,21	2,04
6.	Зрозуміння глобальних і локальних екологічних проблем	2,31	1,99
7.	Обізнаність щодо способів раціонального природокористування	2,27	2,08
8.	Здатність аналізувати екологічні ситуації	2,22	1,92
9.	Участь у природоохоронних заходах	2,31	1,92
10.	Дотримання екологічно доцільних моделей поведінки	2,28	1,88
11.	Здатність застосовувати екологічні знання у професійній діяльності	2,08	2,01
12.	Вияв ініціативи у реалізації екологічних проектів	2,31	1,93
13.	Усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля	2,29	2,14
14.	Здатність оцінювати власні екологічні вчинки	2,26	1,88
15.	Прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури	2,10	2,00
16.	Готовність сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності	2,08	1,84

Джерело: сформовано автором

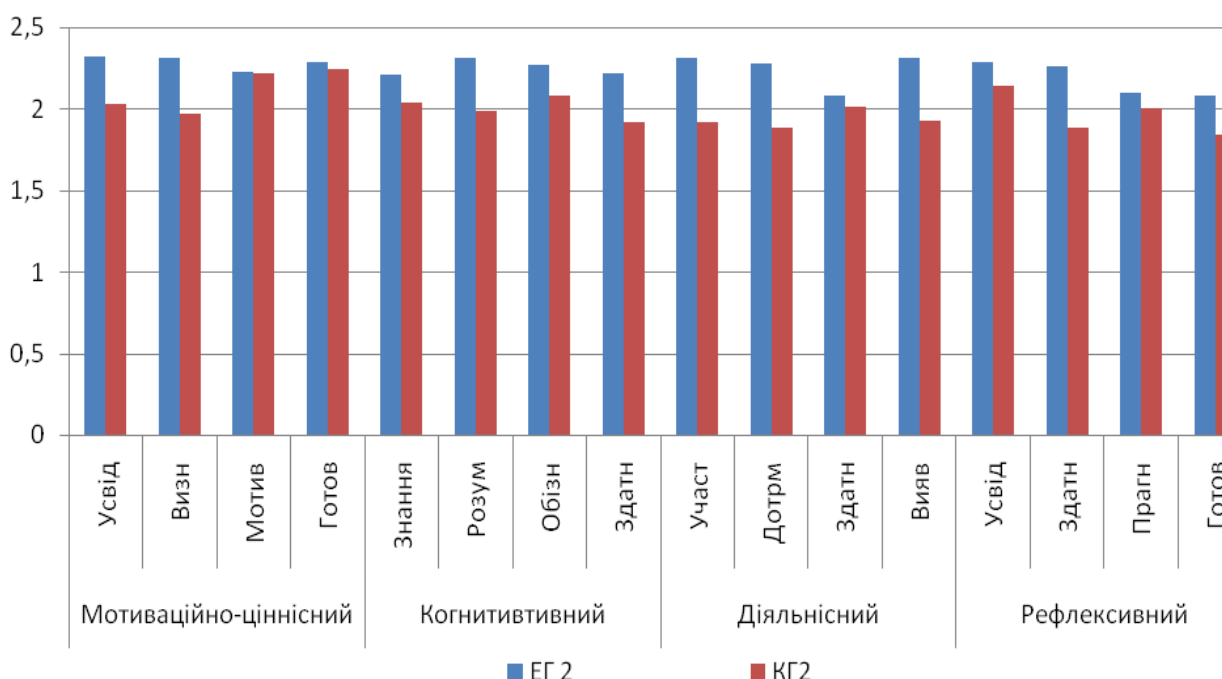

Рисунок 3.3. Показники сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій експериментальної і контрольної груп за результатами 2-го заміру

Джерело: сформовано автором

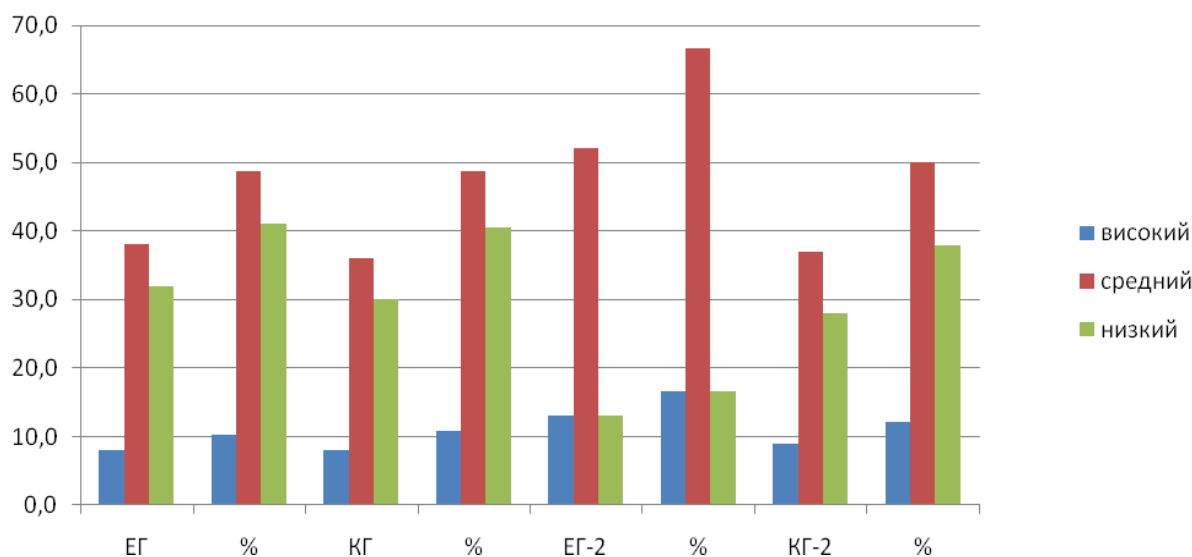

Рисунок 3.4. Динаміка змін рівнів виразності структурних компонентів екологічних цінностей у студентів під час формувального етапу експерименту

Джерело: сформовано автором

Таблиця 3.10

Розподіл студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості екологічних цінностей за результатами формувального етапу експерименту

Рівні	Групи	Наприкінці формувального етапу експерименту							
		Критерії сформованості екологічних цінностей							
		Ціннісно-мотиваційний		Когнітивний		Діяльнісний		Рефлексивний	
		к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Високий	ЕГ (78)	14	17,95	13	16,67	13	16,67	12	15,38
	КГ(74)	10	13,51	10	13,51	9	12,16	8	10,81
Середній	ЕГ (78)	52	66,67	53	67,95	52	66,67	52	66,67
	КГ(74)	38	51,35	37	50,00	37	50,00	37	50,00
Низький	ЕГ (78)	12	15,38	12	15,38	13	16,67	14	17,95
	КГ(74)	26	35,14	27	36,49	28	37,84	29	39,19

Джерело: сформовано автором

Таблиця 3.11

Динаміка рівнів сформованості екологічних цінностей студентів (за результатами констатувального та формувального етапів експерименту)

Рівні	ЕГ			КГ		
	Констат етап	Формув етап	приріст	Констат етап	Форм етап	Приріст
Високий	8 (10,26)	13 (16,67)	6,41	8 (10,81)	9 (12,16)	1,35
Середній	38 (48,72)	52 (66,66)	17,94	36 (48,65)	37 (50,00)	1,35
Низький	32 (41,02)	13 (16,67)	-24,35	30 (40,54)	28 (37,84)	-2,7

Джерело: сформовано автором

Кількість студентів з низьким рівнем розвитку структурних компонентів екологічних цінностей до кінця експерименту в контрольній групі зменшилася в середньому на 2,7 %, в експериментальній – на 24,35 %. Кількість студентів із середнім рівнем збільшилася на 17,94% в ЕГ й на 1,35% в КГ; з високим рівнем – збільшилася в ЕГ на 6,41 %, в КГ на 1,35%.

Незважаючи на те, що на першій погляд різниця у результатах експериментального навчання між контрольною та експериментальною групами свідчить на користь визначених педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, необхідно перевірити вірогідність цих розбіжностей за допомогою апробованих статистичних методів.

Для оцінки вірогідності різниці між відсотковими частинами двох вибірок (контрольна та експериментальна групи) у яких фіксується позитивний ефект від застосування визначених педагогічних умов застосовано метод кутового перетворення Фішера (критерій ϕ^* Фішера) [129, с. 182–183].

З цією метою сформулюємо статистичні гіпотези:

H_0 : частина позитивних зрушень у структурі компонентів екологічних цінностей у студентів, що обумовлена застосуванням визначених педагогічних умов формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій. в експериментальній групі не більше ніж у контрольній;

H_1 : частина позитивних зрушень у структурі компонентів екологічних цінностей студентів, в експериментальній групі більше ніж у контрольній.

Результати експериментальної роботи зведемо до таблиці 3.12 емпіричних частот за двома ознаками: «наявність ефекту» – «відсутність ефекту» (таблиця 3.12).

Таблиця 3.12

Розрахунок критерію для співвідношення по відсотковій долі позитивних зрушень у структурі компонентів екологічних цінностей у студентів у ЕГ та КГ

Групи	Наявність ефекту: наявність зрушень	%	Відсутність ефекту: зрушення відсутні або дорівнює нулю"	%	Суми
ЕГ	58	74,4	20	25,6	78
КГ	22	29,7	52	70,3	74
Суми	80		72		152

Джерело: сформовано автором

З відповідних таблиць критичних значень [129, с. 182–183] визначаємо значення φ , що відповідають відповідним відсотковим частинам у кожній з груп:

$$\varphi_{1(74,4\%)} = 2,081$$

$$\varphi_{2(29,7\%)} = 1,153.$$

Розраховуємо емпіричні значення за формулою:

$$\varphi^* = (\varphi_1 + \varphi_2) * \sqrt{\frac{n_1 * n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (3.3)$$

Де φ_1 – кут, що відповідає більшій % частині;

φ_2 – кут, що відповідає меншій % частині;

n_1 – кількість студентів у експериментальній групі;

n_2 – кількість студентів у контрольній групі.

У нашому випадку: $\varphi^*_{\text{емп}} = 5,71$.

З відповідних таблиць критичних значень критерію Фішера [129] визначаємо, що при $\varphi^*_{\text{емп}} = 5,71$, рівень статистичної значущості відсоткових частин становить менше ніж 0,01.

З тих самих таблиць встановлюємо критичні значення φ^* , що відповідають прийнятим у педагогічних дослідженнях рівням статистичної значущості:

$$\varphi^*_{\text{кр}} = \begin{cases} 1,64 (\rho \leq 0,05) \\ 2,31 (\rho \leq 0,01) \end{cases} \quad (3.4)$$

Оскільки $\varphi^*_{\text{емп}} > \varphi^*_{\text{кр}}$ приймається гіпотеза H_1 – частина позитивних зрушень у сформованості екологічних цінностей у студентів, в експериментальній групі більше ніж у контрольній.

Іноді допустимі інтервали порівнюваних середніх арифметичних вимірюваних показників збігаються, тому питання про допустиму межу їх збігу вирішувалось у процесі використання t-критерію Стьюдента [27; 152].

$$t = \frac{m_1 - m_2}{S_{m_1 - m_2}}, \quad (3.5)$$

де m_1 і m_2 – середні арифметичні в експериментальній та контрольній групах;

$S_{m_1-m_2}$ – стандартна помилка різниці середніх арифметичних, яка виводиться з формули:

$$S_{m_1-m_2} = \sqrt{\frac{\left[\sum_{i=1}^n (x_i - m_1)^2 + \sum_{j=1}^{n_j} (x_j - m_2)^2 \right] (n_1 + n_2)}{(n_1 + n_2 - 2) \cdot n_1 \cdot n_2}}. \quad (3.6)$$

Отримане в експерименті значення t порівнювалося з табличним значенням розподілу Стюдента з урахуванням ступенів свободи (df).

Достовірним вважали значення при $p \leq 0,09$.

Були прийняті відповідні такі статистичні гіпотези:

Гіпотеза H_0 : Різниця у результатах експериментальної та контрольної груп зумовлена випадковим причинами та не є результатом застосування визначених педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Гіпотеза H_1 : Різниця у результатах експериментальної та контрольної груп є суттєвою та зумовлена впливом визначених педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Обчислення критерію t -критерію Стюдента, здійснювалося за допомогою запропонованої В. Боснюк комп'ютерної програми IBM SPSS Statistics [27, с. 98]. Результати розрахунків наведені таблицях 3.13 та 3.14.

Таблиця 3.13

Групові статистики для t -критерію Стюдента

Групи	N	Середня	Стд. Відхилення	Стд. похибка середнього
ЕГ-2	78	2,24	0,34	0,05
КГ-2	74	2,01	0,42	0,05

Джерело: сформовано автором

З таблиці 3.14 видно, що значення критерію рівності дисперсій Левена [161; 278], що спрямований на виявлення однорідності дисперсій, 0,123 більше прийнятого нами рівня значущості ($p \leq 0,09$), тому приймається гіпотеза про рівність дисперсій у контрольній та експериментальній групах, тобто слід розгадати результати розрахунку у верхній строчці таблиці.

Таблиця 3.14

Значення t-критерію для незалежних вибірок

	Критерій рівності дисперсний Лівіня		t-критерій рівності середніх						
	F	Знч.	T	Ступ. своб.	Знч. (2- сторін)	Різни ця серед ніх	Стд. похиб ка різниці	95% довірчий інтервал різниці середніх	
								Ниж ня межа	Верх ня межа
Передбачаєть ся рівність дисперсій	1,52 6	0,123	1,67	150	0,075	0,12	0,05	-0,02	0,25
Рівність дисперсій не передбачаєть ся			1,67	151,2 7	0,075	0,12	0,05	-0,02	0,25

Джерело: сформовано автором

Результати розрахунків показують, що відповідне p -значення по двосторонньому критерію ($p=0,075$) менше прийнятого рівня значущості 0,09, то можливо говорити про те, що в кінці експерименту в експериментальній групі під впливом визначених педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій відбулися більш виразні зміни ніж у контрольній групі.

Результати експериментального навчання із застосуванням визначених педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій показали більшу його ефективність у порівнянні із традиційним навчанням як по кількості, так і по якості вирішених завдань

[168]. Все це вказує на дієвість визначених педагогічних умов формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій.

Як свідчать результати експерименту, найбільш ефективними формами організації навчання з метою формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій є такі: колективні та групові (проблемні лекції, практикуми, інтелектуальні та рольові ігри, тренінги, екологічна лабораторія, міждисциплінарна майстерня, лекції-конструювання, вебінари), індивідуальні (консультації, самостійна робота); методами: творчі, проблемні, змагальні, дискусії, кейс-метод, мозкового штурму, робота в групах, індивідуальні завдання; технологіями: інтерактивні, проєктні, проблемного навчання, інформаційно-цифрові, тренінгові, ігрові, дослідницького навчання, критичного мислення.

Результати експерименту, зокрема аналіз ефективності застосування визначених педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, дозволяють зробити такі висновки:

загалом відбулися якісні зміни в експериментальній (суттєві) і контрольній (незначні) групах;

сформованість екологічних цінностей у студентів в експериментальній групі зумовлена: спрямованістю змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; залученням студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створенням екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки; розвитком екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля.

Отже, аналіз результатів експериментального дослідження свідчить про дієвість розроблених і впроваджених в освітній процес педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій та підтверджує гіпотезу дослідження емпіричним шляхом.

Висновки до розділу третього

Дослідження процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій здійснювалося з метою перевірки гіпотези щодо того, що цей процес буде результативним, якщо реалізувати відповідні педагогічні умови.

1. Реалізація авторської ідеї в освітньому процесі здійснювалась послідовно. Експериментальне дослідження передбачало проведення чотирьох етапів (пілотажного, констатувального, формувального, контрольного), кожен з яких містив певні дослідницькі кроки. Пілотажний етап був спрямований на ґрунтовне опрацювання психолого-педагогічної, філософсько-соціологічної та екологічної літератури, дисертацій, а також вивчення, узагальнення та аналіз накопиченого досвіду щодо формування екологічних цінностей у студентів в освітньому середовищі закладів вищої освіти.

Результати пілотажного етапу стали основою для проведення дослідницьких кроків констатувального етапу дослідження, метою якого було виявлення наявного стану сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Він спрямовувався на розподіл студентів на контрольні та експериментальні групи, забезпечення об'єктивно рівних умов участі в експерименті для всіх його учасників, визначення рівнів сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій відповідно до розроблених критеріїв і показників. Експериментальною базою пілотажного та констатувального етапів дослідження було обрано такі заклади вищої освіти: Національний університет біоресурсів і природокористування України, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Хмельницький національний університет.

За результатами констатувального етапу експерименту встановлено, що студенти як ЕГ, так і КГ мають приблизно однакові дані – здебільшого середній (ЕГ – 48,72 %, КГ – 48,65 %) і низький (ЕГ – 41,02 %, КГ – 40,54 %) рівні сформованості екологічних цінностей. Такі дані засвідчили необхідність

упровадження в освітній процес педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Формувальний етап педагогічного експерименту полягав у послідовному здійсненні педагогічних заходів, спрямованих на формування у студентів екологічних цінностей. Заходи, що проводились на базі Національного університету біоресурсів і природокористування України для реалізації кожної із визначених педагогічних умов, передбачали: 1) доповнення змісту навчальних дисциплін (лекцій, практичних та семінарських занять, самостійної та індивідуальної роботи) матеріалом з акцентом на поглиблення екологічних знань студентів, розширення інформованості студентів про роль екологічних знань в професійній діяльності; використання міждисциплінарного підходу; використання екологічно орієнтованих кейсів, проблемних ситуацій і проєктних технологій; включення екологічної тематики, до індивідуальних науково-дослідних завдань студентів; організацію факультативів та вибіркового дисциплін екологічного спрямування; запровадження спецкурсу «Екологічна етика». 2) Участь студентів у волонтерських екологічних проєктах, екологічних акціях і природоохоронних кампаніях, приурочених до міжнародних та національних екологічних дат; залучення до діяльності в громадських екологічних організаціях та волонтерських об'єднаннях, проведення екологічних толок за участю науково-педагогічних працівників, представників громадськості та волонтерів; проведення ярмарків, тренінгів, конкурсів, флешмобів; проведення екологічної просвітницької роботи (просвітницькі бесіди та заходи щодо взаємодії людини й природи). 3) Застосування ціннісно орієнтованих педагогічних технологій (інтерактивних, проєктних, проблемного навчання, сервісного навчання, інформаційно-цифрових, тренінгові, ігрові, дослідницького навчання, критичного мислення); створення можливості як для рефлексії власного ставлення студентів до довкілля, так до формування екологічної культури університетського середовища; організацію діяльності студентського клубу «Екологічна майстерня». 4) Розроблення кожним студентом індивідуальної програми удосконалення екологічних цінностей;

запровадження практики самоаналізу власних екологічних вчинків; застосування методики «конструювання екологічних цінностей»; тренінгу розвитку екологічної відповідальності.

2. Статистичну значущість виявлених у результаті аналізу змін у рівнях сформованості екологічних цінностей у студентів ЕГ і КГ підтверджено відповідною математичною обробкою отриманих даних за допомогою багатофункціонального критерію Стюдента. Упровадження педагогічних умов сприяло перерозподілу студентів КГ і ЕГ за рівнями сформованості екологічних цінностей. Однак у КГ цей перерозподіл є незначним, а в ЕГ – суттєвим. Частка студентів ЕГ з високим рівнем сформованості екологічних цінностей зросла на 6,41 % (з 10,26 до 16,67 %), із середнім – на 17,94 % (з 48,72 до 66,66 %). Натомість на 24,35 % зменшилася кількість студентів із низьким рівнем (з 41,02 до 16,67 %). Водночас у КГ кількість студентів із високим рівнем екологічних цінностей зросла лише на 1,35 % (з 10,81 до 12,16 %), а з низьким рівнем – зменшилася лише на 2,70 % (з 40,54 до 37,84 %). Аналіз результатів експериментальної роботи свідчить про дієвість педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій та підтверджує гіпотезу дослідження емпіричним шляхом.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях [168; 169; 176; 177; 179].

ВИСНОВКИ

У дослідженні подано теоретико-методичне обґрунтування і результати експериментальної перевірки педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

1. З'ясуовано, що формування екологічних цінностей майбутніх фахівців є предметом уваги широкого кола дослідників різних галузей. Теоретичну основу формування екологічних цінностей становлять наукові концепції: сталого розвитку, освіти для сталого розвитку, аксіологічна, екоцентрична, культурологічна, екопсихологічна, біоетична та компетентнісна концепції, які в сукупності забезпечують формування ціннісного ставлення до природи, екологічної відповідальності та готовності до екологічно доцільної професійної діяльності.

«Цінності» як термін широко використовується у філософії, соціології та культурології для позначення людського, соціального й культурного значення різноманітних явищ дійсності.

Поняття «цінність» відображає рівень важливості різних явищ реальності для людини і суспільства, впливає на здатність задовольняти базові потреби та інтереси окремого індивіда, соціальних спільнот і суспільства загалом.

Екологічні цінності як феномен осмислюються в сучасному науковому дискурсі на міждисциплінарному рівні: загальнофілософському, культурологічному, соціологічному, антропологічному, психологічному, педагогічному.

З позиції педагогічної науки екологічні цінності розглядаються як результат цілеспрямованого освітнього впливу, спрямованого на формування у здобувачів освіти стійких переконань, установок, знань та моделей поведінки, спрямованих на відповідальне ставлення до природи та дотримання принципів сталого розвитку.

Екологічні цінності студентів соціономічних професій» – це інтегративне особистісно-професійне утворення, яке поєднує систему ціннісних орієнтацій, екологічних знань, практичних умінь і досвіду екологічно відповідальної

поведінки, відображає усвідомлене ставлення майбутнього фахівця до навколишнього середовища, ґрунтується на визнанні принципів сталого розвитку й особистої відповідальності за наслідки взаємодії суспільства і довкілля та виявляється у готовності здійснювати професійну діяльність на засадах екологічної доцільності, соціальної відповідальності й забезпечення екологічної безпеки суспільства.

Структуру екологічних цінностей студентів соціономічних професій становить єдність взаємопов'язаних компонентів:

ціннісно-мотиваційного (система екологічних потреб, мотивів, інтересів, переконань і ціннісних орієнтацій, що визначають позитивне ставлення до природи, прагнення до її збереження та внутрішню потребу діяти відповідально щодо довкілля);

когнітивного (сукупність екологічних знань, уявлень і розуміння закономірностей взаємодії людини, суспільства й природи, принципів сталого розвитку, екологічних проблем та шляхів їх розв'язання);

діяльнісного (здатність застосовувати екологічні знання і ціннісні установки в практичній діяльності, реалізовувати екологічно доцільну поведінку, брати участь у природоохоронних, волонтерських і просвітницьких ініціативах, інтегрувати екологічні принципи у майбутню професійну діяльність);

рефлексивного (здатність до самоаналізу власних екологічних переконань, оцінювання наслідків власної діяльності для довкілля, усвідомлення особистої відповідальності та готовності до саморозвитку й самовдосконалення в екологічній сфері).

Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій трактуємо як цілеспрямований і організований процес впливу на особистість, спрямований на засвоєння екологічних знань, усвідомлення цінності природи та гармонійної взаємодії людини з довкіллям, розвиток екологічного мислення, відповідального ставлення до навколишнього середовища й готовності

реалізовувати екологічно доцільну поведінку та професійну діяльність відповідно до принципів сталого розвитку.

2. Конкретизовано критерії, показники (ціннісно-мотиваційний: усвідомлення цінності природи та природних ресурсів; визнання необхідності гармонійної взаємодії людини і довкілля; мотивація до екологічно відповідальної поведінки; готовність брати участь у природоохоронній діяльності; когнітивний: знання основ екології та принципів сталого розвитку; розуміння глобальних і локальних екологічних проблем; обізнаність щодо способів раціонального природокористування; здатність аналізувати екологічні ситуації; діяльнісний: участь у природоохоронних заходах; дотримання екологічно доцільних моделей поведінки; здатність застосовувати екологічні знання у професійній діяльності; вияв ініціативи у реалізації екологічних проєктів та рефлексивний: усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля; здатність оцінювати власні екологічні вчинки; прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури; готовність сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності) та охарактеризовано рівні (низький, середній і високий) сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

3. Визначено та обґрунтовано педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій: спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки; розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля.

Діяльнісною складовою реалізації педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів стали форми (проблемні лекції, практикуми, інтелектуальні та рольові ігри, тренінги, екологічна лабораторія, міждисциплінарна майстерня, лекції-конструювання, індивідуальні консультації, самостійна робота, вебіари), методи (творчі, проблемні,

змагальні, дискусії, кейс-метод, мозкового штурму, робота в групах, індивідуальні завдання), технології (інтерактивні, проєктні, проблемного навчання, інформаційно-цифрові, тренінгові, ігрові, дослідницького навчання, критичного мислення), засоби (*навчально-методичні*: навчальні дисципліни екологічного спрямування, навчальні й методичні посібники, електронний освітній ресурс E-learn, ситуаційні завдання, практикуми; *інформаційно-комунікаційні*: мультимедійні презентації, відеоматеріали; *наочні; практичні; соціально-комунікативні; екологоорієнтованого освітнього середовища*: екологічні лабораторії, навчально-дослідні ділянки; ботанічний сад НУБІП України).

4. Розроблено структурно-функціональну модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Модель складається з концептуального (мета, принципи, підходи, компоненти); організаційно-змістового (форми, методи, навчально-методичне забезпечення, етапи, педагогічні умови формування екологічних цінностей) та діагностувального (критерії, рівні сформованості екологічних цінностей, корекційні заходи, результат) блоків. Цільовий блок визначає усвідомлення студентами мети, принципів та підходів до формування, змісту екологічних цінностей. Організаційно-змістовий блок містить форми, методи, навчально-методичне забезпечення, етапи, педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Діагностувальний блок включає критерії, рівні сформованості екологічних цінностей, корекційні заходи, результат.

5. Дієвість педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій підтверджено результатами формувального експерименту. Упровадження зазначених педагогічних умов сприяло статистично значущим змінам, відбувся перерозподіл студентів КГ і ЕГ за рівнями сформованості екологічних цінностей. Однак у КГ цей перерозподіл є незначним, а в ЕГ – суттєвим. Частка студентів ЕГ з високим рівнем сформованості екологічних цінностей зросла на 6,41 % (з 10,26 до 16,67 %), із середнім – на 17,94 % (з 48,72 до 66,66 %). Натомість на 24,35 % зменшилася

кількість студентів із низьким рівнем (з 41,02 до 16,67 %). Водночас у КГ кількість студентів із високим рівнем екологічних цінностей зросла лише на 1,35 % (з 10,81 до 12,16 %), а з низьким рівнем – зменшилася лише на 2,70 % (з 40,54 до 37,84 %). Застосування t-критерію Стьюдента у дисертаційному дослідженні дозволило порівняти середні значення вибірок у КГ та ЕГ та підтвердити достовірність отриманих результатів. Завдяки методу кутового перетворення Фішера у дисертаційному дослідженні було зіставлено відсоткові частки двох вибірок у КГ та ЕГ на кожному етапі педагогічного експерименту та виявлено статистично значущі розбіжності між ними.

Аналіз результатів експериментальної роботи свідчить про дієвість педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій та підтверджує гіпотезу дослідження емпіричним шляхом.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків є: аналіз досвіду зарубіжних університетів щодо утвердження екологічних цінностей майбутніх фахівців в системі «людина – людина», розвиток готовності науково-педагогічних працівників до формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій із застосуванням інноваційних технологій; використання потенціалу неформальної освіти для формування екологічних цінностей у студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Г. М. Модель формування готовності майбутніх соціальних педагогів до застосування комп'ютерних технологій у професійній діяльності. *Молодь і ринок*. 2014. № 6. С. 66–72.
2. Анацька Н. В. Екологічна освіта: знання і життєво-ціннісні орієнтації сучасної людини : дис... канд. філос. наук: 09.00.10. Київ, 2016. 220 с.
3. Аніщенко В. О., Мірошніченко В. І. Застосування акмеологічного підходу в управлінні освітнім процесом закладу вищої освіти. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2026. № 2 (17). С. 7–19. URL: <https://doi.org/10.32755/sjeducation.2026.02.007>
4. Аніщенко О. В., Яковець Н. І. Сучасні педагогічні технології : курс лекцій : навч. посіб.; за ред Н. І. Яковець. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. 198 с
5. Антоненко Т. Л. Психологічні засади становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього фахівця : дис. д-ра психол. наук. Київ, 2019. 527 с. URL: <https://psychology-naes-ua.institute/files/pdf>
6. Антоненко Т. Л. Ціннісно-сміслова сфера особистості – фундаментальна основа її духовної безпеки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. № 3 (78). С. 25–34.
7. Архипова С., Тернова Л. Особливості професійної підготовки фахівців соціономічної сфери в сучасних умовах. Репозиторій ЧДТУ: 232 *Соціальне забезпечення*. 2024. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/8176>
8. Баєва К. О. Біоцентризм та суб'єктивний контроль як потенціал подолання кризових умов екологічних змін. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 20–23 лютого 2018 р.). Суми, 2018. С. 11–14.
9. Баєва К. О., Кряж І. В. Екологічна сензитивність та сприйнятий контроль як чинники біоорієнтованої активності особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Том 7. Вип. 47. 2019. С. 35–46. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i47/5.pdf>

10. Барановська Л. В., Заслужена А. А. Особистісно зорієнтовані освітні технології в підготовці фахівців соціономічних професій. *Слобожанський науковий вісник. Серія «Філологія»*. 2023. № 3. С. 118–122. DOI: <https://doi.org/10.32782/philspu/2023>

11. Бартнєва І. О. Екологічно-орієнтована педагогіка як чинник формування екокультурної компетентності майбутніх учителів. *Інноваційна педагогіка*. 2019. № 19. С. 31–34. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-19-1-6>

12. Белан Т. Педагогічні умови формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів професійного навчання. *Вісник. Серія: педагогічні науки*. 2022. № 18 (174). DOI: 10.5281/zenodo.7330655.

13. Бех І. Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості. *Початкова школа*. 2001. № 12. С. 32–35.

14. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : Букрек, 2018. 320 с.

15. Беленька Г. В. Особистість педагога у вимірі запитів ХХІ століття. *Дошкільне виховання*. 2019. № 4. С. 3–5.

16. Беленька Г. В. Природничі науки у казках, запитаннях, дослідях. Київ: Шк. світ, 2011. 128 с.

17. Біда О. А., Кучай Т. П., Чичук А. П. Сучасний стан екологічної освіти в Україні. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький: Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2024. Вип. 215. С. 22–26. DOI: 10.36550/2415-7988-2024-1-215-22-26.

18. Біда О., Чичук А., Кучай О., Гончарук В., Кучай Т. Формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології. *Витоки педагогічної майстерності. Серія «Педагогічні науки»*. Полтава, 2022. Вип. 29. С. 19–25. URL: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2022.29.264247>

19. Біла О. О. Теорія і методика підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери до проектування професійної діяльності : автореф. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Вінниця. 2014. 45 с.

20. Білик Л. Теоретико-методичні основи формування екологічної відповідальності студентів у системі виховної роботи вищого технічного навчального закладу : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Черкаси, 2004. 461 с.

21. Бліхар В., Католик Г., Католик Б. Цінності: поняття, структура та підходи у контексті сучасних військових екзистенцій. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. Випуск 13. С. 11–20. URL: <https://doi.org/10.30970/PS.2022.13.2>

22. Боголюбов В. М., Пустова С. О. Проблеми імплементації освіти для сталого розвитку в систему освіти України. *Екологія–2017: матеріали VI-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю* (м. Вінниця, 25–27 вересня 2019 р.) : збірник наукових праць. Вінниця, 2019. С. 197.

23. Бондар О. І., Барановська В. Є., Єресько О. В. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях : науково-методичний посібник для вчителів. Херсон : Грінь Д. С., 2015. 55 с. URL: <https://dea.edu.ua/img/source/24122015.pdf>

24. Бондар О. І., Машков О. А., Присяжний В. І., Оводенко Т. С., Печений В. Л. Концепція створення інтелектуальної інформаційної системи для підтримки прийняття рішень у галузі екологічної безпеки. *Екологічні науки*. 2023. № 3 (48). С. 7–16. URL: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2023.eco.3-48.1>

25. Бондар О. Інвайронментальна свідомість: осмислення витоків, змісту, вимірів та типів. *Грані*. 2024. № 27 (1). С. 151–157. URL: <https://doi.org/10.15421/172421>

26. Бондаренко О. Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 8–11.

27. Боснюк В. Ф. Математичні методи в психології: курс лекцій. Мультимедійне навчальне видання. Харків : НУЦЗУ, 2020. 141 с. URL: <https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/11329/1/%D0%9C%D0%B0.pdf>
28. Браніцька Т. Р. Конфліктологічна складова підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери в європейських країнах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2014. Вип. 32. С. 25–27.
29. Бровчак Л. Студентське самоврядування як фактор формування організаторських здібностей майбутніх учителів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Вінниця, 2015. 245 с.
30. Бродович Ю., Бродович В. Екологічна відповідальність у сучасному бізнесі: стратегії раціонального використання природних ресурсів. *Економіка та суспільство*. 2024. № 69. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-14>
31. Буркова Л. В. Визначення класу соціономічних професій. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 7. С. 68–73.
32. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03>.
33. Василенко О., Гуменюк О. Особливості підготовки студентів соціономічного профілю до використання інформаційних технологій в майбутній професійній діяльності в контексті формування їх професійної спрямованості. *Інноваційна педагогіка*. 2026. Випуск 92. Том 1. URL: <https://doi.org/10.32782/ip/92.1.1>
34. Варениченко А. Б., Дубяга С. М., Мелаш В. Д. Екологічні цінності як концептуальні основи духовно-інтелектуального виховання майбутніх педагогів. 2022. URL: <https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/12756/1>.
35. Вархолик Г. Педагогічний пошук в процесі екологічної освіти в Японії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Вип. 1 (40). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstreams>.

36. Васюк О. В., Сопівник Р. В. Сутність і структура поняття «екологічні цінності студентів соціономічних професій». *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2025. № 1 (14). С. 21–30. URL: <https://doi.org/10.32755/sjeducation.2025.01.021>

37. Вдович С. М. Гуманізація освітнього процесу як основа особистісного розвитку молоді. *Наукові записки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогіка і психологія*. 2025. № 2 (6). С. 18–23. URL: <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2025-2-3>.

38. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2009. 1736 с.

39. Велитченко Л. К. Педагогічна взаємодія: теоретичні основи психологічного аналізу : монографія. Одеса : ПНЦ АПН України, 2005. 355 с.

40. Величко О. М., Коломієць Л. В. Групове експертне оцінювання та компетентність експертів. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2015. 286 с.

41. Вербицький В. В. Еколого-натуралістична освіта в Україні: історія, проблеми, перспективи : монографія. Київ : Аверс. 2003. 304 с.

42. Виговська С. В., Пономарьова Г. Ф. Експериментальні заходи щодо формування екологічних цінностей студентів соціономічних спеціальностей. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 11 (41). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1435-1445](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1435-1445).

43. Винничук Р. В. Аксіологічний та культурологічний підходи як аспекти методології сучасної підготовки фахівців у вищій школі. *Молодий вчений*. 2018. № 2 (54). С. 93–96.

44. Винничук Р. В. Педагогічна аксіологія у контекстах гуманітарної професійної освіти. *Витоки педагогічної майстерності*. 2019. Вип. 24. С. 33–39. URL: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2019.24.194599>.

45. Висоцька О. Є. Випереджаюча освіта для сталого розвитку : методологія, методика, технології : навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ : Видавництво «Акцент ПП», 2012. С. 5. URL: <https://www.academia.edu/43668392/>

46. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки.: навч. посіб. Дрогобич : Коло, 2006. 326 с. URL: <http://prima.lnu.edu.ua/Pedagogika/library/vyshnevsky.pdf>

47. Візнюк І. М., Рабецька Н. Л., Долинний С. С. Професійна підготовка майбутніх фахівців соціономічної сфери щодо розвитку комунікативної компетентності : монографія. Вінниця : Вид-во ТОВ «Друк», 2023. 247 с. URL: <http://doi.org/10.31652/378:372.461-1-247>
<https://dspace.vspu.edu.ua/items/02d2af5f-e675-41f7-b2cf-93a0af35f89c>

48. Волкова Н. П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с. URL: https://www.pedagogic-master.com.ua/2022/Volkova_1.pdf

49. Волкова Н. П. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2012. 616 с. URL: <https://www.academia.edu/40671165/Volkova>

50. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. Київ : Академія, 2006. 256 с.

51. Гаврилюк Д. В. Екологічне волонтерство один із засобів формування майбутнього педагога : *Екологія. Людина. Суспільство* : матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 травня 2020 р., Київ, Україна). Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. С. 260–261. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/44358>

52. Галіченко М., Поліщук І. Хрестоматія з історії та філософії науки : навчально-методичний посібник для підготовки докторів філософії PhD ХДУ. Херсон, 2018. 158 с. URL: <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/8330>

53. Гаращук О., Куценко В., Кудерова А. Екологічна культура як складова сучасного соціально-економічного розвитку та проблеми її формування в суспільній свідомості. *Вісник економіки*. 2025. № 2. С. 60–71. DOI: 10.35774/visnyk2025.02.060.

54. Гаркавцев Є. І. Педагогічні умови формування професійної надійності майбутніх працівників органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2015. 292 с.

55. Гвоздій С. П. Підготовка майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей до безпеки життя і професійної діяльності як соціально-педагогічна проблема. *Педагогіка безпеки*. 2016. Вип. 1. С. 40–47. URL: <https://doi.org/10.31649/2524-1079-2016-1-1-40-47>

56. Герлянд Т. Екологізація професійної підготовки майбутніх фахівців у контексті реалізації стратегії сталого розвитку. *Інноваційна професійна освіта*. 2024. № 6 (19). С. 579–587. URL: <https://doi.org/10.32835/2786-619X.2024.6.19.579-587>

57. Гладько В. Сучасний світ крізь призму загальнолюдських цінностей. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/35109/1/580.pdf>

58. Глуханюк В., Загоруйко Б., Яковець В. Проблеми та шляхи удосконалення екологічної підготовки майбутніх учителів технологій у закладах вищої освіти. *Науковий альманах мистецтва та освіти*. 2026. № 1. С. 12–15. URL: <https://doi.org/10.31652/3041-1017-SAAE-2025.1.05>

59. Глухова Г. Г. Аксіологічний підхід до формування екологічної культури студентів вищої технічної школи. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. Вип. 45. С. 203–208.

60. Гоголь Н. В. Застосування аудіовізуальних засобів навчання на уроках літератури у процесі реалізації культурологічного підходу. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Випуск 20. Т. 1. <https://doi.org/10.32843/2663-60852020-20-1-2>

61. Гончаренко С. У. Методологічні засади побудови педагогічної теорії. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/707161/1/.pdf/>

62. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

63. Григоренко В. Г. Теоретичні та методичні аспекти побудови концептуальної моделі формування професійних здібностей педагога : монографія. Одеса : Вид-во Південноукр. держ. пед. ін-ту ім. К. Д. Ушинського, 1998. 167 с.

64. Григоренко В. Г. Теоретичні та експериментальні засади інноваційного формування у студентів педагогічного університету позитивної

групової мотивації до фахової підготовки. *Проблеми трудової і професійної підготовки* : наук.-метод.зб. : в 3т. Слов'янськ : СДПУ, 2012. Вип. 17. Т. 1. 299 с.

65. Гринь О. В. Екологічна підготовка майбутніх педагогів у США. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* Ужгород : Говерла, 2023. Вип. 2 (53). С. 44–47. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/56148>

66. Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості (С.С. Бубнов). URL: <https://studfile.net/preview/5130863/>

67. Демський В. В., Пономарьова Г. Ф., Смоляк П. О. Застосування онлайн інструментів у формуванні екологічних цінностей здобувачів освіти. *Наука і техніка сьогодні. (Серія «Педагогіка»).* 2025. № 10 (51). С. 620– 629. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-10\(51\)-620-628](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-10(51)-620-628)

68. Десять найпопулярніших напрямків екологічного волонтерства. URL: <https://ecoaction.org.ua/eko-volonter-10.html>

69. Дубовий В. І., Дубовий О. В. Екологічна культура : навчальний посібник. Херсон : Грінь Д. С., 2016. 256 с. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/8603/1/Ekolohichna_kultura.pdf

70. Дячук А. О. Формування професійних знань і умінь майбутніх фахівців з управління екологічною безпекою : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2011. 186 с.

71. Екологічна етика : навчальний посібник / В. Є. Борецько, О. М. Шуміло, В. В. Шеховцов, О. О. Шуміло : за загальною редакцією О. М. Шуміла. Харків, 2015. 304 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7041d50f-8ba9-4f1e-bba0-a6c84abbd11d/content>

72. Екологічна психологія : хрестоматія / за ред. Ю. М. Швалба. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 224 с.

73. Екологічні чинники. Стено- та еврибійонти види. Тест. URL: <https://naurok.com.ua/test/start/30957>

74. Єресько О. В. Виховання валеологічних цінностей дітей-підлітків у процесі навчальної і позаурочної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2018. 20 с.

75. Єфіменко Н. П. Особливості формування екологічної культури студентів вищих технічних закладів освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2000. 256 с

76. Заболотська О. О. Духовні цінності студента та формування його індивідуальності. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. Херсон : ХДУ, 2003. Вип. 35. С. 267–272.

77. Заброцький М. М., Вознюк О. В. Духовні виміри екологічної відповідальності особистості. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Екологічна психологія*. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2005. Т. 7. Вип. 4. С. 96–103.

78. Закони екології Коммонера. Словник-довідник з екології : навч.-метод. посіб. / уклад. О. Г. Лановенко, О. О. Остапішина. Херсон : ПП Вишемирський В. С. 2013. 181 с.

79. Заредінова Е. Р. Теоретичні і методичні засади формування соціокультурних цінностей студентів в освітньому середовищі вищого навчального закладу : дис.. д-ра пед. наук. Київ, 2020, 566 с. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/dis_Zaredinova-1.pdf

80. Заскалета С. Г. Тенденції професійної підготовки фахівців аграрної галузі в країнах Європейського Союзу : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2015. 40 с.

81. Зданевич Л. В., Цегельник Т. М. Структурно-функціональна модель формування готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності в інклюзивних групах закладів дошкільної освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 70. Т. 2. С. 117–122. URL: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-2.22>.

82. Здоренко Є. М. Педагогічна рада-аукціон «Удосконалення процесу виховання шляхом вибору ефективних форм виховної роботи». *Виховна робота у школі*. 2016. № 4(137). С. 37–41.

83. Зеленов Є. Теоретичні основи планетарного виховання студентської молоді : монографія. Луганськ : Ноулідж, 2008. 272 с.

84. Зязюн І. Філософія ціннісних відношень. Інноваційність у науці і освіті. Київ : Богданова А. М., 2013. С. 74–82.

85. Іванчук С. Поняття екологічно доцільної поведінки в науковому осмисленні. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 35. Том 3. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-3-31>

86. Ільїна Т. Методика вивчення мотивації навчання у вузі. URL: https://www.eztests.xyz/tests/personality_ilyina/

87. Інтерактивні методи навчання: інноваційні технології / І. В. Гавриш, О. М. Скребець, Т. Д. Дем'янюк ; кер. роб. І. Д. Бех ; уклад. С. В. Кириленко, О. І. Кіян. *Позакласний час*. 2012. № 15/16. С. 73–76.

88. Іскерський І. Зарубіжний досвід підготовки фахівців соціономічних професій. *Social Work and Education*, 2025. Vol. 13 (1). pp. 168–176. DOI: 10.25128/2520-6230.26.1.11

89. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / пер. з нім. А. М. Єрмоленко, В. А. Єрмоленко. Київ : Libra, 2001, 400 с. URL: <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/view/366/332/281-1>

90. Калаур С. М., Олексюк Н. С., Сорока О. В. Потенціал тренінгових технологій під час формування емоційно-вольової стійкості та ціннісно-сміслової компетентності у здобувачів освіти: теоретичні та методичні аспекти. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2024. Вип. 2. С. 81–92.

91. Карамушка В. Про критерії сформованості екологічної компетентності особистості. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8086/1/.pdf>.

92. Каритка В. В. Екологічна відповідальність молоді як детермінанта сталого розвитку промислових регіонів: соціологічний вимір (на прикладі Дніпропетровської області) : дис. доктора філософії : 054/ Криворізький державний педагогічний університет. Кривий Ріг, 2022. 217 с. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11532>

93. Карпенко І. П. Трансформація загальнолюдських цінностей в інформаційному суспільстві : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2004. 17 с.

94. Касьян В. І. Філософія. Відповіді на питання екзаменаційних білетів : навч. посібник. Київ : Знання, 2005. С. 255. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/624-filosofya-kasyan-v.html>

95. Католик Г. В. Концепція Я дитячого практичного психолога: монографія. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 311 с.

96. Келемен А. В. Формування педагогічної культури майбутніх соціальних працівників на засадах акмеологічного підходу в закладах вищої освіти : дис. канд. пед. наук. Хмельницький, 2020. 332 с.

97. Кіндій О. Ю. Ранньохристиянські джерела про збереження природи. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2008. Випуск 18. (12). С. 125–132. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2008/18_12/125_Kindij_18_12.pdf

98. Класифікація професій за предметом праці. URL: <https://chk.dcz.gov.ua/publikaciya/klasifikaciya->

99. Книш І. В. Екологічна політика Китаю в контексті взаємодії суспільства і природи. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. 2025. № 2. doi: 10.20998/2227-6890.2025.2.18

100. Коваль Ю. А. Формування екологічної культури студентів в освітньому середовищі технічних коледжів : дис.. д-ра філософії 011. Вінниця, 2023. 308 с

101. Кокун О. М. Психофізіологічне забезпечення життєстійкості фахівців соціономічних професій в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення : практичний посібник / О. М. Кокун, О. М. Корніяка, Г. В. Гуменюк; за ред. О. М. Кокун. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 203 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprintpdf>

102. Колодзько І. Формування в учнів середнього ступеня навчання готовності до екологічної діяльності у неформальній освіті Швеції : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2023. 274 с. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/dis_Kolodko.pdf

103. Колонькова О. Культура екологічної поведінки школярів: сутнісна характеристика. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2011. Т. VII: Екологічна психологія. Вип. 27. С. 129–136.

104. Корнєщук В. В. Формування професійної надійності сучасних фахів соціономічної сфери діяльності : навчальний посібник. Одеса : Видавець Букаєв В. В., 2009. 110 с.

105. Корчова О. М. Соціономічні професії крізь проекцію мовної комунікації. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського* : зб. наук. пр. Серія : Філологія (мовознавство). Вінниця : ТОВ Фірма «Планер», 2014. Вип. 19. С. 232–239. URL: <https://repository.gnpu.edu.ua/items/17d3359f-eed8-4720-867a-b7502a25cb1d>

106. Кочубей М. Формування професійно-екологічної відповідальності у майбутніх екологів як предмет комунікативної взаємодії із суб'єктами господарювання. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2024. № 3. С. 122–131. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2024.312976>.

107. Кочубей О. В. Підготовка майбутніх учителів хімії до використання web-технологій у професійній діяльності : дис. ... д-ра філософії : 011. Умань, 2024. 422 с.

108. Кочубей Т., Очеретяний А. Формування життєвих цінностей студентів у США. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream.pdf>
109. Крамаренко А. М. Поетапність формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=622
110. Крамаренко А. М. Формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи: теорія і практика : монографія. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2014. 379 с.
111. Крамаренко А. М. Формування еколого орієнтованого майбутнього фахівця початкової освіти: проблемні питання та результати наукових пошуків. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків, 2015. Вип. 49. С. 211–219. URL: <https://oaji.net/articles/2015/1054-1436184599.pdf>
112. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в системі сучасних цінностей: Доповідь на церемонії присвоєння титулу доктора Honoris Causa в Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської (м.Варшава, Польща), 24 травня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5 (1), С. 1–6. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5126>
113. Куриленко Н. В. Формування екологічної компетентності учнів основної школи у процесі навчання фізики : дис. ... канд. пед. наук. Херсон, 2015. 316 с. URL: https://cusu.edu.ua/images/autoreferats/%D0%_dis2.pdf
114. Кучай Т. П. Підготовка майбутніх учителів в університетах Великої Британії до екологічного виховання учнів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2010. 20 с.
115. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : на допомогу здобувачам наукового ступеня. Львів : СПОЛОМ, 2014. 76 с.
116. Логвінова Я. О. Формування екологічної відповідальності спортсменів під час вивчення дисципліни «гігієна та основи екології». *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2018. Вип. 152 (1). С. 108–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2018_152%281%29_26

117. Лозовська І. Екологічне виховання старшокласників у процесі профільного навчання в ліцеї інтернаті : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луцьк. 2018. 281 с. URL: <https://nauka.udpu.edu.ua/>

118. Луканюк В. Екологічна освіта як чинник екологічного благополуччя в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. Вип. 2. С. 95–98.

119. Лук'янова Л. Б. Екологічна освіта у професійно технічних навчальних закладах: теоретичний і практичний аспекти : монографія. Київ : Міленіум. 2006. 252 с.

120. Лук'янова Л. Тенденції розвитку екологічної освіти за рубежом. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/.pdf>

121. Львовчикіна А. М. Основи екологічної психології : навч. посібник. Київ : МАУП, 2004. 136 с. URL: <https://file.lib.in.ua/pdf/lovochkina-antonina-osnovy-ekolohichnoi-psykholohii.pdf>

122. Львовчикіна А. М. Підходи до визначення поняття «екологічна культура». *Актуальні проблеми психології*. 2018. Т. 7. Вип. 34. С. 102–111. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/1624/1/Lyovochkina-34.pdf>

123. Максютів А. О. Патріотичне виховання майбутніх учителів географії в процесі пошукової туристсько-краєзнавчої діяльності : дис. ... канд. пед. наук. Умань, 2014. 215 с.

124. Макух Д. Міждисциплінарний підхід як інноваційна стратегія сучасної вищої школи. *Молодий вчений*, 2023. № 6 (118). С. 51–55. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-6-118-11>

125. Малахов В. А. Етика. Курс лекцій : навчальний посібник. Київ: Либідь, 2000. 384 с.

126. Мамчур Є. А. Формування професійно-ціннісних орієнтацій у майбутніх учителів іноземної мови у процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2017. 23 с.

127. Матеюк О. П. Формування екологічної культури майбутніх економістів як складової професійної підготовки на засадах сталого розвитку : дис....канд. пед. наук, Хмельницький. 2008, 238 с.

128. Мельничук І. М. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій : дис.. д-ра пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2011. 584 с.

129. Методологія та методика науково-педагогічних досліджень : навчальний посібник / І. О. Смолук та ін. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. 340 с.

130. Мірошніченко В. І. Дослідно-експериментальна робота щодо формування екологічної культури майбутніх офіцерів-прикордонників. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2022. Вип. 47. Том 3. С. 228–233. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-3-37>

131. Мірошніченко В., Пустова С. Роль міжнародної комунікації у формуванні екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Міжнародна і міжкультурна комунікація у формуванні іміджу України: стратегії розвитку* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 1 травня 2025 р.). Київ : Міленіум, 2025. С. 105.

132. Мірошніченко В. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. 376 с.

133. Моделювання професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграційних процесів : монографія / за ред. С. С. Вітвицької. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2019. 304 с.

134. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навчальний посібник. Київ, 2003. 615 с.

135. Морозова Л. П., Бондарчук А. О., Варук Ю. С. Роль екологічних цінностей у формуванні екологічної культури особистості. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/11/12.pdf>

136. Набочук О. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників засобами інформаційних технологій : дис.. канд. психол. наук, Рівне. 2015. 359 с. URL: https://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/wymh4scu_comp3_1442487258.pdf

137. Овсянецька Л. П. Ціннісні орієнтації як фактор життєдіяльності розвитку особистості. *Збірник наукових праць Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Серія : Філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ : Плай, 1998. Вип. 2. Ч. 1. С. 66–70.

138. Опитувальник саморегуляції (Self-Regulation Questionnaire, SRQ) J. M. Brown, W. R. Miller та L. A. Lawendowski. 1999. URL: <https://casaa.unm.edu/assets/inst/selfregulation-questionnaire-srq.pdf>

139. Освіта. Професійна освіта (за спеціалізаціями). URL: <https://osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-0-105-0.html>

140. Особистість у вирі планетарного світу : монографія; за наук. ред. В. П. Беха. Кн. 1. Київ : Інтерсервіс, 2019. 620 с.

141. Особистісне становлення майбутнього фахівця соціономічних спеціальностей як основа його соціальної компетентності. *Prospektive globale wissenschaftliche Trends* ‘ 2021 Part 9. DOI: 10.30890/2709-2313.2021-07-09-004

142. Отич Д. Д. Розвиток екологічної свідомості особистості на різних етапах онтогенезу. *Актуальні проблеми психології*. 2023. Т. 7. Вип. 49. С. 66–75. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i49/9.pdf>

143. Павленко І. Г. Формування екологічної культури молодших школярів засобами мистецтва : автореф. дис... канд.. пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2002. 20 с.

144. Павлова В. Ціннісне ставлення здобувачів освіти до здорового способу життя як педагогічна проблема. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. Випуск 41. Т. 2. С. 202–208. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-2-44>

145. Падалка О. І. Формування пріоритетних педагогічних цінностей у майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Рівне, 2014. 268 с.

146. Паласевич І. Педагогічні умови екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку. *Молодь і ринок*. 2021. № 9/195. С. 88–93. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.243898>

147. Пальчик О. О., Чернікова Н. В., Рудич А. О. Екологічна освіта: минуле та сучасність. *Екологічно орієнтована вища освіта. Методологія та практика – 2023* : матеріали Всеукраїнської конференції з проблем вищої освіти з міжнародною участю (27 жовтня 2023 р., Харків). Харків, 2023. С. 56–58.

148. Панченко В. І. Екологічна етика як основний духовний принцип в підготовці сучасних спеціалістів. URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2003_01/sb01_53.pdf

149. Пасічник І. Роль екологічної культури в структурі особистості майбутнього медичного працівника. *Інноваційна професійна освіта*. 2025. № 1 (22). С. 258–266. URL: <https://doi.org/10.32835/2786-619X.2025.1.22.258-266>

150. Педагогічний словник / за редакцією М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 514 с.

151. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року. URL: https://files.acquia.undp.org/public/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf

152. Плахотник О. В. Психолого-педагогічні засади ціннісного ставлення особистості до природи. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. праць. Вип. XII. Славянськ : Видавничий центр СДП, 2004. С. 320–328.

153. Плескач Б. В., Коркос Я. О. Математичні методи в психології: навчально-методичний посібник. Харків : ФОП Панов А. М., 2025. 180 с.

154. Пелех Ю. В., Кукла Д. Система цінностей майбутнього фахівця і його місце на сучасному ринку праці: монографія. 2019. Рівне : Волинські

обереги,

184

с.

URL:

http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/6434/Sistema_Pelekh_Kukla.pdf

155. Петренко Л. П. Місце дидактичних положень К.Д. Ушинського в системі сучасної вітчизняної педагогіки. URL:

https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4562/1/L_Petrenko_02_14_UK.pdf

156. Поведінкові стратегії населення в умовах поширення соціально небезпечних хвороб : монографія / Г. Чепурко, О. Клименко, Ю. Привалов, О. Трофименко. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. 223 с. URL:

https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2023/Chepurko_Povedinkovi-strategii.pdf

157. Пометун О., Ремех Т., Серова Г. Шкільна освіта для сталого розвитку в Україні: надбання та проблеми. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-539-6-23>

158. Пономаренко С. Формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки : дис.. д-ра філософії : 011. Умань. 2022. 390 с. URL: <https://nauka.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/10/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80- -.pdf>.

159. Пономарьова Г. Ф. Соціально-екологічна культура майбутнього вчителя : монографія. Харків, 2010. 220 с.

160. Поп О. Ю. Провідні екофілософські концепції як теоретична основа екологічної освіти Канади. 2019. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 16. Т. 2. С. 32–36. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-60852019-16-2-6>

161. Попков Б. Компонентна структура екологічної свідомості майбутніх судноводіїв. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 66. Том 3. 2023. С. 186–193. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-3-26>

162. Порівняльний аналіз для 3-х і більше груп. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Lektsiia-5.pdf>

163. Приходько І. І. Моделювання психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності з використанням психосемантичного методу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів, 2012. № 1. С. 174–184.

164. Про волонтерську діяльність : Закон України від 08.01.2025 № 4186-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 08.11.2025).

165. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р. : Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 09.11.2024).

166. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264–XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 09.11.2024)

167. Психологія праці та екокультура особистості. Робоча програма навчальної дисципліни. 2024. Київ : НУБІП України. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u278/psihologiya_praci_ta_eko_rp_2024-25.pdf

168. Пустова С. О. Аналіз результатів експериментального дослідження формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Суспільство та національні інтереси*. 2026. № 5 (25). С. 863–872. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2026-5\(25\)-863-872](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2026-5(25)-863-872)

169. Пустова С. О., Бондар Ю. О., Діденко І. А., Марченко О. А. Інтеграція екологічної освіти у фахову підготовку студентів спеціальності «Садово-паркове господарство». *Природнича освіта та наука*. 2025. № 2. С. 59–65. URL: <https://doi.org/10.32782/NSER/2025-2.09>

170. Пустова С. О., Бондар Ю. О. Екскурсії екостежками як спосіб формування екологічної свідомості серед студентів. *Екологічно сталий розвиток урбосистем: виклики та рішення в контексті євроінтеграції України* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Харків, 5–6 листопада 2024 р.). Харків : Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, 2024. С. 222.

171. Пустова С. О. Відвідування природоохоронних територій як освітній захід формування екологічних цінностей у студентів. *Мистецька освіта та розвиток творчої особистості*. 2024. № 4. С. 94–98. URL: <https://doi.org/10.32782/ART/2024-4-16>

172. Пустова С. О., Діденко І. А., Бондар Ю. О., Марченко О. А. Формування екологічних цінностей здобувачів освіти в контексті сталого розвитку засобами активних методів навчання. *Природнича освіта та наука*. 2025. № 6. С. 34–38. URL: <https://doi.org/10.32782/NSER/2025-6.05>

173. Пустова С. О. Історичні аспекти формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Наукові інновації і передові технології*. 2025. № 12 (52). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12\(52\)-2153-2162](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12(52)-2153-2162)

174. Пустова С. О., Крижановська О. Т. Формування екологічної свідомості серед відвідувачів парків (на прикладі національного природного парку «Голосіївський»). *Дністерські читання* : матеріали Міжнародної конференції Дністровського регіонального ландшафтного парку (Тлумач, 18 жовтня 2024 р.). Одеса : Олді+, 2024. С. 207–210.

175. Пустова С. О. Критерії, показники та рівні сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Перспективи та інновації науки*. 2026. № 3 (61). С. 1144–1156. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-3\(61\)-1144-1156](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-3(61)-1144-1156)

176. Пустова С. О., Мірошніченко В. І. Методика формування екологічної культури студентів в умовах війни. *Актуальні проблеми сучасної науки та освіти* : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 29–30 липня 2025 р.). Львів : Львівський науковий форум, 2025. 96 с.

177. Пустова С., Мірошніченко В. Природно-заповідні території як навчально-практична платформа формування екологічної свідомості студентів. *Осінні читання освітян. Освіта під час війни: актуальні аспекти, ефективні форми та безпечний простір* : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (Чернігів, 30 жовтня 2025 р.). Чернігів : Пенітенціарна академія України, 2025. 320 с.

178. Пустова С. О. Модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Наука і техніка сьогодні*. 2026. № 3 (57). С. 1478–1488. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2026-3 \(57\)-1478-1489](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2026-3 (57)-1478-1489)

179. Пустова С. О. Педагогічні інновації у сфері екологічної освіти: кейс конкурсу «Урок з екологічного маркування». *Міждисциплінарні підходи та педагогічна майстерність у підготовці здобувачів вищої освіти та підвищенні кваліфікації персоналу* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Чернігів, 28 березня 2025 р.). Чернігів : Пенітенціарна академія України, 2025. С. 382.

180. Пустова С., Тушко К. Визначення педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2025. № 39 (4). С. 134–153. URL: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v39i4.1801>

181. Пустова С., Устименко І., Крижановська О. Роль парків у формуванні освітньо-культурного простору для розвитку екологічної свідомості відвідувачів. *Лісовирощування: історична та інноваційна діяльність у галузі лісового господарства* : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції до 205-річчя з дня народження В. Є. фон Граффа (Овруч–Малин, 8 листопада 2024 р.). Малин : Малинський фаховий коледж, 2024. С. 141.

182. Пустова С. Формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій у контексті європейських освітніх практик. *Освіта України в умовах війни та повоєнної відбудови: глобальні тенденції та національні виклики*: зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. (Київ, 26 травня, 2026 р.). Київ, 2026. 613 с. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/rich_text_files/2026.pdf

183. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах. Київ–Луганськ : Альма-матер, 2004. 540 с.

184. Пустовіт Н. А. Критерії і показники екологічної компетентності школярів. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2008. № 1. С. 109–113.

185. Пустовіт Н. А., Колонькова О. О., Пруцакова О. Л. Типи екологічної поведінки школярів. Формування екологічно доцільної поведінки школярів : науково-методичний посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 140 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7370/1/2449_Pystovit.pdf

186. Пустовіт С. Витоки та концептуальні засади глобальної біоетики В. Р. Поттера. 2023. № 15 (92). *Humanities Studies*. Філософія. URL: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-15-92-05>

187. Радкевич В. Принципи сталого розвитку професійної освіти в умовах циркулярної економіки. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/748063/1/%D0%A1% pdf>

188. Радул В. В. Формування екологічної свідомості майбутніх фахівців у системі вищої освіти: наукові підходи, визначення та структура. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 76. С. 162–172. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/76.34>.

189. Реєстри та сервіси ЄДЕБО. <https://mon.gov.ua/reestri-ta-servisi-edebo>

190. Рейтинг університетів 2025. А «Освіта». URL: <https://www.education.ua/vstup/university-ranking/osvita/>

191. Рибак О. Цінності та ціннісні орієнтації, їхнє значення для розвитку особистості. *Вісник Львівського університету. Серія: психологічні науки*. 2017. Вип. 1. С. 105–113. URL: https://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/1_2017/14.pdf

192. Римський клуб. URL: <https://esu.com.ua/article-881633>

193. Рідей Н. М. Міждисциплінарний підхід до навчання викладачів через інтеграцію дизайну та технологічних інновацій. *Педагогічна академія: Наукові записки*. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18681845>

194. Роганова М. В. Ціннісно-індивідуальний творчий підхід в організації навчання студентів. *Вісник Київського міжнародного університету. Серія : Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Київ : КиМУ, 2005. Вип. 6. С. 67–73.

195. Роганова М., Рашидова С., Роганов М. Духовна безпека: духовна культура та моральні цінності особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: збірник наукових праць. 2022. Том 1. № 2 (104) С. 97–112.

196. Рогоза В. В. Педагогічні умови формування екологічних цінностей у майбутніх учителів природничих наук у процесі професійної підготовки : дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Рівне, 2020. 300 с. URL: https://www.rshu.edu.ua/images/afto/disert_rogoza_vv.pdf

197. Рогоза В. В., Пелех Ю. В. Формування екологічних цінностей майбутніх учителів природничих наук у процесі професійної підготовки: формувальний етап. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*. 2020. № 3. URL: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3931>

198. Романова М. К. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості у дорослому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Житомир. 2015. 288 с.

199. Романюк Л. В. Психологія становлення цінностей особистості : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2014. 48 с.

200. Романюк Л. В. Емпіричні ефекти у становленні цінностей: з аналізу західних досліджень. URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob16_142-150.pdf

201. Руденко Л. Підготовка майбутніх фахівців соціономічної сфери до професійного спілкування в конфліктних ситуаціях. *Педагогіка і психологія*

професійної освіти. 2019. № 1. С. 26–37. URL:
<https://doi.org/https://doi.org/10.32447/22185186.2019.1.03>

202. Савицька І. Зарубіжний досвід формування ціннісного світогляду студентів соціономічних професій університетів наук про життя. *Мистецька освіта*. 2024. № 4. С. 99–104. URL: <https://doi.org/10.32782/ART/2024-4-17>

203. Савицька І. Зміст та структура поняття «ціннісний світогляд студентів соціономічних професій університетів наук про життя». *Humanities Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy*. 2024. № 12 (2). С. 112–123. URL: [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(2\).2024.102-111](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(2).2024.102-111)

204. Салтовський О. І. Основи соціальної екології : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 382 с.

205. Саунова Ю. О. Формування екологічної свідомості студентів природничих факультетів у процесі навчально-виробничої практики : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Кіровоград, 2007. 16 с.

206. Сафранов Т. А., Чугай А. В., Ільїна В. Г. Проблеми екологічної освіти України: навчальний посібник. Одеса : ОДЕКУ, 2023. 85 с. URL: http://eprints.library.odku.edu.ua/11838/1/Safranov%20PEOU_NP_2023-85c.pdf

207. Семенова О. В. Педагогічне моделювання: функції та складові. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Бердянськ : ФОП Ткачук О. В., 2015. Вип. 3. С. 299–304.

208. Січко І. Особливості екологічної освіти у вищих навчальних закладах зарубіжних країн. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2011/2011_1_14.pdf

209. Скребець В. О., Шлімакова І. І. Екологічна психологія : підручник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2014. 456 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi72/0052404.pdf>

210. Словник іншомовних слів / за ред. О. Мельничука. Київ, 1977. 774 с.

211. Сова А. Вчення В. І. Вернадського про біосферу та перехід, становлення її в ноосферу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Геологія*. 2013. № 3 (62). С. 47–50.

212. Совгіра С. Екологічна культура в аспекті освіти для сталого розвитку суспільства. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2023. Вип. 2. С. 17–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpumdp_u_2023_2_4

213. Совгіра С. Формування екологічних цінностей у майбутніх фахівців професій типу «людина-людина». *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 10 (40). С. 1188–1199. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-10\(40\)-1188-1199](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-10(40)-1188-1199)

214. Сокира І. В. Погляд на екологію у книгах мудрості Старого Завіту: магістерська робота: (041 «Богослов'я»). Львів : УКУ, 2023. 80 с. URL: <https://er.ucu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/content>

215. Сопівник І. В. Виховання моральної відповідальності сільської молоді : монографія. Київ : Логос, 2014. 356 с.

216. Сопівник І. Ціннісний (аксіологічний) підхід у вихованні особистості. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*. 2016. Вип. 239. С. 225–229.

217. Сопівник Р. В., Мірошніченко В. І., Чередник Л. М., Бабкович Р. М. Формування ціннісного світогляду : навчальний посібник. Київ: НУБіП України, 2025. 301 с. URL: <https://dglb.nubip.edu.ua/handle/123456789/13332>.

218. Ставицький О. М., Сопівник Р. В., Мірошніченко В. І. Формування екологічних цінностей здобувачів освіти засобами волонтерських ініціатив як основи сталого розвитку суспільства. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Педагогіка»*. 2025. № 7 (47). С. 1892–1902. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-7\(47\)-1892-1902](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-7(47)-1892-1902)

219. Статистика: Практикум : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення / укл.: Л. В. Черничук. Одеса : Одеський державний аграрний університет, 2020. 108 с. URL: <http://lib.osau.edu.ua/jspui/>

220. Стегній О. Екологічна громадська думка: методологічні засади дослідження. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг. Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2024. № 2, С. 111–136. URL: <https://doi.org/10.15407/sociology2024.02.111>

221. Ступницький О., Приятельчук О. Міждисциплінарний підхід до формування універсальних компетенцій у процесі вивчення дисциплін освітньої програми «Міжнародний бізнес». *Економіка та суспільство*, 2021. № 25. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-47>

222. Сучасний тлумачний словник української мови : 100 00 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : Школа, 2009. 1008 с.

223. Тименко В., Коркушко А. Інтердисциплінарність: шлях до модернізації та інновацій у мистецькій освіті і дизайн-освіті. *Вісник Національного університету Чернігівський колегіум імені Т. Г. Шевченка*. 2024. Т. 182. № 26. С. 213–218. DOI: <https://doi.org/10.58407/visnik.242638>

224. Титаренко Л. М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07. Київ, 2007. 22 с.

225. Ткачов А. С. Загальні основи педагогіки : методичні рекомендації для самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2020. 35 с. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/06b9ee8f-73f9-47a6-a68f-e843a6fd3466/content>

226. Толочко С., Васюк О. Екологічні цінності здобувачів освіти: сутність, зміст, особливості формування. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка»*. 2025. № 1 (47). С. 1196–1207. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-1\(47\)-1196-1207](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-1(47)-1196-1207)

227. Тома Л. В. Володимир Вернадський. Харків : Фоліо, 2018. 119 с.

228. Торчевський Р. Педагогічні умови розвитку управлінської культури майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2012. 300 с.

229. Трофімчук Н. Формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу : дис. канд. пед. наук. Хмельницький, 2023. 288 с.

230. Трускавецька І. Я. Формування екологічної свідомості у професійній підготовці майбутніх учителів біології та основ здоров'я. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2023. № 87. С. 219–224. URL: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.87.39>

231. Тюльпа Т. Соціономічна сфера як поле формування соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Випуск 27. Том 5. С. 133–137. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.5/27.204502>

232. Файермен О. О., Питання про вимоги до майбутніх фахівців соціономічної сфери. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2021. № 2 (22). DOI: 10.32342/2522-4115-2021-2-22-32. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2021/2/33.pdf>

233. Федорова М. А. Теоретичні основи формування ціннісного ставлення до власного здоров'я у дошкільників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород : Говерла, 2017. Вип. 2 (41). С. 253–256. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1833>

234. Фенчак Л. М. Формування екологічної культури майбутніх вчителів початкових класів на засадах аксіології. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 20. С. 157–159.

235. Хроленко М. В. Теорія і практика формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки : дис.

... д-ра пед. наук : 13.00.04. Глухів, 2023. 570 с. URL:
<https://repository.gnpu.edu.ua/handle/123456789/1927>

236. Цебро О. В. Вчення В. І. Вернадського про ноосферу як база для інноваційного забезпечення екологічного розвитку регіонів (ноорегіонів). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2017. Том 28 (67). № 1. С. 6. URL:
https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2017/28_67_1/4.pdf

237. Чуйко О. В. Особистісне становлення суб'єктів професійної діяльності у соціономічних професіях : монографія. Київ : АДЕФ-Україна, 2013. 280 с.

238. Чуйко О. Упровадження концепції особистісного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій в університеті. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2018. № 1 (8). С. 56–60. URL: <https://bpsy.knu.ua/index.php/psychology/article/view/198>

239. Чжан Хунвей. Філософія ХХІ сторіччя в контексті глобальних екологічних завдань. епоха глобалізації та глобалізація освіти: філософський погляд. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. 76 Серія: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2024. № 2. С. 76–80. doi: 10.20998/2227-6890.2024.2.11.

240. Чичук А. П., Кучай Т. П. Аналіз підготовки майбутніх учителів до екологічної освіти у Великій Британії та Україні. *Наука і освіта*. 2017. № 2. С. 126–133. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-2-21>

241. Швед М. С. Тенденції розвитку зарубіжної екологічної освіти. *Вісник Львів. університету. Сер. Педагогічна*. 2003. Вип. 17. С. 167–174.

242. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Київ : Знання, 2008. 310 с. URL:
https://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2018/Sheiko_Organ_NDD_2008_310.pdf

243. Шевченко Г. П., Фунтікова Н. В. Образне мислення і процес його формування у студентської молоді. Луганськ, 2010. 188 с

244. Шевченко Г. П. Духовність та духовна культура особистості. Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва : монографія. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. 256 с.

245. Шевчук О. Формування екологічної поведінки учнів початкової школи засобами української етнічної культури : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2018. 20 с.

246. Шедловська М. В. Означення та типи екологічної свідомості. *Український соціум*. 2010. № 2. С. 95–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2011_2_9

247. Юзвак Ж. Духовність: погляд психолога. *Початкова школа*. 2000. № 3. С. 5.

248. Юркова Т. Ф. Формування у підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Херсон, 2008. 22 с.

249. Ягупов В. В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2003. 560 с.

250. Ярчук Г. В. Екологічна парадигма у формуванні світоглядно-моральних цінностей студентів : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10. Київ, 2008. 172 с.

251. Barns G., William O. Douglas: The Justice Who Gave Nature a Voice: bookreview. Law Society of Tasmania. 2025. 31 Jan. URL: <https://www.lst.org.au/william-o-douglas-the-justice-who-gave-nature-a-voice/>.

252. Baxter W. F. Peopleor Penguins: The Casefor Optimal Pollution. New York : Columbia University Press, 1974. 110 p. URL: <https://rintintin.colorado.edu/~vancecd/phil308/Baxter.pdf>.

253. Beane M. An Adventurein American Culture & Values. 2014. URL: <http://www.internationalstudentguidetotheusa.com/articles/culture.htm>.

254. Brezinka W. Wychowanie i pedagogika – cyt. za: Śliwerski B. (red.) Pedagogika, tom 4: Subdyscypliny i dziedziny wiedzy o edukacji. Gdańsk, 2010. S. 185.

255. Brown D. «Brown's Values Based, Holistic Model of Career and Life Role Choices and Satisfaction». D. Brown, L. Brooks, Associates (eds.), Career Choice and Development, 1996. San Francisco, Jossey Bass, p. 337–372. URL: <https://eric.ed.gov/?id=ED402476>

256. Burstyn J. N. Educating Tomorrow's Valuable Citizen. Albany (NY) : State University of New York Press, 1996. 229 p. URL: <https://eric.ed.gov/?id=ED408204>

257. Carson R. Silent Spring. URL: https://www.yakaboo.ua/silent-spring.html?srsltid=AfmBOorb_y5YbAQ3hlvj0OLj9fwXhbXfMLdntACV5ZpZnKl26J8drGpM

258. Carson R. Silent Spring: 40 th Anniversary Edition. Mariner Books, 2002. URL: https://royallib.com/book/Carson_Rachel/silent_spring_40th_anniversary_edition.html.

259. Catton W. R., Dunlap R. E. Environmental Sociology: A New Paradigm. *The American Sociologist*. № 13 (1), 2000, P. 41–49. URL: https://www.researchgate.net/publication/285677670_Environmental_Sociology_A_New_Paradigm.

260. Clayton S. Environmental identity: A Conceptual and an Operational Definition. Identity and the Natural Environment: The Psychological Significance of Nature / Clayton S., Opatow S. MIT Press, 2003. P. 45–65. DOI: 10.7551/mitpress/3644.003.0005

261. Deep Ecology: Living as if Nature Mattered. 1985. URL: <https://dokumen.pub/deep-ecology-living-as-if-nature-mattered-e-1020771.html>.

262. Dorst J. P. Avant qu'enature meure. 1965. URL: <https://www.ina.fr/ina-eclairage-actu/audio/phd94029036/avant-que-nature-meure-de-jean-dorst>.

263. Dunlap R. E., VanLiere K., Mertig A., Jones R. E. Measuring Endorsement of the New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale. *Social Science Quarterly*, 2000. № 56 (3), P. 425–442. URL: https://www.researchgate.net/publication/279892834_Measuring_Endorsement_of_the_New_Ecological_Paradigm_A_Revised_NEP_Scale.

264. Dunlap R., VanLiere K. The «NewEnvironmentalParadigm». 2014. URL: <https://doi.org/10.1080/00958964.1978.10801875>.

265. Education for Sustainable Development. UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/sustainable-development/education/greening-future> (дата звернення: 09.07.2026).

266. Empower ESD – Bildungund Nachhaltigkeits coachingfür Hochschul transformation. URL: <https://www.hrk.de/themen/hochschulsystem/nachhaltigkeit/bildung-fuer-nachhaltige-entwicklung-bne/empoweresd/> (дата звернення: 09.07.2026).

267. Environmental Education (EE). URL: <https://www.epa.gov/education/what-environmental-education> (дата звернення: 09.07.2026).

268. Environmental Organizations. URL: <http://eagri.org/eagri50/ENVS302/lec16.html> (дата звернення: 09.07.2026).

269. European Fundamental Valuesin the Digital Era: [monograph] / eds.: Yulia Razmetaeva, Nataliia Filatova-Bilous; European Union; Jean Monnet Centre of Excellence «European Fundamental Valuesin Digital Era»; YaroslavMudryiNationalLawUniversity. Kharkiv: Pravo, 2024. 316 p. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178518073>.

270. Glasgow Climate Pact. URL: <https://unfccc.int/documents/310475>.

271. Green Comp: developing skills for a sustainable future. URL: <https://school-education.ec.europa.eu/en/discover/news/greencomp-developing-skills-sustainable-future?prefLang=is> (дата звернення: 09.07.2026).

272. Harris R. ACT MadeSimple. 2009. The Happiness Trap. 2007. URL: https://www.pensierocritico.eu/files/ACT_Made_Simple_Dr._Russ_Harris_preface.pdf (дата звернення: 09.07.2026).

273. Huang H., Cheng E. W. L. Sustainability Education in China: Lessons Learnt from the Teaching of Geography. *Sustainability*. 2022. №14(1). <https://doi.org/10.3390/su14010513>.

274. Huckle J., Wals A. The UN Decade of Education for Sustainable Development: business as usual in the end. *Environmental Education Research*. 2015. Vol. 21. № 3. P. 491–505. DOI: 10.1080/13504622.2015.1011084.

275. Janickij M. S., Seryj A. W., Pelekh Y. W. Szczegolnecechyosobowosciczlowieka w perspektywieczasu, z uwzględnieniemroznychsystemowwartosci. *Kultura – Przewiany – Wychowanie*. Rzeszów, 2014. S. 61–68.

276. Jickling B., Spork H. Education for the Environment: a critique. *Environmental Education Research*, Vol. 4, № 3, 1998.

277. Kaplan S. Human nature and environmental lyresponsible behavior. *Journal of Social Issues*, 2000, № 56 (3). P. 491–508.

278. Kollmuss A., Agyeman J. Mind the Gap: Why Do People Act Environmentally and What Are the Barriersto Pro-environmentalBehavior? *Environmental EducationResearch*. 2002. № 8(3). P. 239–260.

279. Kelsey Metz, McConnell J. Investigating the progression of Maslow's needs among traditional, remote and hybrid-setting employees. *SAM Advanced Management Journal*. 2025. Volume 90, Issue 4. P. 438–457. <https://doi.org/10.1108/SAMAMJ-05-2025-0034>

280. Kulalaieva N., Gerliand T., Kalenskyi A., Romanova H., Miroshnichenko V. Monitoring and Usageof Project Technologies inVocational (Vocational-Technical). Education Institutions. *BRAIN. Broad Researchin Artificial Intelligence and Neuroscience*, 2020. № 11(2). P. 230–242. DOI: <https://doi.org/10.18662/brain/11.2/86>.

281. Leopold A. A Sand County Almanac and Sketches Here and There. New York: Oxford University Press, 1949. 226 p. URL: https://books.google.com/books/about/A_Sand_County_Almanac_and_Sketches_Here.html?id=oEfWDwAAQBAJ.

282. Levene H. Robust Tests for Equality of Variances. Olkin I., et al., Eds. Contribution to Probability and Statistics: Essays in Honor of Harold Hotelling. Vol. 2. Stanford University Press, Palo Alto, 1960. P. 278–292. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2488563>

283. Li Y., Yang D., Liu S. The impact of environmental education at Chinese Universities on college students' environmental attitudes. *Plos one*. 2024. Vol. 19, № 2. DOI: 10.1371/journal.pone.0299231. URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0299231> (.).

284. Life and Environment education. European Union, 2014. URL: www.ec.europa.eu/life.

285. Lovelock J. Gaia: A New Look at Life on Earth. Oxford University Press, 1979. URL: https://www.yakaboo.ua/gaia-a-new-look-at-life-on-earth.html?srsId=AfmBOoqqAPHLNN1lZu5W7fIXZa1xQSCzLSPRGeJ0QqtLN_V445vUM29N.

286. Mc Donnell K. Moving Towards a Greener Future in the UK Education Sector. Cenit College. 2024. 19 Aug. URL: <https://www.cenitcollege.co.uk/moving-towards-a-greener-future-in-the-uk-education-sector/>.

287. Naess A. Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy. 1989. URL: <https://www.scribd.com/document/444380247/Arne-Naess-Ecology-Community-and-Lifestyle-Outline-of-an-Ecosophy-1989-pdf>.

288. Pedagogika środowiskowa – Akademia Humanitas w Katowicach rekrutacja 2026. URL: https://www.otouczelnie.pl/uczelnia_dzial/11455/Pedagogika-srodowiskowa (дата звернення: 09.07.2026).

289. Pustova S. Application of portfolio technology for forming environmental values of students of socio-economic professions. *Vědaa perspektivy*. 2026. № 3 (58). P. 49–55. URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-3\(58\)-49-55](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-3(58)-49-55)

290. Pustova S., Miroshnichenko V. The main factors of the development of environmental values among students of higher educational institutions. *Dialogue between cultures: values, principles, perspectives*. Proceedings of the International Scientific Conference (Ostroh, November 8, 2024). Ostroh: Publishing House of the National University Ostroh Academy, 2024. P. 176. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9455/1/dialoh_miz_kulturamy.pdf.

291. Pustova S. Formation of the foundations of environmental awareness: The history of education for sustainable development in the works of global scholars. *European Green Dimensions: Fundamental, Applied, and Industrial Aspects*. Proceedings of the International Conference (Mykolaiv, June 5–7, 2025). Mykolaiv: Petro Mohyla Black Sea National University, 2025. P. 100. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/50108/188886.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.

292. Pustova S. O., Tushko K. Yu., Miroshnichenko V. I., Volobuiev V. V., Torichnyi V. O. Ecolabelling: a step toward environmental safety and efficient natural resource use. *Moderní aspekty vědy: LIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.*, 2025. C. 120–129. URL: <https://doi.org/10.52058/59-2025>

293. Rokeach M. The nature of human values and value systems / E. P. Hollander, R. G. Hant (eds). *Current Perspectives in Social Psychology*, 4th edn. New York: Oxford University Press, 1976. 368 p.

294. Rokeach M. The nature of human values. New York: Free Press, 1973. 438 p.

295. Sagiv L. Vocational interests and basic values, Jerusalem. 1999. The Hebrew University of Jerusalem. <https://doi.org/10.1177/1069072702010002007>

296. Schelkle K. H. Die Petrusbriefe, der Judasbrief. Freiburg im Breisgau; Basel; Wien: Herder, 1976. P. 221–230.

297. Schwartz Sh. H. Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*. December 1992. № 25. P. 65. DOI:[10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6).

298. Stalley P. China's climate progress may have faltered in 2018, but it seems to be on the right path. <https://theconversation.com/chinas-climate-progress-mayhave-faltered-in-2018-but-itseems-to-be-on-the-right-path108589>.

299. Sterling S. Sustainable Education – Re-visioning learning and change. Schumacher Briefing no6. Schumacher Society / Green Books, Dartington, 2001. URL: <https://www.greenbooks.co.uk/sustainable-education>; https://www.researchgate.net/publication/289505456_Sustainable_education.

300. Stern P. A Value-Belief-Norm Theory of Support for Social Movements: The Case of Environmentalism. *Human Ecology Review*, Vol. 6. № 2. 1999. URL: <https://humanecologyreview.org/pastissues/her62/62sternetal.pdf>.

301. Stern P. Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior. *Journal of Social Issues*, 2000, Vol. 56. P. 407–424.

302. Stern P. Value-Belief-Norm model (VBN), 1999. URL: https://www.researchgate.net/figure/Stern-et-al-s-1999-Value-Belief-Norm-model-VBN_fig1_257718199.

303. Sustainability education takes a holistic approach at UEF. URL: <https://yerun.eu/2022/04/sustainability-education-takes-a-holistic-approach-at-uef/> (дата звернення: 09.07.2026).

304. Sustainability Science Universities in Germany. URL: <https://www.mygermanuniversity.com/subjects/sustainability-science/universities>

305. Sysoiev O. Circular economy education: experience of Finland. *The Modern Higher Education Review*. 2021. № 6. URL: <https://doi.org/10.28925/2518-7635.2021.66>.

306. Szołtysek A. E. Filozofia pedagogiki. Podstawy edukacji: teoria – metodyka – praktyka. Katowice : ESSE. 2003. 584 p. URL:

https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/nauczyciel-i-szkoa/2003-tom-1-2-18-19/nauczyciel_i_szkola-r2003-t1_2_18_19-s429-433.pdf.

307. Tan L. Confucius: Philosopher of twenty-first century skills. *Educational Philosophy and Theory*, June 2016, №48 (12). Pp. 1–11. DOI: 10.1080/00131857.2016.1182416.

308. Taylor P. W. *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics*. Princeton University Press, 2011. 344 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Respect_for_Nature.html?id=9TdcnC98eRwC&redir_esc=y.

309. Thomas G. Facilitation in Education for the Environment. *Australian Journal of Environmental Education*. № 21 (3). DOI: 10.1017/S0814062600000999.

310. Tilbury D. *Education for Sustainable Development: An Expert Review of Processes and Learning*. Paris: UNESCO, 2011. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001914/191442e.pdf>.

311. Tilbury D. Sustainability Environmental Education for Sustainability: Defining the New Focus of Environmental Education in the 1990s. *Environmental Education Research*, 1995, № 1. P. 195–212. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/1350462950010206>.

312. UNESCO. *Education for Sustainable Development (ED/PEQ/ESD)*, Division for the Promotion of Quality Education, 2017. URL: www.unesco.org/education/desd (дата звернення: 09.07.2026).

313. University of Michigan team launches guide to connect 4,800 miles of biking trails along the Great Lakes. <https://seas.umich.edu/news/university-michigan-team-launches-guide-connect-4800-miles-biking-trails-along-great-lakes> (дата звернення: 09.07.2026).

314. Vallée M. How and why US universities fail to impart environmental literacy to all students. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2024. №25 (9). P. 60–77. URL: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-07-2022-0241>.

315. Van Liere K. D., Dunlap R. E. The Social Bases of Environmental Concern. A Review of Hypotheses, Explanations and Empirical Evidence. *Public Opinion Quarterly*. 1980. № 44. P. 181–199. URL: <http://dx.doi.org/10.1086/268583>
316. Warburton K. Deep Learning and Education for Sustainability. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2003. №4 (1). P. 44–56. DOI:[10.1108/14676370310455332](https://doi.org/10.1108/14676370310455332)
317. White L. Jr. The Historical Roots of Our Ecologic Crisis. *Science, New Series*. 1967. Vol. 155 (3767). P. 1203–1207. URL: <https://www.jstor.org/stable/1720120>.
318. Wach M., Gosling P. Values, interests and attitudes within vocational behaviour. *European Journal of Psychology of Education*. 2003. Vol. 19. № 3. pp. 223–226. URL: <https://www.jstor.org/stable/23420434>
319. Zhang J., Socol M. Environmental education in the US and Western Europe. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/ Jie_Socol.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток А (1)

Авторська анкета

«Екологічні цінності особистості студента»

Мета: визначення рівня розуміння студентами сутності поняття «екологічні цінності», усвідомлення їх змісту, значення для особистості й суспільства, а також здатності розпізнавати прояви екологічних цінностей у повсякденному та професійному житті.

Інструкція. Шановний студенте! Просимо Вас відповісти на запропоновані запитання. Анкета не передбачає оцінювання Ваших навчальних досягнень. Важливо висловити власну думку. У запитаннях із варіантами відповідей оберіть той варіант, який найбільше відповідає Вашому розумінню.

І. Розуміння сутності екологічних цінностей

1. Що Ви розумієте під поняттям «екологічні цінності»?

2. Яке із запропонованих визначень найбільш повно, на Вашу думку, розкриває поняття «екологічні цінності»?

- а) знання людини про природу та екологічні проблеми;
- б) правила поведінки людини під час перебування на природі;
- в) усвідомлення значущості природи, відповідальне ставлення до неї та переконання, що визначають екологічно доцільну поведінку людини;
- г) заходи, спрямовані на охорону навколишнього середовища;
- г) важко відповісти.

3. Чи погоджуєтеся Ви з твердженням, що природа має власну цінність незалежно від її практичної користі для людини?

- а) повністю погоджуюся;
- б) радше погоджуюся;
- в) важко відповісти;

- г) радше не погоджуюся;
- г) повністю не погоджуюся.

4. Чим, на Вашу думку, екологічні цінності відрізняються від екологічних знань?

5. Чи можна, на Вашу думку, вважати людину носієм екологічних цінностей, якщо вона добре обізнана з екологічними проблемами, але не враховує ці знання у власній поведінці?

- а) так;
- б) радше так;
- в) важко відповісти;
- г) радше ні;
- г) ні.

Коротко поясніть свою відповідь:

II. Зміст екологічних цінностей

6. Які з наведених цінностей Ви відносите до екологічних?

Можна обрати декілька варіантів.

- ☐ цінність природи та життя;
- ☐ екологічна відповідальність;
- ☐ дбайливе ставлення до природних ресурсів;
- ☐ збереження біорізноманіття;
- ☐ здорове й безпечне довкілля;
- ☐ відповідальність перед майбутніми поколіннями;
- ☐ гармонійна взаємодія людини і природи;
- ☐ готовність до природоохоронної діяльності;
- ☐ матеріальний добробут незалежно від його екологічних наслідків;
- ☐ необмежене використання природних ресурсів для задоволення потреб

людини;

☐ інше _____.

7. Оберіть п'ять екологічних цінностей, які Ви вважаєте найважливішими, та розташуйте їх від 1 до 5, де 1 — найбільш значуща.

- ___ збереження природи;
- ___ екологічна відповідальність;
- ___ ощадливе використання природних ресурсів;
- ___ здорове довкілля;
- ___ збереження біорізноманіття;
- ___ відповідальність перед майбутніми поколіннями;
- ___ екологічно відповідальна поведінка;
- ___ гармонія людини і природи;
- ___ участь у природоохоронній діяльності.

8. Закінчіть речення:

«Природу необхідно берегти, тому що...»

«Екологічно відповідальна людина — це людина, яка...»

«Для мене особисто екологічні цінності означають...»

III. Розуміння значення екологічних цінностей

9. Для чого, на Вашу думку, людині потрібні сформовані екологічні цінності?

Оберіть не більше трьох відповідей.

- ☐ для розуміння взаємозв'язку людини і природи;
- ☐ для відповідального ставлення до довкілля;
- ☐ для прийняття екологічно обґрунтованих рішень;
- ☐ для збереження природних ресурсів;
- ☐ для забезпечення сталого розвитку суспільства;
- ☐ лише для отримання знань про екологічні проблеми;

- ☐ вони не мають істотного значення для повсякденного життя;
- ☐ інше _____.

10. Хто, на Вашу думку, несе відповідальність за стан довкілля?

- а) держава;
- б) природоохоронні організації;
- в) підприємства;
- г) кожна людина;
- г) усі перелічені суб'єкти в межах своєї відповідальності.

11. Чи повинна людина враховувати можливі екологічні наслідки власних рішень?

- а) завжди;
- б) у більшості випадків;
- в) лише тоді, коли наслідки очевидні;
- г) це не є обов'язковим;
- г) важко відповісти.

12. Чи вважаєте Ви екологічні цінності важливою складовою загальної культури сучасної людини?

- а) так;
- б) радше так;
- в) важко відповісти;
- г) радше ні;
- г) ні.

Поясніть чому:

**IV. Розпізнавання екологічних цінностей
у конкретних ситуаціях**

13. Студент регулярно сортує відходи, економить воду та електроенергію, відмовляється від зайвих одноразових речей. Які цінності насамперед проявляються в його поведінці?

- а) матеріальні;
- б) екологічна відповідальність і дбайливе ставлення до ресурсів;
- в) прагнення відповідати очікуванням інших;
- г) професійні;
- г) важко відповісти.

14. Під час обговорення будівництва нового об'єкта пропонуються два рішення. Перше є економічно вигіднішим, але може суттєво зашкодити природній території. Друге дорожче, проте дозволяє значно зменшити екологічні ризики. Який підхід найбільше відповідає екологічним цінностям?

- а) завжди обирати найдешевше рішення;
- б) не враховувати екологічні наслідки, якщо діяльність дозволена законом;
- в) оцінити економічні, соціальні та екологічні наслідки й шукати рішення з мінімальним негативним впливом на природу;
- г) повністю відмовитися від будь-якої діяльності людини на природних територіях.

15. Людина говорить, що природу потрібно берегти, але сама систематично ігнорує екологічні правила. Чи свідчить це про сформованість її екологічних цінностей?

- а) так, оскільки вона розуміє значення природи;
- б) частково, оскільки її переконання не повністю узгоджуються з поведінкою;
- в) ні, знання та висловлені погляди не мають значення;
- г) важко відповісти.

16. Яке твердження найбільш точно характеризує людину зі сформованими екологічними цінностями?

- а) вона має значний обсяг екологічних знань;
- б) вона цікавиться екологічними проблемами, але не змінює власної поведінки;
- в) вона усвідомлює цінність природи, розуміє наслідки діяльності людини, відчуває особисту відповідальність і прагне діяти екологічно доцільно;
- г) вона бере участь в екологічних заходах лише тоді, коли це є обов'язковим.

V. Особистісне осмислення екологічних цінностей

17. Чи вважаєте Ви екологічні цінності важливими особисто для себе?

- а) дуже важливими;
- б) радше важливими;
- в) частково важливими;
- г) радше неважливими;
- г) неважливими.

**18. Яка екологічна цінність є найбільш важливою особисто для Вас?
Чому?**

19. Чи можуть екологічні цінності впливати на Ваші повсякденні рішення? Наведіть приклад.

20. Чи вважаєте Ви, що екологічні цінності повинні проявлятися у майбутній професійній діяльності незалежно від спеціальності?

- а) так;
- б) радше так;
- в) частково;
- г) радше ні;
- г) ні.

Поясніть свою думку:

21. Продовжте речення:

«Після завершення навчання у закладі вищої освіти екологічно відповідальний фахівець повинен...»

Примітка: анкету доцільно використовувати в комплексі з іншими методами. Відповіді на запитання 1, 4, 5, 8, 12, 18–21 можна додатково піддавати контент-аналізу, визначаючи повноту, усвідомленість та особистісну осмисленість поняття.

Для підсумкового оцінювання рекомендується окремо визначати три показники: понятійне розуміння, змістове розпізнавання екологічних цінностей та особистісне осмислення. Це дасть більш обґрунтований результат, ніж один сумарний бал. Орієнтовно рівні можна інтерпретувати так: високий рівень – студент цілісно розуміє сутність екологічних цінностей, пов’язує їх із відповідальністю, поведінкою та професійною діяльністю; середній рівень – розуміння загалом правильне, але неповне або ситуативне; низький рівень – екологічні цінності ототожнюються переважно зі знаннями, правилами чи окремими природоохоронними діями без усвідомлення їх особистісного змісту

Додаток А (2)

Тренінг

«Розвитку екологічної відповідальності за стан довкілля»

Мета проведення тренінгу – сформувати у студентів усвідомлення особистої відповідальності за збереження довкілля, розвинути здатність приймати екологічно обґрунтовані рішення та готовність до екологічно відповідальної професійної діяльності.

Складається з трьох вправ.

Вправа 1. «Мій особистий екологічний вплив». Проводиться для усвідомленн впливу власної повсякденної поведінки на довкілля. Студенти отримують перелік повсякденних дій (використання пластику, сортування відходів, економія води та електроенергії, користування громадським транспортом, повторне використання речей тощо). Кожен оцінює, наскільки часто виконує ці дії, після чого визначає свої сильні сторони та напрями, які

потребують вдосконалення. Для аналізу (рефлексії) пропонуються такі питання: Які мої звички найбільше впливають на довкілля? Що я готовий змінити вже сьогодні? Які труднощі можуть виникнути?

Вправа 2. «Екологічна дилема». Проводиться для формування навичок морального вибору та прийняття відповідальних рішень. Студенти працюють у малих групах (3 – 5 студентів) і аналізують проблемну ситуацію. Наприклад, така ситуація: в університеті планується проведення масового заходу із використанням одноразового пластикового посуду. Це дешевше та зручніше, але призведе до утворення значної кількості відходів. Запропонуйте рішення, яке врахує екологічні аспекти. Після обговорення представник від кожної з груп презентує рішення та наводить аргументи на їх користь. Питання для рефлексії такі: якими цінностями ви керувалися? Чи завжди екологічно правильне рішення є найпростішим? Який взаємозв'язок між цим рішенням та майбутньою професійною діяльністю в соціономічній сфері?

Вправа 3. «Мій екологічний план дій». Проводиться для закріплення готовності до екологічно відповідальної поведінки. Кожен студент розробляє особистий план із 5–7 конкретних дій, які він зобов'язується реалізувати протягом наступного місяця (наприклад, сортувати відходи, відмовитися від одноразового пластику, економити воду, брати участь в екологічних акціях, проводити екопросвітницьку роботу).

Після цього учасники презентують один із пунктів свого плану та пояснюють його значущість. Інші учасники можуть висловити власну думку щодо цих дій. Підсумкова рефлексія така: яку зміну я вважаю найважливішою? Як мої дії можуть вплинути на інших людей? Чому екологічна відповідальність є важливою складовою професійної діяльності фахівця соціономічної сфери? Студенти узагальнюють отриманий досвід, визначають можливі зміни у власній поведінці та формулюють особисті наміри щодо дотримання принципів екологічної відповідальності.

Додаток А (3)

Методика контент-аналізу рефлексивних результатів діяльності**(метод рефлексивних щоденників (портфоліо))**

До рефлексивних результатів діяльності належать: рефлексивні есе; щоденники екологічних спостережень; самоаналіз власної екологічної поведінки; звіти про участь у природоохоронних заходах; індивідуальні програми екологічно відповідальної поведінки; письмові відповіді на рефлексивні запитання.

Категорії та індикатори контент-аналізу

Категорія аналізу	Основні індикатори
Усвідомлення екологічних проблем	розуміння причин і наслідків екологічних проблем, використання екологічної термінології
Ціннісне ставлення до природи	висловлення особистої значущості природи, відповідальності за довкілля, екологічних переконань
Емоційно-рефлексивні прояви	переживання, співпереживання, оцінювання власних дій, критичний самоаналіз
Поведінкові наміри	готовність змінювати власну поведінку, участь у природоохоронній діяльності, прийняття екологічно відповідальних рішень
Професійна спрямованість	усвідомлення ролі майбутнього фахівця у вирішенні екологічних проблем, інтеграція екологічних цінностей у професійну діяльність

Кодування текстів здійснюється шляхом виокремлення смислових одиниць (слів, словосполучень, речень або завершених смислових фрагментів), які відповідали визначеним категоріям аналізу. Для кожної категорії визначається частота згадувань, змістову насиченість висловлювань, аргументованість суджень та рівень особистісної рефлексії.

Рівні: високий, середній, низький

Приклади рефлексивних запитань

1. Що найбільше змінилося у Вашому ставленні до природи після участі в екологічних заходах?

2. Які власні екологічні звички Ви готові змінити?
3. Яку роль, на Вашу думку, повинен відігравати майбутній студент як фахівець соціономічної професії у формуванні екологічної культури суспільства?
4. Які труднощі виникають під час дотримання принципів екологічно відповідальної поведінки?
5. Які екологічні цінності стали для Вас найбільш значущими і чому?

Додаток А (4)

Діагностичне опитування для визначення рівня сформованості екологічних цінностей

Опитування спрямоване на виявлення особливостей ставлення респондентів до природи, усвідомлення її цінності, розуміння особистої відповідальності за стан довкілля та готовності дотримуватися екологічно відповідальної поведінки. Опитування передбачає запитання і твердження, що дають змогу оцінити пізнавальний, ціннісно-мотиваційний та поведінковий, рефлексивний прояви екологічних цінностей. За результатами відповідей визначається ступінь їх сформованості та встановлюється відповідний рівень – високий, середній, низький.

Інструкція. Прочитайте наведені твердження та визначте, наскільки кожне з них відповідає Вашим поглядам, переконанням і звичній поведінці.

Оцініть кожне твердження від 1 до 5 балів, де 1 – «повністю не погоджуюся», 5 – «повністю погоджуюся».

I. Ціннісно-мотиваційний блок

1. Збереження природи є важливою особистою цінністю для мене.
2. Я вважаю, що природа має цінність незалежно від того, яку користь вона приносить людині.
3. Мене хвилюють екологічні проблеми мого міста, країни та світу.

4. Я відчуваю особисту відповідальність за стан довкілля.
5. Для мене важливо, щоб моя повсякденна діяльність завдавала якомога меншої шкоди природі.
6. Я готовий(а) змінювати власні звички, якщо вони негативно впливають на довкілля.
7. Я вважаю участь у природоохоронній діяльності важливою складовою відповідальної поведінки людини.
8. Екологічна відповідальність повинна бути важливою професійною цінністю незалежно від обраної спеціальності.

II. Когнітивний блок

9. Я розумію взаємозв'язок між діяльністю людини та станом навколишнього середовища.
10. Я можу пояснити, як повсякденні звички людей впливають на довкілля.
11. Я знаю основні способи раціонального використання природних ресурсів.
12. Я розумію, чому сортування, повторне використання та зменшення кількості відходів мають екологічне значення.
13. Я можу назвати основні екологічні проблеми свого регіону та пояснити їх причини.
14. Я розумію сутність сталого розвитку та його значення для суспільства.
15. Я можу оцінити можливі екологічні наслідки власних рішень і поведінки.
16. Я знаю, яким чином представник моєї майбутньої професії може сприяти екологічно відповідальній поведінці інших людей.

III. Поведінковий блок

17. Я намагаюся економно використовувати воду, електроенергію та інші ресурси.
18. За можливості я сортую відходи та передаю придатні матеріали на перероблення.
19. Я уникаю зайвого використання одноразових речей і пакування.
20. Під час придбання товарів я звертаю увагу на їхній можливий вплив на довкілля.

- 21.Я беру або готовий(а) брати участь у природоохоронних, волонтерських чи екологічних заходах.
- 22.Я дотримуюся екологічно відповідальної поведінки навіть тоді, коли це потребує додаткових зусиль.
- 23.Я намагаюся заохочувати друзів, однокласників або членів родини до дбайливого ставлення до природи.
- 24.Під час прийняття повсякденних рішень я враховую їх можливі наслідки для довкілля.

IV. Рефлексивний блок

- 25.Я замислююся над тим, як мої щоденні дії впливають на стан довкілля.
- 26.Я здатний(а) критично оцінити власні екологічні звички.
- 27.Якщо усвідомлюю, що моя поведінка шкодить довкіллю, намагаюся її змінити.
- 28.Я аналізую причини, через які мені не завжди вдається дотримуватися екологічно відповідальної поведінки.
- 29.Я можу визначити, які мої звички є екологічно відповідальними, а які потребують зміни.
- 30.Після участі в екологічних заходах або обговорення екологічних проблем я замислююся над власною позицією та поведінкою.
31. Я помічаю, як змінюється моє ставлення до природи під впливом нових знань і життєвого досвіду.
32. Я ставлю перед собою конкретні цілі щодо більш екологічно відповідального способу життя.

Для зручності кількісної обробки твердження можна оцінювати за 5-бальною шкалою: **1 – повністю не погоджуюся; 2– радше не погоджуюся; 3 – важко визначитися; 4 – радше погоджуюся; 5 – повністю погоджуюся.**

Ситуативні завдання з вибором поведінки

Інструкція. Прочитайте опис ситуації та оберіть **один варіант**, який найбільше відповідає тому, як Ви, найімовірніше, вчинили б у реальному житті.

1. Після занять Ви помітили, що в порожній аудиторії залишилися ввімкненими світло та мультимедійне обладнання. Ваші дії:

- А) не зверну на це уваги, оскільки це не входить до моїх обов'язків;
- Б) вимкну обладнання, якщо це не потребуватиме додаткових зусиль;
- В) вимкну світло й обладнання, оскільки вважаю недоцільним зайве використання ресурсів;
- Г) вимкну обладнання та зверну увагу одногрупників на необхідність ощадливого використання електроенергії.

2. Під час купівлі напою Вам пропонують одноразову пластикову склянку, але Ви маєте із собою багаторазову. Як Ви вчините?

- А) візьму одноразову, оскільки так зручніше;
- Б) вибір залежатиме від ситуації та мого настрою;
- В) скористаюся власною багаторазовою склянкою;
- Г) скористаюся багаторазовою склянкою та надалі намагатимуся свідомо зменшувати використання одноразових речей.

3. Студентам запропонували взяти участь у добровільній екологічній акції з упорядкування території університету. Захід проводиться у вільний від занять час. Ви:

- А) не братиму участі, оскільки це не стосується навчання;
- Б) візьму участь, якщо підуть мої друзі;
- В) долучуся, якщо матиму можливість, оскільки вважаю таку діяльність корисною;
- Г) долучуся до акції та запропоную іншим студентам взяти в ній участь.

4. Ви бачите, що Ваш знайомий залишив сміття після відпочинку на природі. Як Ви найімовірніше вчините?

- А) нічого не скажу, оскільки це його особиста справа;
- Б) приберу сміття самостійно, щоб уникнути конфлікту;
- В) запропоную йому прибрати після себе;
- Г) запропоную прибрати сміття та поясню, чому така поведінка має значення для збереження довкілля.

5. Вам потрібно придбати товар. Є два приблизно однакові варіанти: один дешевший, але має багато одноразового пакування; другий трохи дорожчий, проте має мінімальне або придатне до перероблення пакування. Ви:

- А) оберу дешевший варіант, не звертаючи уваги на пакування;
- Б) оберу залежно від різниці в ціні;
- В) за незначної різниці в ціні віддам перевагу товару з екологічнішим пакуванням;
- Г) намагатимуся обирати товар з меншим екологічним впливом і надалі враховуватиму цей критерій під час покупок.

6. Під час підготовки навчального або професійного проєкту Ви можете обрати між двома рішеннями: перше простіше й дешевше, друге потребує дещо більше часу, але передбачає ощадливіше використання ресурсів. Ви:

- А) оберу найпростіший варіант;
- Б) врахую екологічний аспект лише тоді, коли цього вимагатиме завдання;
- В) порівняю обидва рішення та, якщо це реально, оберу більш екологічно відповідальне;
- Г) проаналізую довгострокові наслідки обох варіантів і намагатимуся знайти рішення, яке поєднує практичну доцільність та мінімальний негативний вплив на довкілля.

Зворотні твердження

Ціннісно-мотиваційний компонент

Екологічні проблеми настільки масштабні, що поведінка окремої людини практично нічого не змінює.

Я не бачу необхідності відмовлятися від особистої зручності заради зменшення негативного впливу на довкілля.

Когнітивний компонент

Екологічні знання потрібні переважно фахівцям природничих та екологічних спеціальностей. Вплив повсякденних рішень людини на стан довкілля настільки незначний, що його можна не враховувати.

Поведінковий компонент

Якщо інші люди не дотримуються екологічних правил, я також не бачу сенсу їх дотримуватися.

Я готовий(а) діяти екологічно відповідально лише тоді, коли це не потребує додаткового часу, коштів або зусиль.

Рефлексивний компонент

Я рідко замислююся над тим, які наслідки для довкілля мають мої повсякденні дії.

Я не вважаю за потрібне переглядати власні звички через їх можливий негативний вплив на природу.

Орієнтовне оцінювання: для прямих тверджень застосовується шкала від **1 до 5 балів**: від «повністю не погоджуюся» до «повністю погоджуюся».

Для зворотних тверджень бали перекодовуються у протилежному напрямі:

1 → 5; 2 → 4; 3 → 3; 4 → 2; 5 → 1. Для ситуативних завдань можна використати таке кодування: А – 1 бал; Б – 2 бали; В – 3 бали; Г – 4 бали, де вищий бал відображає більш сформовані екологічні цінності.

Додаток А (5)

Авторська анкета

визначення стану сформованості екологічних цінностей у студентів за рефлексивним критерієм

«Мій екологічний досвід і поведінка»

Мета: визначення стану сформованості екологічних цінностей у студентів за рефлексивним критерієм, зокрема усвідомленням особистої відповідальності за стан довкілля; здатністю оцінювати власні екологічні вчинки; прагненням до самовдосконалення у сфері екологічної культури;

готовністю сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності.

Інструкція: Прочитайте наведені нижче твердження та визначте, наскільки кожне з них відповідає Вашим поглядам і звичній поведінці. Оберіть один варіант відповіді: 5 – повністю погоджуюся; 4 – швидше погоджуюся; 3 – частково погоджуюся; 2 – швидше не погоджуюся; 1 – зовсім не погоджуюся.

I. Усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля

1. Я усвідомлюю, що мої щоденні дії можуть позитивно або негативно впливати на стан довкілля.
2. Я вважаю, що відповідальність за збереження природи лежить не лише на державі чи екологічних організаціях, а й на кожній людині.
3. Приймаючи повсякденні рішення, я намагаюся враховувати їх можливі наслідки для довкілля.
4. Я відчуваю особисту відповідальність за раціональне використання води, електроенергії та інших ресурсів.
5. Я розумію, що навіть невеликі екологічно відповідальні дії окремої людини мають значення.
6. Мій особистий спосіб життя майже не впливає на стан довкілля *(зворотне твердження)*.

II. Здатність оцінювати власні екологічні вчинки

7. Я замислююся над тим, наскільки екологічно відповідально поведжуся у повсякденному житті.
8. Після вчинку, який міг негативно вплинути на довкілля, я аналізую, чи можна було діяти інакше.
9. Я можу визначити, які мої повсякденні звички є екологічно відповідальними, а які потребують зміни.
10. Я намагаюся оцінювати не лише зручність своїх рішень, а й їх екологічні наслідки.

11. Якщо помічаю, що моя поведінка шкодить довкіллю, намагаюся її змінити.
12. Я рідко замислююся над екологічними наслідками власних дій (*зворотне твердження*).

III. Прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури

13. Я прагну більше дізнаватися про способи екологічно відповідальної поведінки.
14. Я готовий(-а) змінювати власні звички, якщо дізнаюся, що вони негативно впливають на довкілля.
15. Я намагаюся поступово впроваджувати у своє життя екологічно доцільні практики.
16. Я цікавлюся інформацією про сучасні екологічні проблеми та можливості їх розв'язання.
17. Я хотів(-ла) б підвищувати рівень власної екологічної культури незалежно від вимог навчання.
18. Не бачу потреби змінювати свої звички заради зменшення негативного впливу на довкілля (*зворотне твердження*).

IV. Готовність сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності

19. Вважаю, що представник моєї майбутньої професії має демонструвати екологічно відповідальну поведінку.
20. У майбутній професійній діяльності я готовий(-а) враховувати екологічні наслідки власних рішень.
21. Я готовий(-а) підтримувати екологічні ініціативи у своєму майбутньому професійному середовищі.
22. Я готовий(-а) власним прикладом заохочувати інших до екологічно відповідальної поведінки.

23. Вважаю важливим поширювати екологічні цінності серед людей, з якими я взаємодіяти у професійній діяльності.

24. Екологічні питання майже не стосуються моєї майбутньої професійної діяльності *(зворотне твердження)*

Ситуативний блок

Оберіть варіант, який найбільше відповідає тому, як Ви, найімовірніше, вчинили б у запропонованій ситуації.

25. Ви помітили, що у Вашому навчальному корпусі часто без потреби залишають увімкненими світло або техніку. Як Ви вчините?

А. Не звертатиму уваги, оскільки це не моя відповідальність.

Б. Вимкну лише тоді, коли це не створює для мене незручностей.

В. Намагатимуся сам(-а) не допускати зайвого використання електроенергії.

Г. Не лише діяти відповідально сам(-а), а й коректно зверну увагу інших на необхідність економії ресурсів.

26. Після покупки Ви помітили, що обрали товар із надмірною кількістю одноразового пакування. Що Ви зробите?

А. Не надам цьому значення.

Б. Подумаю, що наступного разу варто обрати інший варіант, але навряд чи зміню свою поведінку.

В. Наступного разу свідомо оберу товар із меншою кількістю пакування.

Г. Зміню власний вибір і намагатимуся систематично зменшувати кількість одноразових матеріалів у побуті.

27. Ви дізналися, що одна з Ваших звичних дій негативно впливає на довкілля. Ваші дії:

А. Продовжу діяти як раніше.

Б. Замислюся над цим, але змінювати звичку не планую.

В. Спробую знайти екологічно доцільнішу альтернативу.

Г. Проаналізую свою поведінку, знайду альтернативу та намагатимуся закріпити нову екологічно відповідальну звичку.

28. У майбутньому професійному колективі колеги не приділяють уваги економному використанню ресурсів. Як Ви вчините?

- А. Поводитимуся так само, як більшість.
- Б. Особисто намагатимуся економити ресурси, але не говоритиму про це з іншими.
- В. Демонструватиму екологічно відповідальну поведінку власним прикладом.
- Г. Демонструватиму відповідальну поведінку та запропоную колегам прості способи більш раціонального використання ресурсів.

29. Після участі в екологічному заході Ви зрозуміли, що деякі Ваші повсякденні звички суперечать принципам екологічної відповідальності. Що Ви зробите?

- А. Нічого, оскільки один захід не є причиною змінювати звички.
- Б. Замислюся над своєю поведінкою, але конкретних змін не плануватиму.
- В. Визначу одну або кілька звичок, які варто змінити.
- Г. Проаналізую власну поведінку, визначу конкретні зміни та через певний час оціню, наскільки мені вдалося їх реалізувати.

30. У професійній ситуації Ви маєте вибір між звичним способом виконання завдання та альтернативою, яка потребує трохи більше зусиль, але є екологічно доцільнішою. Ваш вибір:

- А. Оберу звичний спосіб, оскільки екологічний аспект не має значення.
- Б. Оберу звичний спосіб, якщо екологічна альтернатива потребує додаткових зусиль.
- В. За можливості оберу екологічно доцільніший спосіб.
- Г. Оберу екологічно доцільніший спосіб і, якщо він виявиться ефективним, запропоную використовувати його надалі.

Відкриті рефлексивні запитання

31. Які Ваші щоденні звички Ви вважаєте екологічно відповідальними?

Наведіть 2–3 приклади.

32. Яку власну звичку або поведінку Ви хотіли б змінити, щоб зменшити негативний вплив на довкілля? Чому?

33. Пригадайте ситуацію, коли Ви змінили свою поведінку після того, як усвідомили її негативний вплив на довкілля. Коротко опишіть її.

34. Як, на Вашу думку, екологічні цінності можуть проявлятися у Вашій майбутній професійній діяльності?

35. Що особисто Ви готові робити для поширення екологічно відповідальної поведінки серед інших людей?

Ключ до опрацювання результатів. За твердженнями 1–24 відповіді оцінюються таким чином: 5 – повністю погоджуюся; 4 – швидше погоджуюся; 3 – частково погоджуюся; 2 – швидше не погоджуюся; 1 – зовсім не погоджуюся.

Для зворотних тверджень 6, 12, 18, 24 застосовується зворотне нарахування балів: **5 → 1; 4 → 2; 3 → 3; 2 → 4; 1 → 5.**

Кожний показник представлений шістьма твердженнями:

1–6 – усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля;

7–12 – здатність оцінювати власні екологічні вчинки;

13–18 – прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури;

19–24 – готовність сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності.

За кожним показником студент може отримати від 6 до 30 балів. Ситуативні завдання 25–30 оцінюються: А – 1 бал; Б – 2 бали; В – 3 бали; Г – 4 бали. Вищий бал свідчить про більш виражену здатність студента усвідомлювати й аналізувати власну екологічну поведінку, коригувати її та переносити екологічні цінності у площину майбутньої професійної діяльності.

Відкриті запитання 31–35 доцільно використовувати для якісного контент-аналізу рефлексивних відповідей студентів. Під час аналізу можна враховувати: конкретність самооцінки; здатність наводити приклади власної поведінки; усвідомлення причин і наслідків своїх дій; готовність визнавати екологічно недоцільні звички; наявність намірів щодо самовдосконалення; здатність пов'язувати екологічні цінності з майбутньою професійною діяльністю.

Методично доцільно використати твердження 1–24 як основну кількісну шкалу рефлексивного критерію, завдання 25–30 – як додатковий поведінково-ситуативний індикатор, а відповіді 31–35 – для якісного контент-аналізу. Це дозволить показати рефлексивний критерій не лише через самооцінку студента, а через три різні джерела даних.

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

вивчення спеціального курсу “Екологічна етика”

студентами спеціальності 015 Професійна освіта

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ СПЕЦКУРСУ

Спеціальний курс «Екологічна етика» має важливе значення для професійної підготовки студентів спеціальності **015 «Професійна освіта»**, оскільки спрямований на формування екологічних цінностей, екологічної свідомості, морально-етичної відповідальності за стан довкілля та готовності реалізовувати принципи сталого розвитку у професійній й суспільній діяльності.

Метою вивчення спецкурсу «Екологічна етика» є:

- формування системи знань про теоретичні, методологічні та практичні засади екологічної етики, екологічної культури та сталого розвитку;
- формування екологічних цінностей, гуманістичного світогляду, екологічної відповідальності й морально-етичного ставлення до природи;
- розвиток здатності застосовувати принципи екологічної етики під час ухвалення професійних рішень та організації освітнього процесу.

У результаті вивчення спецкурсу «Екологічна етика» студенти повинні:

знати:

- основні поняття, категорії та принципи екологічної етики;
- історичні етапи становлення екологічної етики та основні етичні концепції взаємодії людини і природи;
- міжнародні й національні нормативно-правові документи у сфері охорони довкілля, екологічної освіти та освіти для сталого розвитку;
- основні положення Цілей сталого розвитку ООН та їх значення для професійної освіти;
- сутність екологічних цінностей, екологічної свідомості, екологічної культури та екологічно відповідальної поведінки;
- морально-етичні засади раціонального природокористування та збереження біорізноманіття;
- особливості інтеграції екологічної складової у професійну діяльність педагога професійного навчання;
- сучасні екологічні проблеми та шляхи їх вирішення на засадах сталого розвитку.

вміти:

- застосовувати принципи екологічної етики у професійній діяльності та повсякденному житті;
- аналізувати екологічні ситуації з позицій морально-етичної відповідальності;
- приймати обґрунтовані рішення щодо розв'язання екологічних проблем відповідно до принципів сталого розвитку;
- формувати екологічні цінності та екологічно відповідальну поведінку здобувачів освіти;
- використовувати сучасні освітні технології, методи й форми навчання для екологічного виховання;

- здійснювати просвітницьку діяльність щодо збереження довкілля та популяризації екологічно відповідального способу життя;
- розробляти та реалізовувати освітні й виховні заходи екологічного спрямування.

ознайомитися:

- з історією розвитку екологічної етики та сучасними міжнародними екологічними ініціативами;
- з основними напрямками розвитку екологічної освіти та освіти для сталого розвитку;
- з діяльністю міжнародних і національних природоохоронних організацій;
- із сучасними моделями формування екологічних цінностей у закладах освіти;
- із практикою впровадження екологічної етики в освітній процес закладів професійної та вищої освіти;
- із сучасними методами формування екологічної культури та екологічної відповідальності майбутніх педагогів.

I. РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ МІЖ СЕМЕСТРАМИ ТА ВИДАМИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

Термін проведення	Звітність за семестр					
	навчальні заняття	лекції	практичні заняття	самостійна робота	контрольна роботи	співбесіда
1-й місяць	8	4	4	14		
2-й місяць	8	4	4	14		
3-й місяць	8	4	4	14		
4-й місяць	4	2	2	16		
Усього	28	14	14	58	2	2
Всього годин за курсом	90					

II. ПЛАН ВИВЧЕННЯ СПЕЦКУРСУ ЗА ВИДАМИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

Номер теми	Номер заняття	Види навчальних занять	Кількість годин	Найменування теми і навчальні питання
1			12	Тема 1. Екологічна етика як міждисциплінарна галузь знань

Номер теми	Номер заняття	Види навчальних занять	Кількість годин	Найменування теми і навчальні питання
	1	Лекція	2	1. Предмет, завдання та функції екологічної етики.
	2	Практичне заняття	2	2. Основні поняття: екологічна свідомість, екологічні цінності, моральна відповідальність.
	3	Самостійна робота	8	3. Місце екологічної етики в системі сучасної освіти.
2			14	Тема 2. Історія та сучасність у розвитку екологічної етики
	1	Лекція	2	1. Еволюція взаємовідносин людини і природи (антропоцентризм, біоцентризм, екоцентризм). Основні етапи становлення екологічної етики.
	2	Практичне заняття	2	2. Філософські концепції екологічної етики (земельна етика Олдо Леопольда, глибинна екологія Арне Несса, гіпотеза Гайї Джеймса Лавлока, етика відповідальності Ганса Йонаса).
	3	Самостійна робота	10	3. Етика сталого розвитку (концепція сталого розвитку, цілі сталого розвитку ООН, GreenComp як європейська рамка компетентностей).
3			12	Тема 3. Система екологічних цінностей
	1	Лекція	2	1. Сутність, структура та класифікація екологічних цінностей у сучасному суспільстві.
	2	Практичне заняття	2	2. Місце екологічних цінностей у системі загальнолюдських, професійних і громадянських цінностей особистості.
	3	Самостійна робота	8	3. Роль екологічних цінностей у формуванні екологічної культури та сталого способу життя студентської молоді.
4			12	Тема 4. Екологічна відповідальність особистості
	1	Лекція	2	1. Поняття екологічної відповідальності та її складові у структурі особистості.
	2	Практичне заняття	2	2. Екологічно відповідальна поведінка як прояв сформованих екологічних цінностей.
	3	Самостійна робота	8	3. Шляхи формування екологічної відповідальності студентів у закладі вищої освіти та громадській діяльності.
5			12	Тема 5. Формування екологічного світогляду
	1	Лекція	2	1. Екологічний світогляд: сутність, структура та основні функції.

Номер теми	Номер заняття	Види навчальних занять	Кількість годин	Найменування теми і навчальні питання
	2	Практичне заняття	2	2. Педагогічні умови та засоби формування екологічного світогляду студентської молоді. Волонтерський екологічний рух. Громадські екологічні ініціативи.
	3	Самостійна робота	8	3. Вплив екологічного світогляду на професійну діяльність і життєву позицію майбутнього фахівця.
6			12	Тема 6. Екологічна етика у професійній діяльності фахівців соціономічних професій
	1	Лекція	2	1. Екологічна відповідальність педагога.
	2	Практичне заняття	2	2. Екологічне лідерство та громадянська відповідальність
	3	Самостійна робота	8	3. Етичні аспекти професійних рішень.
7			12	Тема 7. Нормативно-правові основи екологічної етики
	1	Лекція	2	1. Міжнародні нормативно-правові засади екологічної етики та сталого розвитку (Стокгольмська декларація (1972), Всесвітня хартія природи (1982), Декларація Ріо-де-Жанейро (1992), Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року (ЦСР ООН), Організаційна конвенція (2001).
	2	Практичне заняття	2	2. Законодавче забезпечення охорони довкілля та формування екологічної відповідальності в Україні (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Закон України «Про освіту» та екологічна компетентність, Стратегія державної екологічної політики України до 2030 року).
	3	Самостійна робота	8	3. Правові та етичні механізми формування екологічно відповідальної поведінки студентської молоді.
		Контроль на робота	2	
		Співбесіда	2	
Усього			90	

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар О. Інвайронментальна свідомість: осмислення витоків, змісту, вимірів та типів. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 2024. 27(1), 151-157. <https://doi.org/10.15421/172421>
2. Борейко В.Є., Пустовіт Н.А. Екологічна етика та гуманне ставлення до тварин і рослин : метод. посіб. для вчителів. К.: Логос, 2011. 79 с.
3. Варениченко А. Б., Дубяга С. М., Мелаш В. Д. Екологічні цінності як концептуальні основи духовно-інтелектуального виховання майбутніх педагогів. 2022. <https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/12756/1/36-IV8-Варениченко%20-%20ДУБЯГА%20Світлана.pdf>
4. Екологічна етика : навчальний посібник / В.Є. Борейко , О.М. Шуміло, В.В. Шеховцов, О.О. Шуміло; за заг. ред. О.М. Шуміла. Харків : Право, 2015. 304 с.
5. Екологічна етика : навчальний посібник В. Є. Борейко, О. М. Шуміло, В. В. Шеховцов, О. О. Шуміло, / За загальною редакцією О.М. Шуміла. Харків, 2015. 304 с. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7041d50f-8ba9-4f1e-bba0-a6c84abbd11d/content>.
6. Екологічна етика та економіка: конспект лекцій для здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня молодший спеціаліст галузь знань 27 Транспорт спеціальності 274 Автомобільний транспорт денної форми навчання/ уклад. В.Я.Бущук – Любешів: Любешівський технічний коледж Луцького НТУ, 2019. – 123 с. <https://www.ltklntu.org.ua/wp-content/.pdf>
7. Єрмоленко А. М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. монографія. Київ : Лібра, 2010. 416 с.
8. Матвійчук О.Ю. Екологічна етика та економіка. Луцьк, РВВ Луцького НТУ 2014. 109с.
9. Основи біоетики та біобезпеки : підручник / О. М. Ковальова, В. М. Лісовий, Т. М. Амбросова, В. І. Смирнова. – Київ : Медицина, 2017. 392 с.
10. Панченко В.І. Екологічна етика як основний духовний принцип в підготовці сучасних спеціалістів. http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2003_01/sb01_53.pdf

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СПІВБЕСІДИ ЗІ СПЕЦКУРСУ “ЕКОЛОГІЧНА ЕТИКА”

Модуль 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ

Тема 1. Екологічна етика як міждисциплінарна галузь знань

1. Предмет, завдання та функції екологічної етики.
2. Основні поняття: екологічна свідомість, екологічні цінності, моральна відповідальність.
3. Місце екологічної етики в системі сучасної освіти.

Тема 2. Історія та сучасність у розвитку екологічної етики

1. Еволюція взаємовідносин людини і природи (антропоцентризм, біоцентризм, екоцентризм). Основні етапи становлення екологічної етики.
2. Філософські концепції екологічної етики (земельна етика Олдо Леопольда, глибинна екологія Арне Несса, гіпотеза Гайї Джеймса Лавлока, етика відповідальності Ганса Йонаса).
3. Етика сталого розвитку (концепція сталого розвитку, цілі сталого розвитку ООН, GreenComp як європейська рамка компетентностей).

Модуль 2. ЕКОЛОГІЧНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ

Тема 3. Система екологічних цінностей

1. Сутність, структура та класифікація екологічних цінностей у сучасному суспільстві.
2. Місце екологічних цінностей у системі загальнолюдських, професійних і громадянських цінностей особистості.
3. Роль екологічних цінностей у формуванні екологічної культури та сталого способу життя студентської молоді.

Тема 4. Екологічна відповідальність особистості

1. Поняття екологічної відповідальності та її складові у структурі особистості.
2. Екологічно відповідальна поведінка як прояв сформованих екологічних цінностей.
3. Шляхи формування екологічної відповідальності студентів у закладі вищої освіти та громадській діяльності.

Тема 5. Формування екологічного світогляду

1. Екологічний світогляд: сутність, структура та основні функції.
2. Педагогічні умови та засоби формування екологічного світогляду студентської молоді. Волонтерський екологічний рух. Громадські екологічні ініціативи.
3. Вплив екологічного світогляду на професійну діяльність і життєву позицію майбутнього фахівця.

Модуль 3. ЕКОЛОГІЧНА ЕТИКА В ПРОФЕСІЇ

Тема 6. Екологічна етика у професійній діяльності фахівців соціономічних професій

1. Екологічна відповідальність педагога.
2. Екологічне лідерство та громадянська відповідальність.
3. Етичні аспекти професійних рішень.

Тема 7. Нормативно-правові основи екологічної етики

1. Міжнародні нормативно-правові засади екологічної етики та сталого розвитку (Стокгольмська декларація (1972), Всесвітня хартія природи (1982),

Декларація Ріо-де-Жанейро (1992), Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року (ЦСР ООН), Організаційна конвенція (2001).

2. Законодавче забезпечення охорони довкілля та формування екологічної відповідальності в Україні (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Закон України «Про освіту» та екологічна компетентність, Стратегія державної екологічної політики України до 2030 року).

3. Правові та етичні механізми формування екологічно відповідальної поведінки студентської молоді.

Додаток В**Програма діяльності студентського клубу
«Екологічна майстерня»**

У межах діяльності студентської екологічної ради створити студентський клуб «Екологічна майстерня»

Пояснювальна записка

Актуальність програми. Проблеми, які включені в програму клубу, дозволяють кожному студенту відчувати особисту значимість екологічних цінностей, допоможуть зайняти активну екологічну позицію; студенти зможуть оцінити свої здібності і можливості в оволодінні теоретичними знаннями з екології та набутті практичних екологічних умінь і навичок, сформованість особистісних професійно важливих якостей, дізнатись про сформованість екологічних цінностей.

Робота над проєктами «Чисте довкілля», «Територія чистоти», «Стежками Голосіївського парку». Проведення тематичних вечорів «Екологічні цінності – свідоме майбутнє», «Екологічне лідерство», брейн-ринг «Екопростір». Форми навчання: проведення відкритих засідань клубу «Екологічна майстерня» з метою поширення теоретичних знань з екологічних питань; ознайомлення з нормативними документами, які врегульовують екологічні питання; підготовка та випуск екобуклетів; проведення творчих конкурсів, дискусій, змагань на тему екології; участь в організації та проведенні студентських семінарів-конференцій з проблем екології; круглі столи з обговорення екологічної ситуації в Києві, області та в Україні.

Мета програми

1. Навчити студентів розуміти основи екологічних цінностей.
2. Сприяти формуванню екологічних цінностей у студентів в контексті підготовки їх до майбутньої діяльності в сфері «людина – людина».
3. Сприяти формуванню в студентів екологічної поведінки, відповідального ставлення до природи.

Організація діяльності клубу

Програма розрахована на 15 навчальних тижнів (1 год. у тиждень).

У процесі реалізації програми використовуються форми (колективні та групові (лекції, семінари, практикуми, інтелектуальні та рольові ігри, тренінги, групова робота; індивідуальні (консультації, самостійна робота, індивідуальні завдання) і методи (творчі, проблемні, змагальні, дискусії, кейс-метод, мозкового штурму, робота в групах). Формами контролю рівня досягнень студентів є такі : питання-відповідь, інтелектуальні ігри, тестування, інтерактивні завдання, анкетування.

У межах чотирьох змістових блоків напрямками діяльності студентського клубу «Екологічна майстерня» є такі:

організація практичних екологічних заходів на території навколо університету (озеленення території, висаджування дерев і кущів, облаштування квітників, догляд за зеленими насадженнями, прибирання парку);

екологічні ініціативи (участь у природоохоронній акції «Челендж «Збережи первоцвіти», спрямованій на збереження рідкісних ранньоквітучих рослин; впровадження роздільного збору сміття в університеті;

проведення акцій з енергозберігання та ресурсозберігання (зі збору батарейок, електронних відходів, пластикових кришечок,);

реалізація студентських соціально-екологічних проєктів («Зелений університет», «Екологічна варта Голосіївської громади», «Відновимо природу разом», «Чисте довкілля після війни»;

проведення благодійних екологічних ярмарків для збору коштів на відновлення природних екосистем);

організація фотовиставок та конкурсів плакатів з екологічної тематики;

організація практичних екологічних заходів на території навколо університету (озеленення території, висаджування дерев і кущів, облаштування квітників, догляд за зеленими насадженнями, прибирання парку, проведення акцій з енергозберігання та ресурсозберігання).

Структура діяльності студентського клубу «Екологічна майстерня»

Рада студентів факультету	Студентська екологічна рада	Актив студентських груп	
освітній блок	інформаційний блок	практичний блок	блок волонтерської роботи
Мета: формування у студентів системи екологічних знань, екологічного мислення, ціннісного ставлення до природи та готовності інтегрувати принципи сталого розвитку у професійну діяльність	Мета: популяризація екологічних знань, формування екологічної культури та поширення екологічних цінностей серед студентів	Мета: формування практичного досвіду екологічно відповідальної діяльності шляхом безпосередньої участі студентів у природоохоронних заходах та реалізації власних екологічних проєктів	Мета: формування соціальної активності студентів, громадянської відповідальності та готовності до добровільної природоохоронної діяльності
Основні напрями діяльності: - поглиблення знань про сучасні екологічні проблеми України та світу; - ознайомлення з принципами екологічної етики та екологічної відповідальності; - вивчення документів у сфері охорони довкілля; - формування розуміння взаємозв'язку між професійною діяльністю в соціономічній сфері і станом навколишнього середовища; - розвиток критичного мислення щодо екологічних викликів сучасності. Форми роботи: - інтерактивні лекції; - тематичні семінари;	Основні напрями діяльності: - підготовка та поширення інформаційних матеріалів екологічного спрямування; - висвітлення діяльності клубу у соціальних мережах та на інформаційних ресурсах університету; - проведення інформаційно-просвітницьких кампаній; - інформування про екологічні події, конкурси, гранти, форуми; - популяризація екологічно відповідального способу життя. Форми роботи: - створення інформаційних буклетів, плакатів,	Основні напрями діяльності: - реалізація екологічних ініціатив; - розвиток навичок командної роботи; - формування екологічно доцільної поведінки; - набуття практичного досвіду вирішення локальних екологічних проблем; - розвиток проєктної діяльності. Форми роботи: - екологічні акції; - висадження дерев; - прибирання територій; - сортування відходів; - проведення екологічних квестів; - польові дослідження; - екскурсії до природоохоронних територій;	Основні напрями діяльності: - організація волонтерських екологічних акцій; - допомога громадам у ліквідації наслідків забруднення довкілля; - підтримка природоохоронних установ та громадських організацій; - участь у проєктах екологічного відновлення територій; - реалізація волонтерських ініціатив, спрямованих на подолання екологічних наслідків війни. Форми роботи: - участь у всеукраїнських та міжнародних екологічних кампаніях; - співпраця з

• майстер-класи; • тренінги; • круглі столи; • дискусії; • дебати; • аналіз кейсів; • перегляд та обговорення документальних фільмів; • зустрічі з екологами, науковцями, представниками громадських організацій. Очікувані результати: • сформованість екологічної грамотності; • розвиток екологічного мислення; • усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля; • готовність приймати екологічно виважені рішення у професійній діяльності	пам'яток; • ведення сторінок клубу у соціальних мережах; • підготовка відеороликів, подкастів, презентацій; • організація тематичних виставок; • проведення флешмобів; • створення екологічних інфографік; • випуск електронного інформаційного бюлетеня; • проведення онлайн-челенджів. Очікувані результати: • підвищення екологічної обізнаності студентів; • формування позитивної мотивації до екологічно відповідальної поведінки; • розширення інформаційного простору клубу; • залучення нових учасників до екологічних ініціатив	екологічний моніторинг; майстер-класи з повторного використання матеріалів (upcycling); реалізація студентських екологічних проєктів; участь у конкурсах екологічних стартапів. Очікувані результати: • сформованість практичних умінь екологічної діяльності; • розвиток навичок командної взаємодії; • набуття досвіду проєктної роботи; • закріплення моделей екологічно відповідальної поведінки	природними парками, ботанічними садами, заповідниками; проведення екоуроків у школах; організація благодійних екологічних ярмарків; допомога у відновленні зелених зон; участь у зборі вторинної сировини; реалізація спільних проєктів із громадськими екологічними організаціями; екологічна підтримка громад, які постраждали внаслідок воєнних дій. Очікувані результати: розвиток громадянської та екологічної відповідальності; формування досвіду соціального партнерства; підвищення рівня екологічної активності студентів; набуття практичного досвіду волонтерської діяльності; посилення взаємодії університету з місцевою громадою та природоохоронними установами
---	---	---	---

Додаток Г

Додаток Г (1)

Результати проведення формувального експерименту (1 замір)

[illegible]

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України

1. Пустова С. О. Відвідування природоохоронних територій як освітній захід формування екологічних цінностей у студентів. *Мистецька освіта та розвиток творчої особистості*. 2024. № 4. С. 94–98. <https://doi.org/10.32782/ART/2024-4-16>

2. Пустова С., Тушко К. Визначення педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2025. № 39 (4). С 134–153. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v39i4.1801> (Пустовою С. обґрунтовано педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. Тушко К. сформульовано вступ та висновки).

3. Пустова С. О., Діденко І. А., Бондар Ю. О., Марченко О. А. Формування екологічних цінностей здобувачів освіти в контексті сталого розвитку засобами активних методів навчання. *Природнича освіта та наука*. 2025. № 6. С. 34–38. <https://doi.org/10.32782/NSER/2025-6.05> (Пустовою С. здійснено аналіз наукових першоджерел та їх узагальнення. Діденком І. сформульовано вступну частину. Бондар Ю. запропоновано та обґрунтовано методи дослідження. Марченко О. сформульовано висновки).

4. Пустова С. О. Історичні аспекти формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Наукові інновації і передові технології. Серія «Педагогіка»*. 2025. Вип. 12 (52). С. 2153–2162. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12\(52\)-2153-2162](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12(52)-2153-2162)

5. Пустова С. О. Модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Наука і техніка сьогодні. Серія «Педагогіка»*. 2026. Вип. 3 (57). [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2026-3\(57\)-1478-1489](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2026-3(57)-1478-1489)

6. Пустова С. О. Критерії, показники та рівні сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка»*. 2026. Вип. 3 (61). С. 1144–1156. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-3\(61\)-1144-1156](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-3(61)-1144-1156)

7. Пустова С. О. Аналіз результатів експериментального дослідження формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій. *Суспільство та національні інтереси. Серія «Педагогіка»*. 2026. Вип. 5 (25). С. 863–872. [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2026-5\(25\)-863-872](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2026-5(25)-863-872)

Статті у наукових періодичних міжнародних виданнях

8. Pustova S. Application of portfolio technology for forming environmental values of students of socio-economic professions. *Vědaa perspektivy*. 2026. № 3 (58). С. 49–55. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-3\(58\)-49-55](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-3(58)-49-55)

Тези наукових доповідей

9. Боголюбов В. М., Пустова С. О. Проблеми імплементації освіти для сталого розвитку в систему освіти України. *Екологія–2017: Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю*, м. Вінниця, 25–27 вересня 2019 р. : збірник наукових праць. Вінниця, 2019. С. 197. <https://dspace.udpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7e5f879a-f114-4859-a0d1-4d689a03cd93/content#page=199> (Пустовою С. обґрунтовано доцільність інтеграції принципів сталого розвитку в освітні програми Боголюбовим В. сформульовано вступну частину і висновки).

10. Пустова С. О., Крижановська О. Т. Формування екологічної свідомості серед відвідувачів парків (на прикладі національного природного парку «Голосіївський»). *Дністерські читання: Міжнародна конференція Дністровського регіонального ландшафтного парку*, м. Тлумач, 18 жовтня 2024 року: тези доповіді. Одеса, 2024. С. 207–210.

<https://drive.google.com/file/d/1TqiExI0vt675uwB6c2nLXP790E1Ui89F/view>

(Пустовою С. розкрито роль сучасних інтерактивних технологій для формування екологічних цінностей. Крижановською О. сформульовано вступ і висновки).

11. **Пустова С. О.,** Бондар Ю. О. Екскурсії екостежками як спосіб формування екологічної свідомості студентів. *Екологічно сталий розвиток урбосистем: виклики та рішення в контексті євроінтеграції України: Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція, м. Харків, 5–6 листопада 2024 року: тези коференції, Харків, 2024. С. 222. https://ecology.kname.edu.ua/images/Materialy_conferenciy/Materiali_2024_OSTAT_OCNIJ.pdf* (Пустовою С. досліджено виховний потенціал екскурсії. Бондар Ю. сформульовано вступ і висновки).

12. **Pustova S.,** Miroshnichenko V. The main factors of the development of environmental values among students of higher educational institutions. *Dialogue between cultures: values, principles, perspectives: Proceedings of the International Scientific Conference, Ostroh, November 8, 2024. Ostroh, 2024. P. 176. https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9455/1/dialoh_miz_kulturamy.pdf* (Pustova S. визначено чинники формування екологічних цінностей у студентів. Miroshnichenko V. сформульовано вступ і висновки).

13. **Пустова С.,** Устименко І., Крижановська О. Роль парків у формуванні освітньо-культурного простору для розвитку екологічної свідомості відвідувачів. *Лісовирощування: історичната інноваційна діяльність у галузі лісового господарства: II Всеукраїнська науково-практична конференція до 205-річчя з дня народження В. Є. Фон Граффа, м. Овруч–м. Малин, 08 листопада 2024 року: тези коференції, Малин, 2024. С. 141. <https://clipr.cc/QCp4w>* (Пустовою С. описано засоби екологоорієнтованого освітнього середовища. Устименко І. сформульовано вступ. Крижановською О. сформульовано висновки).

14. **Пустова С.,** Устименко І., Крижановська О. Національний природний парк «Голосіївський» – унікальний природний і освітній осередок столиці.

Лісівнича освіта і наука: стан, проблеми та перспективи розвитку: VII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Ломжа–м. Малин, 21 березня 2025 року: тези доповідей, Малин, Ломжа, 2025. Ч. 2. С. 157–160.
<https://mltk.co.ua/wp-content/uploads/2020/11/2.-Edukacja-i-nauka-lesna-stan-problemy-i-perspektywy-rozwoju.-Cz.-2.-Lomza-Malyn-21.03.2025.pdf>

(Пустовою С. узагальнено практичний матеріал щодо впровадження наочних засобів для формування екологічних цінностей у студентів. Устименко І. сформульовано вступ. Крижановською О. сформульовано висновки).

15. Пустова С. О. Педагогічні інновації у сфері екологічної освіти: кейс конкурс у «Урок з екологічного маркування». *Міждисциплінарні підходи та педагогічна майстерність у підготовці здобувачів вищої освіти та підвищенні кваліфікації персоналу*: Міжнародна науково-практична конференція, м. Чернігів, 28 березня 2025 року: тези коференції, Чернігів, 2025. С. 382.
<https://clipr.cc/aPv4H>

16. Мірошніченко В., **Пустова С.** Роль міжнародної комунікації у формуванні екологічних цінностей серед студентів соціономічних професій. *Міжнародна і міжкультурна комунікація у формуванні іміджу України: стратегії розвитку*: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 1 травня 2025 року: тези конференції, Київ, 2025. С. 105.
<https://dglib.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/226af823-bfb6-4382-9bd4-e0011caafb4c/content> (Пустовою С. досліджено роль міжнародної комунікації в поширенні екологічних ініціатив. Мірошніченко В. сформульовано висновки).

17. Pustova S. Formation of the foundations of environmental awareness. *The history of education forsustainable development in the works of global scholars: International Conference*, Mykolaiv, June 5–7, 2025: Conference Proceedings, Mykolaiv, 2025. P. 100.
<https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/50108/188886.pdf=y>

18. **Пустова С. О.**, Мірошніченко В. І. Методика формування екологічної культури студентів в умовах війни. *Актуальні проблеми сучасної науки та освіти*: XV Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 29–30 липня

2025 року: тези конференції, Львів, 2025. С. 96.

<https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/47592/183562.pdf>

(Пустовою С. окреслено суть методики формування екологічної культури студентів в умовах війни. Мірошніченко В. сформульовано висновки).

19. Пустова С., Мірошніченко В. Природно-заповідні території як навчально-практична платформа формування екологічної свідомості студентів. *Осінні читання освітян. Освіта під час війни: актуальні аспекти, ефективні форми та безпечний простір*: І Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Чернігів, 30 жовтня 2025 року: тези конференції, Чернігів, 2025. С. 320. <https://clipr.cc/BZm32> (Пустовою С. розкрито роль природно-заповідних територій як навчально-практичної платформи формування екологічної свідомості студентів. Мірошніченко В. сформульовано висновки).

20. Пустова С. Формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій у контексті європейських освітніх практик. *Освіта України в умовах війни та повоєнної відбудови: глобальні тенденції та національні виклики*: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 26 травня, 2026 року: тези конференції, Київ, 2026. С. 233. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/rich_text_files/2026.pdf

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

21. **Pustova S.O.**, Tushko K.Yu., Miroshnichenko V.I., Volobuiev V.V., Torichnyi V.O. Ecolabelling: a step toward environmental safety and efficient natural resource use. *Moderní aspekty vědy*: LIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut, 2025. p. 120–129. <https://doi.org/10.52058/59-2025> (**Pustova S** . обґрунтовано екологічне маркування як крок до екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів. Tushko K. Розкрито поняття екологічної безпеки. Miroshnichenko V. сформульовано висновки. Volobuiev V. Запропоновано підходи до маркування. Узагальнено джерела з проблеми).

22. Пустова С. О., Бондар Ю. О., Діденко І. А., Марченко О. А. Інтеграція екологічної освіти у фахову підготовку студентів спеціальності «Садово-паркове господарство». *Природнича освіта та наука*. 2025. № 2. С. 59–65. <https://doi.org/10.32782/NSER/2025-2.09> (Пустовою С. розроблено рекомендації для вдосконалення навчальних програм з підготовки майбутніх фахівців до роботи в умовах сталого розвитку та охорони довкілля. Бондар Ю. сформульовано вступ. Діденком І. узагальнено джерела з проблеми, Марченко О. сформульовано висновки).

Додаток Е

Додаток Е (1)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ»

вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський,
Хмельницька обл., Україна, 32300
тел. (03849) 3-26-51, факс (03849) 3-26-51
email: info@kpd.edu.ua

p/p UA248201720343170001000185025, код ЄДРПОУ 44370030, МФО 820172, ДКСУ м. Київ

Від 15.04.26 № 247
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження в освітній процес результатів наукового
дослідження ПУСТОВОЇ Світлани Олександрівни на тему
«Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»

Означеною довідкою підтверджується, що результати дисертаційного дослідження Світлани ПУСТОВОЇ на тему «Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій», представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії, було впроваджено в освітній процес Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут».

В освітньому процесі реалізовувались запропоновані авторкою педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій: спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки; розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля.

Окрім того, науково-педагогічні працівники послуговувалися запропонованою методикою формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, котра передбачала комплекс методів, процедур, послідовних пізнавальних і перетворювальних дій, операцій та впливів, спрямованих на вирішення дослідницьких завдань. Викладачі, зокрема, використовували запропонований аналіз кейс-завдань, навчально-методичні, інформаційно-комунікаційні, наочні, практичні, соціально-комунікативні та засоби екологоорієнтованого освітнього середовища.

Довідка видана для подання в спеціалізовану вчену раду за місцем захисту на здобуття доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки».

Ректор

Мар'ян ТРІПАК

Додаток Е (2)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна, тел. (0432) 616-620, факс (0432) 612-812, E-mail: info@vspu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125094

24.04.2026р № 06/39

на № _____

ДОВІДКА

про впровадження в освітній процес результатів наукового дослідження ПУСТОВОЇ Світлани Олександрівни на тему «Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»

Цією довідкою підтверджується, що результати дисертаційного дослідження Світлани Пустової на тему «Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки», було впроваджено в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Результати експериментальної роботи, яка ґрунтувалася на принципах об'єктивності, цілісності, єдності логічного й історичного аспектів, є упровадженням авторської методики формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, що базувалась на реалізації педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Студентам були прочитані лекції та проведені практичні заняття з екологічної тематики. Було проведено рольові ігри, тренінги та тренування. Під час проведення цих заходів використовувались запропоновані Світланою Пустовою аксіологічний, екоцентристський, інноваційний, особистісно орієнтований, системний, діяльнісний, міждисциплінарний, культурологічний, акмеологічний, екопсихологічний, синергетичний підходи. Також результати дослідження використовувались науково-педагогічними працівниками Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського під час проведення занять з фахових дисциплін зі студентами соціономічних професій. Це сприяло як збагаченню теоретичних знань студентів щодо таких понять як «екологічні цінності», «екологічна культура», «екологічна свідомість», «екологічна діяльність», так і удосконаленню їх практичної природоохоронної та волонтерської діяльності, розвитку екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля.

Упровадження результатів наукового дослідження Світлани Пустової в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського дало можливість впливати на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Проректор з наукової роботи

[Handwritten signature]

Алла КОЛОМІЄЦЬ

Євген ГРОМОВ (0432) 61-80-72

Додаток Е (3)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Інститутська 11, Хмельницький-16, 29016, тел.: (0382) 67-02-76, факс: (0382) 67-42-65
 e-mail: centr@khmnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02071234

24.04.2026 № 035/36

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження в освітній процес результатів наукового дослідження ПУСТОВОЇ Світлани Олександрівни на тему
«Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій»,
 поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
 за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»

Цією довідкою підтверджується, що результати дисертаційного дослідження ПУСТОВОЇ Світлани Олександрівни на тему «Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії, впроваджено в освітній процес Хмельницького національного університету.

Обґрунтовані авторкою педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, а саме: спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей; залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки; розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності за стан довкілля – використано під час розроблення навчально-методичних матеріалів для підготовки здобувачів освіти соціономічних спеціальностей. Зокрема, результати дослідження впроваджено в освітній процес підготовки бакалаврів за спеціальністю 015 «Професійна освіта» у межах навчальних дисциплін: «Педагогіка» (тема «Основні напрями виховання») та «Професійна педагогіка» (тема «Основи професійного виховання»).

У процесі реалізації освітнього процесу науково-педагогічні працівники використовували запропоновані авторкою підходи, зокрема: аксіологічний, екоцентричний, інноваційний, особистісно орієнтований, системний, діяльнісний, міждисциплінарний, культурологічний, акмеологічний, екопсихологічний, синергетичний, а також дотримувалися відповідних принципів: екологізації освітнього процесу, гуманістичної спрямованості, міждисциплінарності, системності, аксіопедагогіки, зв'язку теорії з практикою, соціальної відповідальності та сталого розвитку.

Розроблений у межах дисертаційного дослідження діагностичний інструментарій використано для оцінювання рівня сформованості екологічних цінностей у студентів.

Довідку видано для подання до спеціалізованої вченої ради за місцем захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки».

Завідувач кафедри технічної та професійної освіти і декоративного мистецтва, кандидат педагогічних наук, доцент

Проректор з наукової роботи, доктор технічних наук, професор

[Signature]
[Signature]

Олена САМБОРСЬКА

Олег СИНЮК

Додаток Е (4)

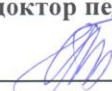
ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи та
інноваційної діяльності
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
доктор сільськогосподарських наук,
професор

 Оксана ТОНХА
« 7 » 05 2026 р.

ПОГОДЖЕНО

Проректор з науково-педагогічної роботи
та цифрової трансформації Національного
університету біоресурсів і
природокористування України
доктор педагогічних наук, професор

 Олена ГЛАЗУНОВА
« 7 » 05 2026 р.

А К Т

про впровадження/використання результатів
дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора філософії
у освітній процес

Цим актом підтверджується, що результати дисертаційного дослідження Світлани ПУСТОВОЇ на тему «Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки», було впроваджено в початкові програми з фахових дисциплін кафедри педагогіки для підготовки фахівців ОС «бакалавр» спеціальності 015 «Професійна освіта» освітньо-професійної програми «Професійна освіта. Аграрне виробництво переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології» у Національному університеті біоресурсів і природокористування України впродовж 2023–2026 років, де використовувалась запропонована методика формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій.

Декан гуманітарно-педагогічного
факультету,
канд. філос. наук, доцент

В. о. завідувача кафедри
педагогіки,
канд. пед. наук, доцент

 Інна САВИЦЬКА

 Лідія ЧЕРЕДНИК